Történelmi – és társadalomtudományi tanulmányok

Székelyudvarhely

a

2010

AREOPOLISZ
Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok X.

AREOPOLISZ

Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok X.

Udvarhelyszék Kulturális Egyesület
Székelyudvarhely
2010

Jelen kiadvány anyagi költségeit fedezte:

Hargita Megye Tanácsa

Hargita Megyei Hagyományőrzési Forrásközpont

Szülőföld Alap

Szerkesztők:
Hermann Gusztáv Mihály
Kolumbán Zsuzsánna
Róth András Lajos

Borítóterv:
Biró Gábor

© Areopolisz
Történelmi és Társadalomtudományi Kutatócsoport
© Udvarhelyszék Kulturális Egyesület

ISBN 978-973-1879-20-8

Néha nehéz, de járható út…

Az Areopolisz kötetekben megjelent eddigi és a jelen tanulmányok is azt bizonyítják, hogy milyen bonyolult és sokrétű a történelem..., a helytörténelem is.

Szerencsés helyzetben vagyunk. Levéltáraink, múzeumaink, könyvtáraink egyre szélesebbre tárják kapuikat, állományaik egyre inkább kereshetővé, kutathatóvá válnak. A világhálónak köszönhetően a világ távoli sarkaiból kerülnek elő minket érdeklő, igazoló, megállapításainkat alátámasztó vagy éppen cáfoló írások, tanulmányok. Elektronikus adatbázisokba, digitalizált forrásanyagokba nyerünk betekintést, melyek csak szélesítik látókörünket. Kinyílt a világ, mindannyiunk örömére és hasznára.

Az is mindannyiunk szerencséje, hogy az egyetemekről sokan kerülnek ki fiatal, kutató szándékú és hajlamú történészek, filozófusok, bölcsészek, akik napi megélhetési gondjaik mellett hajlandók időt szakítani – akár hobbi, de profi szinten is – a történelem, történelmünk feltárására, elemzésére. Az még nagyobb szerencsénk, hogy közülük többen kerültek az említett intézményekbe akár munkatársként, akár vezetőként. Tőlük még többet várhatunk.

Az az út, amit kijelöltünk önmagunknak tíz évvel ezelőtt Areopolisz kutatócsoportként, bebizonyosodott, hogy járható, követhető. Félretéve önteltségünket és megelégedésünket, tisztában vagyunk azzal, hogy az eddigi teljesítmény, az eddig megjelent kötetekben olvasható tanulmányok nem mindig nyújtották azt a minőséget, amelyet a szerkesztők, de maguk a szerzők is, és különösen a tisztelt olvasók jogosan elvártak. A szintingadozás ellenére köteteinket sokan olvassák, használják, idézik, hivatkoznak rá. A Magyar Elektronikus Könyvtárban – internetes elérhetősége révén – több tízezren keresik fel a tanulmányainkat. Tény, mely amellett, hogy hiúságunkat is táplálja, az átugrandó (minőségi) lécet is magasabbra ösztökéli.

Ennek szeretnénk eleget tenni a továbbiakban is. Megfelelni a tudományos elvárásoknak, önmagunknak, a velünk szemben támasztott igényeknek. Mindezt történelmünk, múltunk jobb megismerése érdekében.

A szerkesztők

ZEPECZANER JENŐ

Udvarhelyi mesterasztal

A kézműves mesterek céhei a középkor színes világában születtek, majd a rendi társadalom felbomlásával párhuzamosan tűntek el, átadva helyüket a szabad verseny kapitalista társadalmának. A virágzó középkorban, már a XI. és XII. század fordulóján a kézművesek megteremtették a munka szervezését elősegítő, sokrétű feladatokat ellátó érdekvédelmi, szakmai szervezeteiket, a céheket. Nyugat-Európából kiindulva, csaknem az egész kontinensen meghonosodtak.

Az általánosan elfogadott szokások szerint a mesterséget tanuló ifjú a legénnyé avatásakor *társpoharat* fizetett, majd a remekmunka elvégzése után, a céhbe való lépésekor, egy vagy két alkalommal *mesteraszttalt* adott. A mesterek nagyon találékonyak voltak a mulatságok rendezésében. Céhgyűlések végeztével az összegyűlt mesterek rendszerint kis mulatságot rendeztek a céh költségén. A nagyobb ünnepek, az elöljárók választása, pénzbüntetések bevétele vagy a céh tagjainak temetésekor rendezett torok adtak alkalmat a kisebb-nagyobb lakomákra, illetve az azt kísérő borfogyasztásra. Ha más nem volt, a céhgyűlés végén bort, kenyeret és túrót vásároltak.

Erdélyben az első belső híradás a céhekről egy 1376-ból fennmaradt céhlevél. Ekkor már 19 céh működött a szász városokban. A mészárosok, pékek, tímárok, szűcsök, vargák, kesztyűsök, késesek, szabók, kalaposok, kötélverők, takácsok, kádárok, fazekasok és íjgyártók számára adott közös céhlevelet a szászok hét széke. Már ez, az erdélyi céhek életében korai oklevél is előírja, hogy a céhbe lépő legény a remekmunka sikeres elkészítése után mesterasztal adásával tartozik: *„Azonkívül a mészárosok a céhbeállási díjat – tíz szebeni forint, két font viasz, két ve-*

der bor és egy lakoma – tartoznak megadni."[1] Ugyanez volt a kötelessége a pék-, a szűcs-, a varga-, a kesztyűs-, a késes-, a foltozó szabó-, a kalapos-, a kötélverő-, a gyapjúszövő-, a takács-, a bodnár-, a szabó- és a nyergesmestereknek, míg a tímárok kétszer annyi, tehát négy veder borral és lakomával válthatták meg a céhbe való lépésüket.

Egy évszázaddal később, a kolozsvári takácsok 1479. december 13-án kiadott céhszabályai is kötelezték az ifjú mestert, hogy *„ha valaki mesterségünkbeli mesterember leányával házasodik meg, a céhnek ne tartozzék fizetni, de tartozzék a mesterasztal adással."*[2] A brassói íjgyártócéh 1505. augusztus 25-én keltezett szabályzatának 3. §-a szerint a céhbe lépő inas a szerződés megkötésekor áldomást fizetett, majd az inas és mestere lakomát adott a céhnek.[3]

Báthori Gábor fejedelem 1613. június 6-án átírta és megerősítette a Szabó Balázs városbíró és a város elöljárói, valamint Bethlen Farkas várkapitány által 1572-ben a fazekascéhnek (Ceha seu confratternite Figulorum) kiadott és pecséttel megerősített kiváltságlevelét *„az udvarheliben lakozo fazakasmestereknek, tudni illik Fazakas Peter, Fazakas Janos, Fazakas Andras, Fazakas Ambrus, Fazakas Pall, Fazakas Balazsnak*[4] *ceh levelet adnak es ö keozottük rendet szabnak."*[5] Ez, a legkorábbi székelyudvarhelyi, pergamenre írt céhlevél is előírta a két mesterasztal adását a céhbe lépő mester számára: *„Eleoszer mikor idegen mester ide az varosra be ieő mivelesnek okaert, addegh az mivhöz ne foghasson akarattiok ellen az Ceh Mestereknek, hanem negij forintot adgion az Cehban. Ketzer tisztellien. Az elseő tiszteles legen eőt tal etek, egy pechienie, negy vider*[6] *bor, cipo, kalach elegh. Az masodik*

---

1 Kovách Géza – Binder Pál: *A céhes élet Erdélyben*. Buk., 1981. 60.

2 Uo. 66.

3 Uo. 73.

4 Jellegzetes példája a magyar személynévadásnak.

5 „Az Udvarhelyen lakó fazekasmestereknek, tudniillik Fazakas Péter, Fazakas János, Fazakas András, Fazakas Ambrus, Fazakas Pál, Fazakas Balázsnak céhlevelet adnak, és közöttük rendet szabnak."

6 vider = 10–12 liter

tizteles legien hat tál etek, pechienie, cipo, kalach elegh es hat vider bor."[7]

A mesterasztal adása (itt tisztelés) bizonyára tetemes költséget jelentett az ifjú mester számára. Sajnos nem ismerjük a résztvevők számát. Az oklevél nem részletezi az öt és hat tálat, vagyis fogást, amit ténylegesen egy-egy tálban tettek az asztalra. Más privilégiumlevelek nem ily szűkszavúak. A marosvásárhelyi csiszár-, lakatos- és nyergescéh mesterei pontosan tudták, hogy mi vár rájuk a mesterasztalon. *„Első tál étek: minden asztalra ecettel, tormával csuka legyen. Második tál étek: gyümölcsös lével* [mártással] *lúd legyen, egy-egy tálra kettő-kettő, az leve bőven legyen. Harmadik tál étek: rizskásás legyen velős koncokkal, egy-egy tyúk eleven borssal, törött gyömbérrel meghintve. Negyedik tál étek: tiszta borssal, petrezselyemmel két-két tyúk, sáfrányosan. Ötödik tál étek: az pecsenye mellé egy-egy tyúk jó borsosan. Hatodik tál étek: gyümölcs, vaj, sajt, retek, perec. Ebből áll az ebéd. Vacsorára tartozik: Első tál étek: csuka tormával. Második tál étek: hideggé téve, édes lével két-két malac, mandulával, malosa szőlővel bőven megrakva, s gyömbérrel meghintve. Harmadik tál étek: tiszta borssal, petrezselyemmel tyúkot, tehén elegy. Negyedik tál étek: az pecsenye mellé egy tyúk, aztán gyümölcs. Mindkét alkalommal három veder bor."*[8]

Báthori Zsigmond fejedelem 1584. márc. 15-én a székelyudvarhelyi tímároknak adott kiváltságlevelében biztosítja a mesterek jogát a mesterasztalhoz. A legény *„…mikor mesterasztalt akar követni, akkor az mestereket egyben gyűjtötte és az ő tanult mívét elegendőnek ítélték, tehát ekkor az mestereket ebédre hívta, tartozott nekik minden asztal-*

---

[7] Román Nemzeti Levéltár Hargita Megyei Hivatala. Fond 249. A Székelyudvarhelyi Múzeum Iratgyűjteménye. Céhes iratok. (A továbbiakban Céhlevelek). 36. sz. (Fazekasok). „Először, mikor idegen mester ide, a városra jön művelésnek okáért, addig a műveléshez ne foghasson akaratuk ellen a céhmestereknek, hanem négy forintot adjon a céhbe. Kétszer tiszteljen. Az első tisztelés legyen öt tál étek, egy pecsenye, négy veder bor, cipó, kalács elég. A második tisztelés legyen hat tál étek, pecsenye, cipó, kalács elég és hat veder bor."

[8] „*Vadat és halat, s mi jó falat."* In: Helikon, XVIII. (2007. december 25.) 24. (494) sz.

ra három-három tál ételekkel, négy veder borral, három forinttal, három font viasszal. Annak felette míves embernek jámborul való életek meglátván, az mely napra az céh hagyta, ismét egy ebéddel tartozott minden asztalra négy tál ételekkel, hat vider borral, három forinttal, három font viasszal, az két céhmesternek két prágai késsel."[9]

A székelyudvarhelyi lakatgyártó- és csiszármesterek Szopos Imre városbírótól privilégiumlevelet kértek, melyet Báthori Gábor átírt és megerősített 1613. június 6-án Nagyszebenben kelt privilégiumlevelével:

4. §. A legény *„egy ebéden az egész céhet egy-egy asztalra egy-egy tál ételekkel és pecsenyével, kenyérrel, borral ő jól tartsa, de az bor dolgából könyörögjön az céhnek, ha mit elengednek neki az egy ebédi bor italban."*

6. §. A remekmunka elfogadása után, és *„ha valami fizetés volt az céhbe, azt igazán bé szolgáltatja, ezek után, mikor a céh kívánja, elsőbben köszönő pohárra készítsen mindenik asztalra két-két tál étket és pecsenyét, mely étkek olyak legyenek, az kiket az céhmester parancsol, egyik velős konc rizskásával, másik fűszerszámos étek legyen, vacsorára is tisztességgel gazdálkodjék. Ez mellett tartozzék két forint borral és az pecsenye mellett négy forint készpénzzel és három font viasszal.*

7. §. Hasonlóképpen az mesterasztalra is, mikor az céh parancsolja, azonképpen mint a felsőbb articulusban meg vagyon [írva]*, úgy készüljön mind étekkel, borral, pénzzel, de annyival többel, hogy az mesterasztalon az pecsenyére tisztességes lepényeket süttessen, és vacsorára specialiter egy tisztességgel fűszerszámmal készített hideg tál étket főzessen, ki malachús legyen, vagy per ratione temporis, a mit a céhmester imponál, az ebédi pecsenye mellett jó két hüvely kést adjon a céhmesternek és a céhmesternének* […]

11. §. Inas tartozzék két tál ételekkel, egy pecsenyével, kenyérrel, két veder borral, az céhbe penig tartozzák két forinttal, és három font viasszal."[10]

---

[9] Olsvai Tamás Margit: *Adalékok a székelyudvarhelyi tímár- és cserzővargacéh kiváltságleveleihez.* In: Néprajzi Látóhatár, 7 (1998) 1-2. 98.

[10] Céhlevelek. 953. (Lakatosok)

A régi magyar, I. Apafi Mihály fejedelem korából való ételeket dicsérte és hasonlította össze az újabb étkezési szokásokkal Apor Péter (1676–1752) a *Metamorphosis Transylvaniae* című művében: *„Régi magyar étkek ezek valának: tormával disznóláb, káposzta tehénhússal, lúdhússal, szalonnával vagy télben új disznóhússal, tehénhús polyékával, kukrejttel, árpakásával, de abban soha azelőtt citromlevet nem töltöttek; tehénhús rizskásával, murokkal vagy peterzselyemmel, röstölt lével, nyárban új hüvelykes borsóval; lúd töröttlével, tyúk sülve fokhagymával, ecettel, szalonnával; borsó vagy héjalva, s arra felül szalonnát perzseltenek, s úgy töltötték az tálban, vagy hajatlan hígan, abban darab szalonnát vagy disznóhúst tettenek; berbécshús spékkel vagy tárkonnyal vagy ecettel, vereshagymával (ennél kedvesebb étke nem volt az öreg Teleki Mihálynak, sem Apor Istvánnak); tehén- vagy disznóhús kaszáslével, ennél s az káposztánál magyar gyomorhoz illendőbb étket nem tartának az régi időben, nyúlhúst fekete lével, csukát tormával vagy szürke lével etc. Vajat nem tettek semmi ételekben, hanem az kása közepiben, mikor feladták asztalhoz, mikor kalácsot, lepént, bélest sütöttek, abba tettek vajat vagy penig pánkót, noha inkább ették akkor az új olvasztott hájban forralt pánkót, mint az vajban sültet. A kapornya volt minden éteknek jó ízt adó szerszáma."*

Az udvarhelyi szabók 1741-ből származó szabályzata még a régi hagyományokat követi:

1. §. Ha idegen mesterember vagy *„ifjú szabólegény bé jő az városunkba"*, fizesse a következőt: *„négy font viasz, két veder bor, négy kenyér, három tisztességes fazék étel, káposzta, rizskása és tejfeles lé, három sült, a melyeknek ketteje malac, a harmadik lúd."*

2. §. Mesterember gyermeke tartozik *„két font viasszal s egy veder borral, az étkekkel a feljebb meg írt mód szerint"*, ugyanezzel tartozik az a legény, aki mester leányát veszi el.

3. §. Ha ifjú mester házasodik, tartozik a céhnek a befizetett pénz mellett egy kenyérrel, egy fazék étellel, egy malacsülttel.

4. §. *„Az öreg mester asztalnak adása így van, készpénz három forint, két veder bor, négy kenyér, három fazék étel, három tisztességes sült, két malac s harmadik lúd, kürtőskalács, pánkó."*

5. §. Ha valaki idegen akar a céhbe belépni és erre alkalmasnak találták, megvendégeli a céhet: *„két veder bor, négy kenyér, három fazék étel, káposzta szeggyel, rizskása három konccal, téjfeles lé három tyúkkal, három sült, kettő malac, a harmadik lúd, mikor felszabadul, tartozik három forinttal, pecsét pinzzel, két veder borral és az étkekkel, és három tisztességes kaláccsal."*[11]

A 4. §-ban említett *kürtőskalács* ma már úgy él a köztudatban mint jellegzetes székely csemege, de korábban egész Erdélyben ismert volt. Első említése 1723-ból származik. A kúp alakú, fa- vagy cserépformára tekert csík alakú kalácstésztát szabad parázson sütötték. Újabban, a dualizmus korában cukorral és dióval kezdték ízesíteni. A céhiratokban később, 1864-ben tűnik fel újra, mikor a nemes mészáros társaság megtiltotta, hogy a mészárszékekben oda nem illő sósperec, kifli, kürtőskalács kerüljön. A pánkó (tájszó), vagyis a fánk már korábban megjelent az étlapon. Első ismert említése Bencédi Székely István zsoltároskönyvében található, amelyet 1548-ban adtak ki Krakkóban.[12]

Több mint másfél évszázaddal később egy újabb, 1745-ből származó fazekas szabályzat[13] Szabó Bálint céhmesterségében így rendelkezik:

„1. §. Idegen ember gyermeke ezen fazakas mesterségre áll, adjon ... egy veder bort, akár mint hogy járjon a bor. […]

3. §. Amely gazda idegen inast akar fel ültetni, adjon egy fazék étket, tisztességest, hat tálra valót, ahhoz való sültet, ludat vagy malacot, két jó öreg kenyeret, az mely ez alkalmatossághoz illik, két veder borral, hozzá való túróval. […]

17. §. A legény *„mikor pedig remeket ad, akkor tartozik mind hazafiú, mind idegen, két-két forinttal, két-két fazék étekkel, tisztességessel, egy sültet, két-két kenyérrel.*

18. §. Mikor ifjú mester asztalt ad, adjon két forintot, egy tisztességes fazék étket, ahhoz való sültet, két kenyeret, mikor pedig öreg mester

[11] Céhlevelek. 622. (Szabók)

[12] *Kürtöskalács, kürtőskalács; Milyen régi a pánkó!* In: Szabó T. Attila: A szó és az ember. Buk., 1971. 354–360, 361–370.

[13] Céhlevelek. 159. (Fazekasok)

asztalt ad, három forinttal, egy fazék étekkel, sülttel tisztességessel tartozik, nem különben két kenyérrel. ... Az becsületes nemes céhnek végezése egymás között, hogy ez után következendő céhmesterek, akik következnek, tartoznak céhmesterei áldomással, 6 kupa borral, az atya mester 3 kupával, az látómester másféllel, az dékán 1 kupával."

A lakomákhoz valókat könnyen be lehetett szerezni a város piacán. Székelyudvarhely mindig vásárközpont volt. A pestis terjedése miatt 1711. március 7-én a Gubernium betiltja a vásár megtartását, de ezt nem vették figyelembe. Lakatos István az 1701-ben összeállított leírásában gazdag, forgalmas vásárközpontot mutat be: *„Híres vásárokat tartanak a város közepén, vagy heti, vagy országos vásárokat. ... Mind a kétféle vásáron dúskálni lehet csaknem mindenféle holmiban, és pedig húsfélében, fában, sóban* [külön helyen, a Sópiacon cserélt gazdát a parajdi só]*, állatban, búzában, hüvelyesekben, halakban, majorságban, az évszakhoz mérten más és más fajtájú gyümölcsökben, pogácsákban, portékákban és egyéb, az emberi élet fenntartásához és kényelméhez szükséges dolgokban. Mindezeket szász és székely vidékekről hoznak ide."*[14]

Bő évszázad múlva: *„A közelebbi s távolabbi vidékek szolgáltatnak e városnak sót eleget, pisztrángot, mézet, a Fejérnyikó mellyéke szilvát, almát, körtvélyeket, idébb cseresnyét eleget. Nap-keletről Bethlenfalva, Keményfalva, Máréfalva, Zetelaka, a két Oláhfalva ... fenyőborsot, abból főzött Pálinkát; olajat, epret, áfonyát, málnát; süveg-, tőke-, csiperke-, róka-, keserű-gombát; nyulat, őzet, fogoly-, császár-, vadpávamadarakat, ... Ők hordanak a szőlős helyekre is csere- és fenyő-karókat, úgy mindenféle deszkákat. Oláhfalu szolgál még a városnak pisztránggal és rákkal. Délről, Almásról kap a város szappant, ... Csíkból szarvas-, süveggombát, túrót, leütni való szarvasmarhát, kecskét, berbécset, juhot. Moldavából, Oláh-országból, Brassóból kövér-sertést. Nap-nyogot és észak körül veszen Marosvásárhelyről dohányt. Nádasról, Magyarósról, Zágorról, Cikmántorról, Szénaverésről, s tovább a kis Küküllő mellyéki szőlős gazdáktól új bort, az ó borokat második*

[14] Lakatos István: *Székelyudvarhely legrégibb leírása*. Kv., 1942. 10.

kézből, a borral kereskedő Segesvári és Megyesi Szászoktól."[15] Kávét, nádmézet [nádcukor], *fűszereket*, rizskását a brassói kereskedők hoztak a városba, amit a boltokban, a négy országos vásárban és a keddi hetipiacon vásárolhattak meg a városlakók.

A céhmesterek is kedvelték az erős ízeket, a jól megfűszerezett ételeket, mint abban a korban általában mindenki, aki meg tudta fizetni. Az 1627. április 30-ai árszabályzat a velencei nádmézet, cukor kandiát, rizskását, mandulát, faolajat, tengeriszőlőt, mazsolaszőlőt, sáfrányt, borsot, fahéjat, szegfűszeget, szerecsendiót említi.[16] Paprikát, burgonyát, paradicsomot nem használtak. A szárított és megtört paprikát csak a XVIII. század végén kezdik használni a drága bors helyett. Bőven használták a mérsékelt égöv alatt is termeszthető fűszernövényeket, mint a tormát, petrezselymet, tárkonyt és hagymát, vagy a vadon termőket, pl. borókát.

A kenyér vagy cipó egyetlen étkezéskor sem hiányozhatott. Fehér vagy fekete kenyeret sütöttek búzából vagy rozsból. Céhmestereink a lakomáikon ragaszkodtak a fehér cipóhoz. A céhek korában a városban nem említik a pékmestereket, nem volt céhük. Minden házban lehetett kenyérsütő kemence, és a családok megsütötték a kellő mennyiséget saját szükségletükre, mint ahogy még a közelmúltban is történt. Udvarhelyszék mindig gabona behozatalra szorult, a szászoktól, vagy még távolabbról, Havasalföldről szerezték be a hiányzó gabonát. A csíkszékiek is az udvarhelyi piacon vásárolták meg a szükséges gabonát.

A hús, elsősorban a szarvasmarha- és a szárnyasfélék húsa minden lakoma kedvelt alapétele volt. Az előírt fogások bizonyítják, hogy a lakomákat nem böjtös napokon rendezték. A mészárosok céhe későn

[15] Szigethi Gyula Mihály: *Székely-Udvarhely, a Nemes Székely Nemzet Anya-Városának leírása*. In: Felső Magyar-Országi Minerva. 1828. jún. 6. füzet. 1752–1753.

[16] Kővári László: *A magyar családi s közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából.* Pest – Kolozsvártt, 1860. 56.

alakult, 1764-ben a város számukra kedvezőtlen szabályzatot adott.[17] Részben ebből adódóan a céh helyzete, fejlődése gyengének minősíthető. *„A mészárosok szinte leggyengébb lábon állanak, mert sokak is, tehetetlenek is…”* – olvashatjuk a Jakab Elek és Szádeczky Lajos által írt Udvarhely vármegye történetében.[18] A kisvárosban „háziipari” mesterség volt az állatok feldolgozása. A városban és a környező falvakban elég „kontár” volt, hogy a saját állataikat feldolgozzák, a falvakban, hol beszállásolt katonák voltak, mészárszéket kellett fenntartani és az árak is limitálva voltak. A tehénhúst főzve, tormával vagy pecsenyének sütve fogyasztották. Bornemissza Anna szakácskönyve szerint a marhahúst nyolcvanháromféleképpen lehet elkészíteni. A politikus főúr, Bethlen Miklós (1642–1716) is jó magyar ételnek nevezi a tehénhúst. Az emlegetett „konc velővel” a következő recept szerint is készülhetett: *„A tehénhúst velővel vagdald össze. Tégy apró tengeri szőlőt, fahajat, sáfrányt, nádmézet belé. Az levét tehénhús-lével, ecettel csináld meg. Felettébb meg ne sózd.”*[19] Vagy a tehénhús rizskásával: *„A húst főzd meg, vagy a szarvasmarha combhúsa, vagy csirke lészen. Azt minekutána megpárolod, tégy petrezselyemgyökeret belé, egész borsot egynehány szemecskét, a rizskását megtisztogatván, megmosván tedd bele, és főzd meg jól a rizskásával együtt, egynéhány mazsolát is tégy belé; ha nincsen, anélkül is jó, mikor megfő, bors, gyömbér, és ha megsáfrányozod, jobb ízű lesz, tálald fel…”*[20] – írta 1698-ban a Misztótfalusi Kis Miklós (1650–1702) által Kolozsvárott kiadott első magyar nyelvű szakácskönyv.[21] A fekete lé (mártás) pedig így készült: *„almát, vereshagymát megtisztogatván aprón kell vágni, és egy kevés dióbelet is megtisztogatván mozsárban törd meg, vagy egyéb edényben, onnét kivévén a*

[17] Jakab Elek – Szádeczky Lajos: *Udvarhely vármegye története a legrégibb időtől 1849-ig*. Bp., 1901. 532.

[18] Uo. 553.

[19] *Bornemissza Anna szakácskönyve 1680-ból*. Közzéteszi Dr. Lakó Elemér. Buk., 1982. 86.

[20] A receptet lásd http://mek.oszk.hu/08300/08343/08343.htm#9 (2010.10.25.)

[21] A kötetre vonatkozóan lásd: Varga András: *A szegedi Egyetemi Könyvtár kincsei. A Misztótfalusi-szakácskönyv*. http://ww2.bibl.uszeged.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=432&Itemid=3452 (2010.10.25.)

vágott almával, hagymával vágd egybe egyszer-kétszer és tedd serpenyőbe, önts ecetet belé, tartsd a tűzön mindaddig, míg megfeketedik."[22]

A kiolvasztott sertészsírral való sütésnek, a vöröshagyma zsírban pirításának, a rántással sűrítésnek – tehát mindannak, amit az úgynevezett magyaros konyha alapjának tartunk – ekkoriban még nyoma sincs, ezek majd csak a XIX. század elején, az osztrák konyha közvetítésével jutnak el hozzánk. Ha a XVI–XVIII. századi magyar konyhát röviden jellemezni akarjuk, akkor az erős fűszerezést, az édeskés ízt, illetve az ételek túlzott zsírozását kell hangsúlyoznunk.[23] A híres udvarhelyi bárányflekken sem szerepelt az étlapon.

A rizskása Ázsiából került hozzánk, de Dél-Olaszországban is termesztették. A malosaszőlő valóban megaszalt vagy töppesztett szőlő. Spanyol- és Franciaországban nagy mennyiségben termesztették és külföldre is szállították. Hozzánk Törökországból hozták. Az óbor az előző évi termésből készült bort jelentette. Több évig nem tudták tárolni a bort. A borpárlatok, a gabonából párolt erős italok fogyasztásáról nincsenek adatok a céhlevelekben, pedig a borókapálinka vagy fenyővíz szintén székely specifikum. 1750-ben a székben 501 pálinkafőző üst és 113 serfőző ház volt, együttesen 1760 Ft jövedelemmel. A bőséges borfogyasztás jellemző a korra. Bethlen Miklós jegyezte meg naplójában, hogy Apafi Mihály fejedelem is „bizony sokat ivott." Ő maga miután megfogadta, hogy csak mérsékletesen iszik, ebédre és vacsorára csak fél ejtel vagy három meszely bort ivott, ha mulatozott egy ejtel[24] bort ivott. Helyi sajátosság, hogy az asztalra borvíz is került.

A XVII. század végén, 1690-ben elhunyt I. Apafi Mihály, az utolsó ténylegesen uralkodó erdélyi fejedelem. A fejedelemség a Habsburg Birodalom része lett és Bécsből kormányozták. A birodalom vezetői előtt az egységes, császárhű birodalom eszméje lebegett, amely nem valósult meg. A központi kormányzat a céheket is megpróbálta megrefor-

---

[22] A receptet lásd: http://mek.oszk.hu/08300/08343/08343.htm#33 (2010.10.25.)

[23] Varga András: *A szegedi Egyetemi Könyvtár kincsei. A Misztótfalusi-szakácskönyv*. http://ww2.bibl.uszeged.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=432&Itemid=3452 (2010.10.25.)

[24] Fél ejtel = 0,75 l; 3 meszely = 1,02 l; 1 ejtel = 1,5 l.

málni. Más intézkedések mellett, mint amilyen az egységes céhszabályzatok erőltetése, igyekeztek betiltani a költséges és pazarló mesterasztal adásának kötelezettségét, és a céhekben intézményesített ivászatokat. Az öreg mesterek anyagilag megterhelő követelései ellen a szabócéhbe belépni készülő, mestermunkájukat elvégző ifjú mesterek tiltakoztak.

„1803. die 8vo augusti. Midőn egész céh gyűlése lett volna, elő hozá céhmester Solymosi József uram több céh dolgai között azt is, hogy a nemes céhnek régi ususa szerint egy néhány ifjak vadnak, a kik ifjú mesterasztallal tartoznának, kéré is a nemes céh, hogy ne rontanák meg azt az usust, hanem adnák meg, mivel hogy az előttek valók mind megadták, ő kelmék is részesültenek abban. Melyre azt felelék azok, akiknek alól neveik fel vagyon írva, mi nem adunk és az afféle asztalokból nem is akarunk részesülni sem egyszer, sem máskor, mivelhogy csak min eddig ususbol folyó barátság asztala. Melyre felele Solymosi József céhmester a céh képébe, hogy jóllehet az afféliért ez előtt, akik nem akarták meg adni, a céh meg is büntette. Hanem cum protestatione jelentjük, hogy ez után semmiféle asztaladás vagy vendégségben nem fognak kegyelmetek részesülni, sem ez után el nem fogja kegyelmetek asztalát venni, kegyelmetek is azért a céhet ne háborgathassák 8cad napon túl. A mostan ezen asztaladásban pedig fen forgó személyek ezek: Fodor Jakab, Czimbalmos Mihály, Kardos József, Boda Sámuel.”[25]

A sepsiszentgyörgyi csizmadiacéh 1808-ban kiadott kiváltságlevele már a büntetést is megszabja: *„23. §. Keményen és kétszeres visszafizetésnek büntetése alatt tiltatik, hogy a céh cassájából ételre, italra és vendégségekre semmi költség ne tétessék, hanem az a céh cassájában lévő pénz betegek, szűkölködő mesterek, szegény özvegyek és azoknak árvái, úgy a minden segedelem nélkül lévő legények és inasok számára, és végtére a céhnél történő elkerülhetetlen költségekre fordíttassék, és a két mesterek gondviselése alatt tartatván, szoros számadásba vétessenek.”*[26]

---

[25] Céhlevelek. 940. (Szabók)

[26] Józsa Lajos: *A Sepsiszentgyörgyi Csizmadiacéh története 1822–1873.* Sepsiszentgyörgy, 2009. 42.

Azonban – és ez jellemző – az „ősi jó szokást” nem lehetett rendeletekkel betiltani. Erről tanúskodik a szabó, Fodor Jakab céhmester számadáskönyve (1824–1825) is:

„1824. január 31. Ugyanekkor négy napok alatt a céh mulatságára 21 veder óbor per 20 xr[27] *kupája, 1½ veder újbor per 16 xr fizettem.*

1824. 28a máj. Dósa István inasát adta a céh Solymosi Áronnak, fizetnek ketten 2 Rft. Ekkor jött a céhre költés 1 1/3 vider bor, kenyér, túró.

1824, 18a 9bris. Több céhmestert veszekedésért „huntzfutolta”, büntetés 3,20 Rft. Ekkor jött a céhre 2 veder bor, kenyér, szalonna, 6,54 Rft [kiadás, aznapi bevétel 25,50 Rft].

1825. 17a február. Céh gyűlése tartatván, lett költés: újbor 11 veder per 16 xr kupája, teszen summa 23 Rft 28 xr. Ugyanakkor 15 kupa óborért Solymosi András per 20 xr kupája, tészen 5 Rft. Ugyanakkor tehénhús, kenyér, sáfrány, bors, kása, méz, olaj és dióra 18 Rft 40 xr.”[28]

Ez a kor azonban már a céhek történelmének alkonya. Miután Mária Terézia, II. József és I. Ferenc uralkodása alatt próbálkoztak a céhrendszer megreformálásával, 1848. június 9-ei rendeletével az országgyűlés megvonja a céhkiváltságokat, amit majd az abszolutizmus korában az *Ideiglenes utasítás* (1850) és *Az új iparrend* (1860) ültet életbe. Végül az 1871. VIII. törvénycikkely számolja fel a céheket. A székely céhes városokban a „céh-erkölcsök” és hagyományok az ipartársulatok keretei között éltek tovább.

Irodalomjegyzék

1. Bárczay Oszkár: *A régi magyar konyháról*. In: Századok, 1893. 402–420.

2. *Bornemissza Anna szakácskönyve 1680-ból.* Közzéteszi Dr. Lakó Elemér. Buk., 1982.

3. Braudel, Fernand: *Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus. XV–XVIII. század*. Bp., 1985.

[27] krajcár

[28] Céhlevelek. 773. (Szabók)

4. Jakab Elek – Szádeczky Lajos: *Udvarhely vármegye története a legrégibb időtől 1849-ig.* Bp., 1901.

5. Jeney-Tóth Annamária: *„Attam Urunk ő nagysága konyhájára."* In: Emlékkönyv Kiss András születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár, 2003. 223–234.

6. Józsa Lajos: *A Sepsiszentgyörgyi Csizmadiacéh története 1822–1873*. Sepsiszentgyörgy, 2009.

7. Kelemen Lajos: *A marosvásárhelyi szabók és szűcsök áldomásai a XVII. században.* In: Művészettörténeti tanulmányok. II. köt. Buk., 1982. 22–27.

8. Kelemen Lajos: *Régi céháldomások.* In: Művelődéstörténeti tanulmányok. II. Kolozsvár, 2009. 208–210.

9. *A céhes élet Erdélyben.* Válogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Kovách Géza és Binder Pál. Buk., 1981.

10. Kővári László: *A magyar családi s közéleti viseletek és szokások a nemzeti fejedelmek korából.* Pest – Kolozsvártt, 1860.

11. Lakatos István: *Székelyudvarhely legrégibb leírása.* Kolozsvár, 1942.

12. Möller János: *Az Europai Manufaktúrák és Fábrikák Mesterség Míveik*. Kiadta Mokri Beniamin. Pest, 1818.

13. Olsvai Tamás Margit: *Adalékok a székelyudvarhelyi tímár- és cserzővargacéh kiváltságleveleihez.* In: Néprajzi Látóhatár, 1998. 1-2. 96–101.

14. Olsvainé Tamás Margit: *„Remekmunka" és „mesterasztal" Székelyudvarhelyen a XVII-XVIII. században.* In: Honismeret, 1989. 2.

15. Petelei István: *A marosvásárhelyi céhek házi szokásaikról.* In: Századok, 1878. 94–101. (Újraközölve: Marosvásárhely és vártemploma. Szerk. Medvigy Endre. Bp., 1990. 235–240.)

16. Radvánszky Béla: *Régi magyar szakácskönyvek.* I. köt. Bp., 1893.

17. Richter M, István: *A mesteravatás és mesterasztal a céhvilágban*. In: Etnographia – Népélet, 1938. 1-2. 66–74.

18. *Kürtöskalács, kürtőskalács; Milyen régi a pánkó!* In: Szabó T. Attila: A szó és az ember. Buk., 1971. 354–360, 361–370.

19. *Szakácsmesterségnek könyvecskéje ... mely ... kibocsáttatott*, *Kolozsváratt M. Tótfalusi K. Miklós által*, 1698. [Mai nyelvre átírta: Dr. Varga András] http://mek.oszk.hu/08300/08343/?from=rss (2010.07.29)

20. Szántó András: *Eleink ételei. Válogatás régi szakácskönyvekből.* Bp., 1986.

21. Szigethi Gyula Mihály: *Székely-Udvarhely, a Nemes Székely Nemzet Anya-Városának leírása*. In: Felső Magyar-Országi Minerva. 1828. június. 6. füzet. 1742–1754.

22. *„Vadat és halat, s mi jó falat.”* In: Helikon, XVIII. (2007. december 25.) 24. (494) sz.

23. Varga András: *A szegedi Egyetemi Könyvtár kincsei. A Misztótfalusi-szakácskönyv.* http://ww2.bibl.uszeged.hu/index.php?option=com_content&task=view&id=432&Itemid=3452 (2010.07.29)

BICSOK ZOLTÁN

Igazságszolgáltatás a fejedelemség kori Erdélyben

Az erdélyi igazságszolgáltatás központi szervei

A XVI. század közepétől, az önálló erdélyi állam kialakulásától kezdve az erdélyi jogszolgáltatási rendszer a magyarországitól elkülönülten működött. A bíróságok szervezetét, hatáskörét, a peres ügyek jellegét az országgyűlés határozta meg. Egységesült a bíráskodási fórumok rendszere, ugyanakkor ellenőrzöttebbé vált az ítélkezési tevékenység. A központi hatalom képviseletében új jogszolgáltató szervek és testületek jelentek meg, a politikai természetű jogviták eldöntésében pedig szerepet kapott az országgyűlés is.

A legfőbb bírói hatalom a **fejedelmet** (princeps) illette meg, aki jogkörét – a Magyarországon uralkodó Habsburg királyoktól eltérően – személyesen gyakorolta. Hatásköre summus iustitiariusként a középkori magyar királyokéhoz volt hasonló, így jogszolgáltató kompetenciája nem a vajdák illetékességének a folytatása, hanem a magyar királyokénak, ugyanakkor nem csupán a magyarokra, hanem a székelyekre és a szászokra is kiterjedt. Legfőbb bírói jogait a fejedelmi tanáccsal együtt gyakorolta, és a legmagasabb fellebbezési fórumnak számított az erdélyi igazságszolgáltatási rendszerben. Ahogy a fejedelmi hatalom a királyi hatáskörből származott, úgy a **fejedelmi tanács** (status consilium) is a Mohács előtti királyi tanácsra emlékeztető hatáskört gyakorolt. A 12–20 tagú fejedelmi tanács nem vált rendszeresen működő hivatallá, országos kormányszervvé. Tagjainak jogállása ugyan nem volt pontosan meghatározva, személyükre vonatkozó előírás nem kötötte az őket alkalomszerűen tanácskozásra hívó fejedelmet, mégis az 1566. évi részgyűlés meghatározta a fejedelmi tanács igazságszolgáltató hatáskörét. Eszerint II. János a hozzá fellebbezett pereket *„az tanács-*

beli urakkal, törvén tudó személyekkel, nem törvénbe forgódatlanokkal ítéltesse meg".[1] A fejedelmi tanács azonban nem vált döntéshozó szervvé, csak állást foglalt az elébe utalt ügyekben. A fejedelmi döntés végrehajtása sem rá, hanem a kancelláriára tartozott. Az uralkodótól függött, hogy a három kiváltságos nemzet képviselői közül kiket, hány személyt von be a tanácskozásba, s eléjük milyen ügyeket terjeszt, illetve véleményüket mennyire veszi figyelembe.[2]

Az önálló fejedelemség korának legfontosabb kormányzati végrehajtó szerve a **fejedelmi kancellária** (cancellaria principalis) volt, amelynek hatásköre az igazgatás valamennyi ágazatára kiterjedt. A **nagyobb kancellária** (cancellaria maior) törvényhozási és végrehajtási ügyekben intézkedett, s ez foglalkozott a fejedelem magánügyeivel is. A testület élén a kancellár állt, aki általában a fejedelem első tanácsosa volt, tagjai voltak továbbá 2–3 titkár és 15–20 írnok. A nagyobb kancellária, illetve – amikor a tisztséget betöltötték – a kancellár felügyelete alá rendelt **kisebb kancellária** (cancellaria minor) végezte a fejedelem jogszolgáltató feladataival kapcsolatos írásbeli munkát, és ez a szerv látta el a közhitelességi feladatokat is. A kisebb kancellária tehát igazságszolgáltatási ügyekben nem bírói fórumként működött, perek nem folytak előtte, ítéleteket nem hozott, közvetítette viszont a fejedelem akaratát. Bíráskodási kérdésekben a legjellemzőbb tevékenysége a hivatali levelezés, amelyen keresztül a fejedelem intézkedett a perek felvételéről, vizsgálatok indításáról, elfogató parancs kiadásáról, javak lefoglalásáról vagy éppen a bírói zárlat feloldásáról, perhalasztásról, ítélet végrehajtásáról, perújrafelvételről.[3] A kisebb kancellária főtisztviselői a két ítélőmester, akik egyben a fejedelmi tábla bírái is voltak.

Az egykori vajdai ítélőszék helyett alakul ki a **fejedelmi tábla** (tabula principalis). Ez a fontos ítélkező szerv a magyarok és székelyek rendes fellebbviteli fórumaként 1556-ban létesült.[4] Itt kezdetben csu-

---

[1] Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690.* Bp., 1980. 51. A továbbiakban Trócsányi: *Erdély…*

[2] Uo. 19–22, 46, 98–99.

[3] Uo. 245–249.

[4] Pokoly József: *A vármegyei intézmény története (1301–1886)*. In: Szolnok-

pán az ítélőmesterek ítélkeztek, táblabírák (assessorok) társaságában. Az 1588. évi törvény szerint a testület egy elnökkel egészült ki, aki kettős tisztséget töltött be, ugyanis általában az országgyűlés elnöki teendőit is ellátta. Mellette két ítélőmester és változó számú (5–10, legtöbb 14) ülnök működött. A fejedelmi tábla ülésein a **kincstári jogügyigazgató** (fiscalis director) közvádlóként képviselte az állam érdekeit. Általában két jogügyigazgató működött, egyik a szorosan vett Erdély, másik a Részek ügyeiben. 1660 után, a Partium nagy részének elvesztésével az utóbbi tisztség megszűnt. Az igazgatók alárendeltségében 2–3 kincstári ügyész (fiscalis procurator) működött. A tábla – mint elődje, a vajdai ítélőszék – oktaválisbíróság volt, azonban a törvényszakok ideje a XVI. században még változó. A XVII. században kialakul egy viszonylag állandó gyakorlat, miszerint a törvényszak 30–40 napig tart, külön-külön az erdélyi és partiumi vármegyék, illetve a székely székek számára. A magyar megyék törvényszaka általában október 25-én kezdődött, a legtöbb esetben valamelyik szász városban, aztán következett a partiumi megyék törvényszaka december 1-jétől, általában Kolozsváron, végül a székely székeké január 13-ától, Marosvásárhelyen vagy valamelyik szász városban. A szászok ügyeiben a tábla nem bíráskodott, legfeljebb olyan ügyekben, amelyekben a peres fél a másik két nemzet tagja volt.[5] A fejedelmi táblán hozott ítéleteket a fejedelem és a fejedelmi tanács bírálhatta felül.

Az **országgyűlés** – a fejedelem és annak tanácsa, illetve a tábla mellett – Erdély felsőbíróságainak egyike. Az eléje kerülő perek többségét a hűtlenségi és felségsértési ügyek jelentették. A fejedelemválasztó feltételek tartalmazták ugyan, hogy a megválasztott államfő a hűtlenségi ügyek elbírálását a rendekre bízza, és az ilyen országgyűlésen személyesen nem jelenik meg, a gyakorlatban azonban gyakran született a fejedelemmel előre egyeztetett elmarasztaló ítélet, amelynek következményeként az elítélt vagyona a kincstárra szállt.

Doboka vármegye monographiája I. Dés, 1901. 386–387. Lásd: http://mek.oszk.hu/04700/04755/html/36.html (2010. augusztus 9.). A továbbiakban Pokoly: *A vármegyei…*

[5] Trócsányi: *Erdély…,* 361, 376.

Az erdélyi igazságszolgáltatás központi szerveinek sorában végül szólni kell a **fejedelmi praefectus** bírói hatásköréről, amelyet az ún. **prefektusi széken** (praefecturalis sedria) látott el. E bíróságnak nem volt állandó székhelye, általában nagyobb fejedelmi uradalmak központjaiban ülésezett, hatáskörébe a kincstári perek tartoztak: a fejedelem pénzverési, nemesfém- és higanymonopóliumának megsértéséből eredő ügyek, a fejedelmi birtokokon elkövetett erdőpusztítások és egyéb kihágások. Ítéleteit a fejedelemhez lehetett fellebbezni.

A vármegyei igazságszolgáltatás fórumai

A fejedelemség kori Erdély igazságszolgáltatási rendszere az 1556. évi kolozsvári országgyűlés határozataival kezd új formát kapni. A fejedelmi tábla létrehozása átalakította az erdélyi igazságszolgáltatás egész rendszerét. Mivel törvény nem szabályozta az alsóbb fórumokhoz való viszonyát, a hatásköröket a bíráskodási gyakorlat alakította ki. Az 1561. évi kolozsvári országgyűlés még úgy rendelkezik, hogy a vármegyei törvényszéken indított perek alaposabb megvitatás végett a táblára fellebbeződjenek, ez azonban lelassította az igazságszolgáltatás folyamatát, így 1584-ben már olyan rendelkezés születik, hogy a táblára a 3 forintot meghaladó ügyeket és a bűncselekményeket lehet fellebbezni.

Az 1597. évi gyulafehérvári országgyűlés 9. törvénycikke szerint az erdélyi vármegyék bíráskodási hatásköre lényegesen kitágult: eljárhattak a kisebb hatalmaskodás eseteiben (melyeknél a bírság nem haladta meg a 100 forintot), a bűnügyekben, foglalások, zálog, adóság, osztályperekben, gyámság, hitbér, jegyajándék ügyében, értékre való tekintet nélkül. A 100 forintot meghaladó perekben csak kártétel, foglalás esetében pedig a 10 holdnál kisebb telek ügyében ítélkezhettek.[6]

1619-ben átszervezésre kerül az erdélyi peres eljárás: a fejedelem a rövid folyamatú perek közé sorolja a nagyobb hatalmaskodás öt esetét,[7]

[6] Pokoly: *A vármegyei…,* 388.

[7] Először Mátyás király 1486. évi 15. törvénycikke emel ki öt bűntettet, úgymint: (1.) nemesek házainak megrohanása, (2.) nemesi birtokok, tartozéka-

a kisebb hatalmaskodásokat, a szándékos emberölést, a hitbért, jegyajándékot, leánynegyedet, gyámságot, zálogos jószágokat, kötéseket és kötelezéseket, becstelenítést, szökött jobbágyok és szolgák visszakövetelését érintő ügyeket, ugyanakkor engedélyezi, hogy a rövid folyamatú pereket tetszés szerint a fejedelmi táblán vagy a vármegyei törvényszéken lehessen elkezdeni, ezzel a két bíróság között megosztott hatáskört létesítve.[8] Csak az örökös jószágokat illető (privilégium felmutatását igénylő) pereket utalja a fejedelmi tábla elé, a hűtlenség bűntényét pedig az országgyűlési törvényszékre, a többi, kisebb horderejű ügy kompetens fóruma a vármegyei törvényszék marad.[9] Ez utóbbi hatáskörének bővülése a bírósági szervezetet is átalakította.

A nemesi vármegye bíróságát a **vármegyei törvényszék** (sedes iudiciaria, sedria) jelentette, amely a XVII. század közepéig a nemesség elsőfokú igazságszolgáltató fórumának számított minden peres ügyben. A vármegyei törvényszékek a fejedelemség korának elején még állandó terminusokkal bírtak, és általában kéthetente üléseztek. 1623-ban azonban a főispánoknak már csak az lett előírva, hogy béke idején és ha egészségük engedi, minden hónapban széket üljenek.

A vármegyei törvényszékek megritkulásán túl egyéb körülmények is utalnak a rendszer nehézkességére: a törvényszék összehívásához elengedhetetlen a főispánnak, mint a fejedelem képviselőjének szemé-

---

ik és haszonvételeik elfoglalása, (3.) nemesek letartóztatása törvényes ok nélkül, (4.) nemesek megverése vagy megsebzése, (5.) nemesek megölése, amelyeket a továbbiakban ún. nagyobb hatalmaskodásként (actus maioris potentiae) tartanak számon, és sokszor csak „öt eset" (quinque casus) néven hivatkoznak rá. A többi, erőhatalommal végrehajtott magánbűncselekmény, illetve az öt eset nem nemes kárára történt elkövetése ettől kezdve az ún. kisebb hatalmaskodások körébe (actus minoris potentiae) került, de a források sokszor egyszerűen csak erőszakként (violentia) említik ezeket.

[8] *Erdélyi Országgyűlési Emlékek. Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae 1540–1699.* (A továbbiakban: EOE) VII. 1614–1621. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp., 1881. 518-519.

[9] *Approbatae Constitutiones Regni Transsylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum.* IV. rész, 1. cím, 12. cikkely. Várad, 1653. 178.

lyes jelenléte[10], másrészt, mivel a rövid lejáratú pereket, a közbűntényeket (crimináliákat) a megyei törvényszékek hatáskörébe utalták, igencsak nehézkessé vált az ügymenet. Kiss András[11] szerint a bírósági szervezet átalakításának más, földrajzi és politikai természetű okai is voltak: az erdélyi vármegyék sajátos, hosszanti elhelyezkedésük miatt két kerületre oszlottak és mindenik saját tisztikarral rendelkezett, amely körülmény szinte önként kínálta a kerületi bíróság létrehozását. Azon túl, mivel II. Rákóczi György szerencsétlen kimenetelű lengyelországi kalandja nyomán és az azt követő erdélyi zavargásokban megfogyatkozott a vármegyei nemesség és nehézkessé vált a közlekedés, politikai okokból is indokolttá vált a vármegyei bíráskodás átszervezése.

Az „igazságügyi reform" egyik pillérét a főispáni személyes jelenlét megszüntetése jelentette.[12] Ezzel megszűnt a vármegyei törvényszék „őnagysága széke" lenni, a nemesek most már törvényszéket tarthattak a főispán távollétében is, ha jelen van az alispán, a főbírók az esküdtek és a jegyző. A változások másik része még nagyobb horderejű: egy új bírósági fórum jön létre, amely a kisebb jelentőségű ügyeket kisebb apparátus alkalmazásával képes lebonyolítani, és ezzel tehermentesíti a rendszert: az **alszék**ek (sedes partialis) felállításáról van szó, melyek Kolozs, Torda, Belső-Szolnok és Küküllő vármegyékben 1664–1665 folyamán kerülnek megszervezésre. A felgyülemlett perekre való hivatkozással állítja fel a parciális sedriát Kolozs vármegye 1664. október 23-án tartott közgyűlése, elsőként Erdélyben. Az alszék elnevezését a **derékszék**hez (sedes generalis, generális sedria) képest kapta, míg az előbbi hatásköre csak egy járásra (kerületre), az utóbbié az egész vármegyére kiterjedt. A vármegye az ő hatáskörébe tartozó peres ügyekből

[10] Olyan körülmények között, amikor a főispán egyre inkább országos méltóságnak számít, és egyre inkább kiemelkedik a vármegye kötelékéből, sok esetben országos jelentőségű ügyek szólítják el.

[11] Kiss András: *A vármegyei filiális szék keletkezéséről.* In: Források és értelmezések. Buk., 1994. 67-68. A továbbiakban Kiss: *A vármegyei…*

[12] Először 1650-ben – egyedi rendelkezésként – csak Fehér vármegyére vonatkozólag tett engedményt az országgyűlés, utóbb a többi vármegye magára vonatkozólag is érvényesnek tekintette a precedenst.

a 100 forinton aluliakat a parciális székre, az azon felülieket a generális székre utalta. A közbűntények a derékszék hatáskörében maradtak. Torda vármegye statútuma szerint *„a 100 forintig való földek, szénarétek, szőlők és házi örökségek, lábas marhák, adósságok és egyéb dolgokról való causák ott inchoáltassanak s decidáltassanak az articulus szerént."*[13] A per értékéről végleg az 1680. évi gyulafehérvári országgyűlés 6. törvénycikke döntött, amely elrendelte, hogy *„minden vármegyéken az partiális székek esztendőnként legalább háromszor celebráltassanak ante quindenam publicáltatván, száz forint summában álló zálogot és adósságot illető, sőt egyéb száz forintot meg nem haladó matériákrul való perek is agitáltathassanak és decidáltathassanak is ugyan, mindazáltal hatvan forint summát felül haladó afféle causa, ha kívánják, apellatioba bocsáttassék sub poena articulari..."*[14]

Ami az alszékek szervezetét illeti, minden főbíró 7 esküdttel a maga járásában tarthatott alszéket.[15] Torda vármegyében Tordán és Szászrégenben voltak a parciálisok székhelyei. A vármegyék statútumokban rendelkeztek az alszékeken érvényes bírságokról, ezek általában a derékszéken alkalmazott összegek felét jelentették.

Az alszékek felállítása utóbb az első és másodfokú bírósági szervezet kialakulásához vezetett. Bár eredetileg a felperesnek jogában állt, hogy perét akár az alszéken, akár a derékszéken indítsa, a gyakorlat mindinkább az lett, hogy a 100 forintot el nem érő ügyek az alszék hatáskörébe kerültek. Míg az alszékek hatáskörébe a kisebb értékű polgári perek tartoztak, a derékszék tekintélye megnőtt, hiszen korlát nélkül dönthetett minden ingó és ingatlan birtokjogi ügyben (kivéve azokat, amelyek privilégium felmutatásával jártak, ezek kompetens fóruma a fejedelmi tábla maradt), továbbá büntető bíróságként pallosjog-

[13] Kolosvári Sándor – Óváry Kelemen: *A magyar törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. Corpus statutorum Hungariae municipalium I.* Bp., 1885. 291.

[14] EOE XVII. (1679–1682). Bp., 1894. 96.

[15] Uo. „…ez ilyen materiában penig az nemes vármegyék főbírái legalább hét assessorokkal ülhessenek széket az magok processussaiban, Nagyságod kegyelmes consensussából végeztük."

gal is rendelkezett. A XVII. század végéig (az alább tárgyalandó fiúszékek megjelenéséig) a parciális székek a jobbágyok bűnpereiben is eljárhattak, azután azonban hatáskörük a nemesek polgári pereire korlátozódott.

A vármegyei bírósági szervezet részét képezte a **fiúszék** (sedes filialis, filiális sedria), vagy más néven a „gonosztevők széke", de nevezték „ispán székének" vagy „főbíró székének" is. A megyei fórumok közül a legrövidebb múltra tekint vissza, hiszen a XVII. század második felében alakult ki, de a következő század elejétől már mint rendes fellebbviteli bíróság szerepel nemeseknek jobbágyok, jobbágyoknak jobbágyok elleni polgári és büntető pereiben. A működésére vonatkozó első adatok Torda vármegyéből vannak: 1672-ben „gonosztevők székének", 1675-ben „alispány székinek" nevezik, fiúszék néven 1693-ban fordul elő.[16] Csak azon polgári és büntető perekben bíráskodott, amelyekben a felperes az alperes jobbágy földesurától nem kapott ítéletet vagy azzal nem volt megelégedve, esetleg ha a földesúr jobbágyát, annak bűnössége ellenére is, büntetlenül hagyta. Tehát a fiúszék lehetett az úriszék fellebbezési fóruma, de lehetett elsőfokú bíróság is, mikor az úriszék nem működött. A fiúszék tulajdonképpen áthidalta az úriszéket és a vármegyei derékszéket. Az alszék mintájára épült fel, elnöke a kerületi főbíró, tagjai az alispán, az esküdtek és a jegyző voltak, tehát legalább 7 személy az elnök főbírón és a közvádló alispánon kívül. Ugyanakkor eltért az alszéktől abban, hogy a fiúszékre nézve nem volt megállapítva a kereset maximuma. Mivel tagjai ugyanazok voltak, mint a parciálisnak, a fiúszéki pert nem lehetett a parciálisra fellebbezni. A fiúszéken hozott ítélet a derékszékre, majd a fejedelmi táblára volt fellebbezhető, éppen ezért az innen fellebbezett per többé már nem az alperes jobbágy, hanem annak földesura ellen folyt.

És végül szólni kell két olyan fórumról, amelyek nem tartoznak szorosan a vármegyei igazságszolgáltatás körébe, érintőlegesen azonban kapcsolatban állnak azzal, mivel az egyikről a tárgyalt pert a vármegyéhez lehetett fellebbezni, a másiknak pedig akár nemes személy is lehetett szereplője. Egyrészt az Anjou-kortól működő **úriszék**ről, mint a

[16] Kiss: *A vármegyei…,* 68.

jobbágyok feletti és elleni földesúri jogszolgáltatás fórumáról van szó. A Magyar Királyságban az úriszéknek két formája alakult ki: a teljes jogú úriszék és az alsó fokú úriszék. Az első, a pallosjoggal rendelkező uradalmak, az ún. szabad ispánságok (liber baronatusok) jellemzője. A földesúr joghatósága kizárta az idegen bírósághoz való fellebbezés lehetőségét. Az összes jobbágyügyekben ítélkezhetett, mi több közbűntények esetén főbenjáró büntetést is kiszabhatott és végrehajthatott, kegyelmet is csak a földbirtokos gyakorolhatott. A második forma főleg a köznemességre volt jellemző, amely nem rendelkezett pallosjoggal, így az alsó fokú úriszék a kisebb, nem főbenjáró esetek, a vagyonjogi és úrbéri ügyek fóruma volt. Ítéleteit a vármegyéhez fellebbezték. Erdélyben a pallosjog és a szabad ispánság intézménye kevésbé volt fejlett, mint a királyságban, így a teljes jogú úriszék nem vált jellemzővé, sokkal inkább az alsó fokú úriszék terjedt el. A földesúr vagy tisztje, esetleg falusbírái s ennek esküdttársai a bírák. A földesúri bíróság ítéleteit a derékszékre, majd a fejedelmi táblára lehetett fellebbezni. A parciális székek felállításával az úriszék számára két megyei fellebbezési fórum keletkezett, a generális és a parciális sedria. A fiúszékek megszervezésétől kezdve a parciális székek kizárólag a nemesek ügyeinek bírósága maradt, előtte jobbágyperek nem szerepelhettek, hanem a fiúszék elől egyenesen a derékszékhez kerültek. A rendkívüli jogszolgáltatást képviseli a **harmadnapos törvényszék** (processus tridualis), bár ez nem annyira bírósági fórum, mint egy különös perfolyamat elnevezése. Ezen eljárás tárgyát a kisebb hatalmaskodás némely sajátos esete képezte: erőszakos erdővágás, fahántás, földek elszántása, vetések legeltetése, amikor a hatalmaskodót tetten érték vagy emberét, jószágát elfogták. Ilyenkor általában a hatalmaskodót a felperes egy szolgabíró vagy egy nemes által törvénybe idézte, és három nap alatt az ügyben ítélet született. A harmadnapos törvényszékre nemes ember is megidézhető és ott elítélhető volt. Amennyiben az alperes jobbágy személy volt, neki a felperes úriszékén kellett felelni tettéért. A rendkívüli bíróságok, akárcsak a rendes megyei fórumok, 1848-ig működtek Erdélyben.

A különböző bíróságok nem működtek állandóan, nem is voltak állandó terminusaik. Voltak ún. „szokott napjaik", melyekre eredetileg

kéthetente, majd havonta kellett sort keríteni, bár a XVII. századra egyre rendszertelenebbek a széknapok. A szék kihirdetése a vicebíró által történt, akárcsak az idézés, perbehívás. Mindkét esemény nyolc nappal a széknap előtt kellett történjen. A földesúri bíráskodásnál nem volt idézés, a földesúr a törvénykéréstől számított nyolcadik napon a jobbágy házánál tartozott igazságot szolgáltatni. A vármegyei törvényszékek 2–3 napig tartottak, hogy a felek megjelenhessenek és az elmarasztalt fél az ítélethirdetés előtt jogorvoslattal is élhessen. A felperes bemutatta periratait, majd élőszóval vagy procurator által előadta keresetét. A megjelent alperes vagy képviselője perhalasztó vagy ügydöntő kifogást emelhetett, s ha ennek a bíróság helyt adott, a következő terminuson folytatták perüket, ahol újból kifogásokkal lehetett élni. Ha a kifogásokat a bíróság elutasította, határozott a bizonyítékok felől, esetleg elrendelte azok pótlását, vagy ha azok rendben voltak, ítélkezhetett a peres ügyben.

Az ítélettel szemben jogorvoslat volt kérhető: a fejedelem által adott bírói halasztó és perfelküldési parancs vagy a kegyelemből engedélyezett perújítás. A jogerős bírói ítélet végrehajtása szintén a vármegye kötelessége volt, a főispán, később az alispán a vicebíróval járt el ez ügyben. A bíróság által megállapított bírságok részben a felperest, részben a bíróság tagjait illeték, a végrehajtási bírságok a végrehajtók között oszlottak meg.

A polgári és büntető igazságszolgáltatás határán állt, mindkettő jellemvonásait magán viselte a hatalmaskodás ügyében történő igazságszolgáltatás. A vádlott ugyanis köteles volt személyesen megjelenni, hogy ha főbenjáró ítélet születik ügyében, az végrehajtható legyen. Különbözik ugyanakkor a közbűntényektől, mivel 1635-ig csak magánpanaszra indult az ügyben eljárás, nem számított hivatalból üldözendő bűncselekménynek. A nagyobb hatalmaskodás öt esete 1555-ben még nem tartozik a vármegye hatáskörébe, a vádlottat a vajda elé idézik,[17] viszont 1561-ben a tordai diéta azon határozatában, amely a táblai és országgyűlési perekről szól, a nagyobb hatalmaskodást már nem

[17] Pokoly: *A vármegyei…,* 413.

említi, tehát időközben a vármegye hatáskörébe került.[18] Az 1576. évi medgyesi országgyűlés már tételesen ki is mondja, hogy a quinque casus legsúlyosabb esete, a nemes személy megölése a vármegyei törvényszékre tartozó ügy.[19] A vármegyei törvényszék hatalmaskodási perben fej- és jószágvesztést is kimondhatott és végrehajthatott, illetve a szökött alperest halálra kerestethette. 1664, illetve 1680 óta, amikor a parciális székek létrejöttek, illetve törvényessé váltak, a hatalmaskodás öt esete a kisebb hatalmaskodással együtt az alszékek hatáskörében is megjelent.

Ahogy a vármegyei törvényszék tárgyi hatásköre bővült, úgy tágult területi és személyi kompetenciája is, az exemptiók köre pedig egyre szűkült. Személyi mentességet élvezett a papság és más egyházi személyek, akik nem tartoztak a vármegyei bíróságok hatáskörébe, illetve területi mentesség és immunitás vonatkozott egy ideig a kincstári uradalmakra (Görgény, Marosvécs, Déva, Vajdahunyad, illetve egyes befolyásos főurak uradalmai: pl. a XVI. század végén Bocskai István és Náprágyi Demeter püspök birtokai) is.[20] Exemptus területnek számítottak továbbá a mezővárosok, melyek régi kiváltságaik miatt nem számítottak a vármegye részének, felettes hatóságuk a kamaraispán vagy a fejedelem táblája volt. Eredetileg ilyen helyzetben volt Dés és Torda, mikor azonban 1665-ben nemes várossá lettek, beolvadtak a vármegyébe.

A vármegye bíráskodási feladataival szorosan összefüggött a prevenció és a közrend fenntartása. Ezeknek leggyakoribb formája a **körözés** (cirkálás) és **nyomkövetés** volt. A cirkálás a főispán vezetése alatt álló fegyveres hatósági személyek és kísérők helységről helységre járásából állt. Az 1542. évi tordai országgyűlés végzése szerint minden vármegye köteles 12 esküdt férfiút választani, akik a tolvajokat, rablókat, gyújtogatókat, hamispénzverőket a vármegye ispánjának, szolga-

[18] EOE II. (1556. szept.–1576. jan.) Bp., 1876. 191.

[19] Pokoly: *A vármegyei…*, 413.

[20] Az 1610. évi 11. törvénycikk ezt eltörölte és kimondta, hogy Erdélyben a liber baronatus Fogarasföldre korlátozódik, amely addig sem tartozott egyik vármegyéhez sem.

bírójának, jegyzőjének név szerint kiadják.[21] Az elfogott körözött jobbágy köteles volt magát azonnal tisztázni, különben kivégezték, a nemes személy börtönbe került, míg a nemesi törvényszék fölötte ítéletet nem mondott. A kézre nem került gonosztevők levelesítésre, kihirdetésre kerültek. A publikált egyént bárhol, bárki megölhette, vagyona pedig a megölőre szállt, neje és gyermeke(i) részét kivéve. A kiadott személyekről jegyzék készült, mely az ispánnál állt és a körözés alapját képezte. A XVI. században még gyakori, hogy a vármegyék, a kincstári uradalmak, a székely és szász székek közösen folytatnak körözést, és gyakran a hadsereg segítségét is igénybe veszik. A XVII. században a hadsereg már egyre kevesebb alkalommal vesz részt a cirkálásban. A XVII. századi cirkálásban még keveredik a közbiztonság fenntartásának igénye és a büntető igazságszolgáltatás rögtönítélő eljárása, és csak a század második felében, a börtönök intézményesülése nyomán tolódik a hangsúly a rendészeti tevékenység irányába.

A cirkáláshoz hasonló, a rendészet és az igazságszolgáltatás határán mozgó eljárás volt az ún. nyomkövetés, a lábasjószágok ellopása esetén. A megkárosult, ha lopott állata nyomát valamely falu határáig követte, és ott nyomát vesztette, eskü alatt, hetedmagával vallomást tehetett a szolgabírónál vagy valamely nemes embernél, mely eskü nyomán a falu köteles volt a nyomot felvenni és a szomszéd falu határáig vinni, ott pedig hasonló módon átadni, mindaddig, míg a tettes vagy a jószág megkerült vagy a károsult kára megtérült. Ha valamely falu a nyom felvételét megtagadta, bíróját a károsult a vármegye törvényszéke elé idézhette, ahol a kár megtérítésére kötelezték. Az ilyen eseteket a rövid lejáratú perfolyamatban intézték, minden fellebbezés vagy jogorvoslat mellőzésével.

A cirkálásnak és nyomkövetésnek egyaránt gyakori mozzanata lehetett a **tolvajkiáltás**, mely nem csupán tolvajlás, hanem mindennemű hatalmaskodás, erőszakoskodás alkalmával is előfordulhatott általános segélykérésként, amely a közösséget a bűncselekmény elhárítására, ki-

[21] EOE I. (1540–1556) Bp., 1875. 88.

nyomozására és megbüntetésére hívta fel.[22] A tolvajkiáltás intézménye a XVII. század folyamán többször is országgyűlési határozatok tárgya. Az 1625. évi gyulafehérvári országgyűlés 6. törvénycikke arra kötelezi a falvakat, hogy fő- és jószágvesztés terhe alatt az egy-egy faluban vagy annak határán elkövetett kártétel, lopás, fosztogatás, emberölés esetén fogják el a tetteseket és adják át a főispánnak, vagy ha egymaguk nem bírnának velük, értesítsék a szomszéd falvakat, ezek pedig kötelesek egyenként a gonosztevők ellen fellépni. A főispánokat ugyanakkor arra kötelezi, hogy vegyenek részt a gonosztevők üldözésében, e kötelezettség elmulasztását pedig 200 forinttal rendeli büntetni. Az 1632. évi gyulafehérvári országgyűlés 1. törvénycikke még tovább megy: *„az mely falusi bírók és kenézek az latrokat falujokban hagyják járni, s meg nem fogják … az olyan bíró harmadmagával nyársoltassék fel és a falu is kétszáz forinton convincáltassék.”*[23] Mivel gyakran előfordult, hogy a tolvajkiáltással egyesek ok nélkül verték fel a közösség csendjét, a helyi statútumok ezen eseteket is szabályozták, az ilyen személyt általában 1 forinttal bírságolták.[24]

A nemesi vármegye bíráskodási rendszere a XVIII. század közepéig lényeges vonásait tekintve alig változott, megmaradt fiúszék, alszék, derékszék rendszerű hármas tagoltsága, 1763-ban azonban, Mária Terézia királynő idején gyökeres átszervezésen esett át, ekkor jöttek létre az ún. **állandó táblák** (tabla continua).

---

[22] Kiss András: *A tolvajkiáltás közbiztonsági szerepe az erdélyi joggyakorlatban, különös tekintettel Aranyosszékre.* In: Emlékkönyv Imreh István születésének nyolcvanadik évfordulójára. Szerk. Kiss András, Kovács Kiss Gyöngy, Pozsony Ferenc. Kolozsvár, 1999. 233. Lásd: http://mek.oszk.hu/02600/02643/ (2010. augusztus 9.). A továbbiakban Kiss: *A tolvajkiáltás*...

[23] Uo. 235.

[24] Uo. 237.

A vármegyei igazságszolgáltatás szereplői

A vármegye szerepe 1556-tól, II. János és Izabella visszahívásával gyökeres változásokon ment át. Addig Erdély szerves kapcsolatban állt a Magyar Királysággal, egyazon törvénykezés és központi kormányzat alatt állt, csupán helyi kormányzata volt különböző, 1556-ban azonban Erdély önálló állam lett, a vármegyék a központi kormány helyi, vidéki szervei lettek, a korábbi tartományi-vajdai önkormányzat helyett az állami önkormányzat szerveivé váltak.

A vármegyei nemesség a kapott hatásköröket részint személyes részvételével, testületileg, részint megbízottai, a tisztikar útján látta el. A továbbiakban az igazságszolgáltató feladatok kapcsán kívánok foglalkozni a megyei döntéshozatal e két szereplőjével.

A **nemesi közönség** a vármegyei gyűléseken nyilvánult meg. Hatáskörébe tartozott az évente január elején esedékes tisztújítás, a statutárius jogalkotás (helyhatósági szabályrendeletek elfogadása), a közigazgatási ügyek, a katonai szemle, hűségeskü letétele, hadfelkelés – ilyenkor tanácskozásait **közgyűlésnek** (congregatio generalis) nevezik. A megyei nemességnek fontos szerep jutott ugyanakkor az igazságszolgáltatás területén is, ezen üléseit már **vármegyei törvényes széknek** (sedes iudiciaria, sedria) nevezik. A fejedelemség korában a megyei gyűlések e két típusa gyakran összemosódik, a kortársak is következetlenül használják az elnevezéseket, mivel a résztvevők ugyanazok, hatáskörük is megegyezik. A congregatio gyakran tárgyal polgári kereseteket (és nem csupán széksértési és osztályos pereket, ezek ugyanis 1848-ig egyébként is a congregatióra tartoztak). A sedria általában bíráskodik, de előfordul, hogy tisztújítással, assessor-választással, circálás elrendelésével, statútum-alkotással foglalkozik. A hatáskörök keveredése annak köszönhető, hogy a törvényszéken az esküdteken kívül mindig megjelenhetett a vármegyei nemesség, ha pedig elegendő számban voltak jelen és a helyzet úgy kívánta, a törvényszék közgyűléssé alakulhatott. A megyei gyűlések e két formája eltért egymástól abban, hogy a közgyűléseket szükség szerint hívta össze a főispán, míg a törvényszékeknek gyakori, rendszeres terminusaik voltak.

A vármegyei igazságszolgáltatás rendszerében a „nemesi közönség" mellett fontos szerep jutott a **megyei tisztikarnak**. Minden vármegye élén két **főispán** (comes comitatus, supremus comes) állt, akiket a fejedelem nevezett ki az illető vármegye nemesei közül. Ők egyben a vármegye két járásának (később kerület) főtisztjei is voltak. A fejedelemség idején indokolt is volt a kollegialitás, hiszen a gyakori hadba szálláskor az egyik főispán a megyei bandériumot vezette, a másik pedig a vármegye folyó ügyeit intézte otthon. A kettős főispánság a Rákóczi-szabadságharc után szűnt meg, a vármegyei katonaság megszűnésével, amikor állandó és idegen helyőrség kerül a várakba és városokba, a főispán pedig egyre inkább a Főkormányszék közigazgatási végrehajtó közegévé válik. A főispán feladata a XVII. század második feléig a vármegyei közgyűlések, illetve a vármegyei törvényes székek összehívása és elnöklése volt. Az 1543. évi marosvásárhelyi országgyűlés 7. törvénycikke kimondta, hogy ha valamely ispán kellő ok nélkül törvényes széket nem tart, hivatalát veszítse.[25]

A két **alispán** (vicecomes) is az egész vármegye, de különösen annak a járásnak voltak altisztjei, melyeknek élén az ő főispánjuk állt. Az 1540. évi constitutio szerint az alispánokat a vármegye nemesi közönsége választja, az 1606. évi kolozsvári országgyűlés azonban már úgy rendeli, hogy a *„főispán a vármegyével egyetértve, közakaratból tegyen viceispánt"*.[26] Az erdélyi vármegyékben az alispánoknak nem alakult ki önálló hatáskörük, csupán a főispánok teendőinek egy részében jártak el (cirkálás, adószedés, végrehajtás, nyomkeresés, mustra), de sem a közgyűlésen, sem a törvényszéken nem helyettesíthették a főispánokat. Legsajátosabb munkakörük, hogy a megyei igazságszolgáltatásban ők a vád hivatalos képviselői, a cirkálás közben tudomásukra jutott crimináliák elkövetőit a törvényszékre idéztették, s itt ellenük mint közvádló működtek. Jelentéktelen hatásköre miatt az alispáni hivatal alárendeltté válik, még csak nem is helyettese a főispánnak, hanem inkább annak eljáró közege, így a XVII. századra a szolgabírók rangban, tekintélyben fölébe kerültek az alispánoknak. Pozíciójuk meggyengü-

[25] EOE I. 184.; Pokoly: *A vármegyei…,* 363.

[26] Pokoly: *A vármegyei…,* 366.

lését jelzi, hogy az alszékek felállításakor nem ők lesznek az új bíróságok elnökei, hanem a szolgabírók.[27]

A **főszolgabírók** (főbírók, iudices nobilium, iudlium) elsősorban az igazságszolgáltatásban kaptak szerepet. A két főszolgabírót úgy választották, hogy abban a járásban lakjanak, amelynek élére állítva lettek. A járásokat a XVI. század második felében, a segédszolgabírói tisztség létrehozásával körökre osztották, és minden kör élére egy-egy segédszolgabírót állítottak. A XVI. század végétől, a segédszolgabírói hivatal rendszeresítésétől nevezték a szolgabírót mindinkább főbírónak. Az alszékek megszervezéséig a megyei törvényes székek elnökei a főispánok voltak, akik mellett a főbíró, az alispán, a jegyző és az assessorok mindannyian csak egyszerű bírótársak. Azonban a főispán csupán pozíciójából adódóan, méltóságánál fogva mint a fejedelem személyese van jelen, viszont a főbíró nélkül nem lehet derékszéket tartani. Ez a körülmény is azt jelzi, hogy a XVII. század második felére a főszolgabírók pozíciója megszilárdult, ők pedig rangban megelőzték az alispánokat.

A **segédszolgabíró** (viceiudices, viceiudlium) a XVI. század második felében lett vármegyei rendes hivatalnokká, törvény általi első említése 1594-ből való.[28] Mivel a vármegyék két-két járása (kerülete) különböző számú körre oszlott, az élükre állított segédszolgabírók száma is vármegyénként eltérő volt. Választás útján léptek hivatalba, tisztüket, akárcsak a vármegyei tisztikar más tagjai, egy évig viselték. Feladatuk volt a nemes személyek bíróság elé idézése és a különböző hirdetések (vármegyei gyűlés időpontja, adófizetés határideje, az adó összege, mustra, hadba szállás).

Minden vármegyében egy választott **jegyző** (notarius sedis comitatus) működött, az egyetlen megyei hivatalnok, aki rendes és állandó javadalmazásban részesült. Feladata a vármegyei jegyzőkönyvek vezetése és megőrzése, periratok pecsételése, az ítélet, végzés hiteles másolatainak elkészítése.

---

[27] EOE XVII. 96.; Pokoly: *A vármegyei…,* 370.

[28] „…az citatio fő vagy vice szolgabíró által legyen az vármegyében, ne missilissel". – EOE III. 435.

Az **ülnökök** vagy **esküdtek** (electi iurati assessores, iurassores) nem tartoztak a vármegye hivatalnokai közé, de fontos szerepet kaptak a bíráskodásban, alkalmazásuk csak a XVII. században lett általánossá. Számuk vármegyénként változott, általában 12–24 között volt. Feladatuk az igazságszolgáltatásban a bírótársként való működés: a jogkérdések megvitatása és az ítéletek meghozatalában való közreműködés.

Adalék az erdélyi nemes városok igazságszolgáltatási mechanizmusának vizsgálatához
Az 1666. április 9-ei tordai statútum

A városi, illetve a vármegyei statútumok az állami jogrend hiányosságait igyekszenek pótolni, tulajdonképpen alig van a köz- és magánjognak olyan területe, amelyet ne érintenének. A helyhatóságok szabályrendeletei perjoggal, büntetőjoggal és közigazgatási joggal foglalkoznak a legrészletesebben, de találunk intézkedéseket a hadügy, rendészet, adó, pénzügy és közmunkák, egyház, iskola, ipar, földművelés vagy kereskedelem területére vonatkozóan is. Felbecsülhetetlen értéket jelentenek a városi intézmények, tisztikarok működését, történetét tanulmányozók számára.

Werbőczy Hármaskönyve szerint a statútumok az országos törvények keretein belül érvényesíthetőek, azaz nem mondhatnak ellen az országos jogszabályoknak, és fejedelmi jóváhagyásban kell részesülniük.[29] Ez utóbbi feltétel azonban nem mindig érvényesült, a statútumokat ugyanis a legtöbb esetben mint határozatokat jegyzőkönyvbe foglalták, a megyei közgyűlésen felolvasták, de megerősítés végett ritkán küldték a fejedelemhez. A mulasztás oka talán abban keresendő, hogy a kor közfelfogása szerint csak akkor szükséges a fejedelmi megerősítés, ha kiváltságról van szó.

A továbbiakban egy, a Torda város megnemesítése utáni közvetlen időszakban alkotott, és a vármegye által 1666. április 9-én elfoga-

[29] *Werbőczy István Hármaskönyve.* III. rész, 2. cím, 7. cikkely. Lásd: http://mek.niif.hu/03600/03613/pdf/03613_3.pdf (2010. augusztus 9.).

dott statútumot[30] vizsgálok, amely Csipkés Elek[31] közvetítésével maradt ránk. Eszerint a város saját, elsőfokú bírósággal rendelkezhet, így biztosított bizonyos fokú részleges önállóság a vármegyei bírósággal szemben, amely fellebbezési fórumként szolgál.

E szabályrendelet értelmében Torda nemes városának főhadnagya assessor társaival a város lakóinak peres ügyeiben elsőfokú bíróságként ül törvényt és hoz ítéletet, mely másodfokon a vármegye törvényszékére fellebbezhető. A perbehívás a város idézője által történik (XIII. pont), a perre pedig az idézéstől számított nyolc nap után kerülhet csak sor (XIV. pont). A nyolc nap leteltével a felperes írásban adja be keresetét, melyre az alperes szintén írásban felelhet (XV. pont). Ha az alperes két alkalommal nem jelenik meg, a harmadik széken végleges ítéletet hoznak az ügyben (XVI–XVIII. pontok), az alperes pedig 2 forint büntetést fizet az igazságszolgáltatás fékezéséért.

§ XIII. Citatiók ad octavum diem a város idézője által penes sigillum ductoris légyenek és azzal partibus utrisque testimonialis adassék, ha kívántatik.

§ XIV. A causak ante octavum, nempe processualis, et citatione mediante inchoatae ne leváltassanak.

§ XV. Post citationem octavalem, az első széken az actor proclamáztassa az inctust, és írásba adja bé actióját, ez könnyebb 's hamarébb lészen. Ha a peres jelen van, 's kívánnya, adassék pár néki – ad futuram ha nem compareál, nemora iratik és marad abban ad futuram sedem. Az inctus is írással tehessen választ az actor allegatiojára, ha akarja.

§ XVI. Második szék eljővén, ismét az actor az inctust proclamálhassa, ha párt vett az inctus, felelhessen, ágálhasson, ac ut in prima instantia

[30] Hasonló helyhatósági szabályrendelet az úgyszintén megnemesített Désen is született 1669 elején, I. Apafi Mihály 1668. évi kiváltságlevele nyomán. Ezt március 30-án fogadta el Belső-Szolnok vármegye kudui közgyűlése.

[31] Bicsok Zoltán: *Torda város története és statútuma. Csipkés Elek kézirata 1823-ból.* Erdélyi Tudományos Füzetek 229. Kolozsvár, 2001. Lásd:http://mek.oszk.hu/03900/03911/html (2010. augusztus 9.).

excipiálhasson három exceptióig, tandem ad meritum szólhasson et demum partes utraeque semel juxta leges regni et juxta actionem ad litteras et humana exmittáltassanak. Ha pedig az inctus azon második széken is nem compareál, iterato nemora írattassék, és az actor ad comprobandum kibotsáttassék.

§ XVII. A' második széken is illyen módon elmúlván, hogy az inctus perét amittállya, és tovább való processusa ne lehessen, káros és sérelmes lenne, hanem légyen az a remediuma (:a második széken lett nemoztatásra az első is mind fenn állván:) a' succumbens inctus az harmadik előtt mennyen a' notariushoz és az actor acquisitioját, 's processussát a notarius olvassa el előtte, és ha kivánnya, adjon utrumat néki, ő lássa, írassa is ki a' mire kéredzik, és ő is az utrummal ki az actor actiójának contrariuma ad futuram videlicet tertiam sedem iudiciariam vallasson, és azokat una cum litteris litteralibus instrumentis authenticis azon harmadik széken bé adhassa és exhibeálhassa – ita tamen – hogy két elmúlt széken miért nem compareált, justam ad signat rationem ha adhattya, bene quidem, ha pedig nem adhattya deponat onus non venientiae. In duabus iudicibus, in tertia actori cedentibus, ez meg lévén, valamint in prima instantia az inctusnak azon szabadságában légyen juxta leges regni excipiendi, contendendi et meritum assumendi et documenta litteralia, et humana exhibendi habebit potestatis facultatem.

§ XVIII. Az actor exmissiója szerént azon harmadik széken reportálván, mindenik félnek finalis deliberatiója pronunciáltassék ulteriori remedio et progressu, sed et appellatione amplius non admissa az ötven forintig való keresetben.

A kisebb ügyek, úm. osztozás, adósság, hitbér, jegyajándék, lopás, becsületsértés és minden 10 forintot meg nem haladó ügy a város törvényszékének kizárólagos hatáskörébe tartozik, felsőbb fórumra való fellebbezés lehetősége nélkül (III. és XII. pontok). Az 50 forintig terjedő ügyek első fokon a városi széken tárgyalandók, a fellebbezés lehetőségével akár a vármegyéhez, akár a táblára (VI. pont). Az 50 forintot

meghaladó ügyek a városi és vármegyei széken vagy a táblán egyaránt elkezdhetők (V. pont).

§ III. A nemes hadnagy minden héten kedd napokon, una cum juratis coadsessoribus, öszvegyűllyön 's törvényt celebrállyon 'a város házánál, minden városi örökségekről, ép és puszta házakról, fundusakról, pusztatelkekről, szőllőkről, elhagyott puszta szőllőkről, és pallagokról, szántóföldekről, szénarétekről, halastók, malam és malamhellyekről, in territorio Tordensi de omnibus bonis immobilibus, rebus que haereditariis appellatióban botsáttassanak ad sedem iudiciariam superiorem comitatus Tordensis és ezekben az országnak minden törvényes remediumi megengedtessenek.

§ XII. Két-, három- és tízforintos dolog is (:de nem fellyebb:) azon széken agitáltathassék, egy vagy két széken decidáltathassék is, és nem citatióval inchoáltatván. Ez illy causákban ante et post convictionem a' laesa pars penes sigillum ductoris ad partem inquráltathasson medio adsessorum sedis, vagy in facie sedis két három tanúit is sistálhassa, béadhassa és decidáltathassa finaliter, nullo remedio et ulteriori processu admissis. Paraszt-, szolgarend hadnagy uram petséttyire tartozik megeskünni, nemesrend pedig urunk parantsolattyára, hadnagy uram pedig ne.

§ V. A liquidum debitum kerestessék juxta articulum in civitate Segesvár emanatum, a capitalis summáig; causae autem fidejussionales et compositionales juxta continentiam litterarum superinde confectarum agitáltassanak, nem az ide alább declarált summáig: Ha valamelly actorea pars a tordai széken illy processussal nem akar perelni, a' summát keveselvén, mely ötven forintot tészen, felsőbb széken nagyobbat nyerni remélvén, minden városi nemes rendeknek arbitrumába légyen, keresse a nemes vármegyén, vagy Méltóságos Táblán actióját.

§ VI. De ha az actorea pars azon ötven forint summáig akar a tordai széken perelni, perelhessen szabadosan, az inctus pedig ad actionem actoris megfelelni tartozzék a' summáig, de fellyebb nem.

A nagyobb hatalmaskodás öt esetében a városi szék előtt kezdődik a per (VII. pont), akárcsak emberölési ügyben (IX. pont). Ugyanitt megjegyzik, hogy a tetten ért gyilkos elítélése és kivégzése is ugyanezen szék határozata alapján történik. Erre volt is lehetőség, hisz Tordának már korábbról pallosjoga volt.

§ VII. A' quinque casusokban azon széken a' specificalt summáig törvény agitáltassék és procedálhasson az actorea pars, ha akarja; de az inctus compareálni tartozzék a' summáig vagy akarja, vagy nem.

§ IX. Deliberatum homicidiumat és defensivumat is a tordai széken servatis processibus praemissis szabadságos légyen keresni az actorea parsnak, az inctus is compareálni tartozzék, ha in loco delicti comprehendáltatik a homicida juxta leges regni légyen annak törvénnye, annak utánna executiója is.

Ha valaki a tordai széken meghirdetett pert más székre vinné, perpatvar (calumnia) bűnébe esik, és perét örökre elveszíti (VIII. pont), ha pedig bebizonyosodik, hogy alaptalanul vádol valakit, meg kell fizetnie a perköltséget, az alperest pedig felmentik (XIX. pont).

§ VIII. Ez is el nem maradván, ha valamelly actorea pars a tordai széken sive ratione quinque casuum praemissorum, sed et omnium praementionatorum törvényt moveál, és abból tandem vagy kiállana vagy post decisionem causae, ezen egyszer moveált causáért, más székre az inctust in litem attrahálná, eo ipso facto az actorea pars juxta leges regni in poenam calumniae incurrállyon et perpetua causae suae amissione sit convictus.

§ XIX. Ha valamelly pars csak patvarkodásért és mások károsíttatásáért citál valamelly szegént vagy ártatlant törvényre, akarván fárasztani, és haszontalan költséggel terheli, sem leváltattya, sem deponállya, az inctus pedig mindenkor ott fárad és tekereg, az inctus protestállyon két törvényes széken és ugyanazon harmadikan végyen testimoniálist de absolutione jól végire menvén, mindazonáltal a szék, meg visgállya az actor, mért nem compareálhatott.

A nemesség cselédei, zsellérei stb. szintén a városi szék előtt felelnek tetteikért. Súlyos bűntettek esetén ők megfoghatók (XI. pont).

§ XI. A' nemesség cselédje, mindazonáltal szolgák, béresek, szolgálók, dajkák, akár szegődött vagy szegődetlenek légyenek; itten lakók, sellérek, ratione quorumque negotiorum, tam parti adversae, quam magistratui loci törvényt állani tartozzanak, cum honesta requisitione dominorum et dominarum, ha pedig nagy excessust, úm.: házásást, gyilkosságot, tolvajságot cselekednének – uraknak 's asszonyaknak honn nem létekben, kiket nem requirálhatna a' megbántódott fél, csak meg fogattathassanak (: az aprolékos excessusért nem:), mert őket nemesi szabadsággal élőknek, annál inkább magunkhoz hasonlóknak semmi képpen nem agnoscálhattyuk.

Az ügyek a bejegyzés sorrendjében nyernek jogorvoslatot, azonban a szék fenntartja magának azt a jogot, hogy egyes „szegények és miserabilisek" ügyeit soron kívül tárgyalja (XX. pont).

§ XX. A' causák seriesből et quidem juxta aetatem leváltassanak, fenn maradván a szék authoritássa némelly causákban, némelly szegényekhez és miserabilisekhez.

E jogszabály csak a városban lakókra érvényes, nem vonatkozik a vármegyei nemességre és más idegen személyekre (XXIV. pont). Kivételt képeznek azok az idegen gonosztevők vagy törvénytelenséget pártolók, akiket Torda határán fogtak el (X. pont). Az idegen, nem Tordán lakó személyek itteni nemesek elleni keresete megkezdhető a városi széken is ha az idegen úgy akarja, de ilyen ügyek kompetens fóruma a vármegyei törvényszék (XXV. pont).

§ XXIV. Consuetudinem localem et processum praemissum Torda várossának lakossira érttyük csak, és megtartására vesszük is fel magunk közt szabad akaratunk szerént; senki extraneust, vármegyeit és nemes személlyeket itt nem lakókat ide nem értvén, nem is lévén senki-

hez semmi competentiánk exceptis malefactorum in territorio Tordensi deprehensis, ut supra.

§ X. Extraneusok, vagusok, külső törvéntelenséget, erőszakot patráló személlyek ad instantiam loco partis a thordai határon captiváltathassanak in loco delicti, és törvény szerént meg is büntettethessenek juxta demeritas poenas.

§ XXV. Senki extraneus Tordán házat, örökséget, pusztát, res haereditareas et bona immobilia ne keressen törvénnyel, hanem a' mi jussa, és praetentiója van, nemes Torda vármegye lévén competens fóruma, a' tordai nemes embereket keresse a vármegye székin: mindazonáltal perelhessen itt is, servatis sedis nostrae processibus, és az appellatio is meg engedtessék, ha úgy akarja.

Végül a statútum szerzői felsorolják a leggyakoribb bírságokat, illetve néhány perorvoslat díját.[32]

Az 1690 utáni „rendszerváltás" jelentős változásokat hozott a nemes városok és a vármegyék közötti viszony alakulásában, de az erdélyi igazságszolgáltatási mechanizmus egészében is. A Habsburg közigazgatás központosító törekvése és a partikuláris kiváltságok iránti idegenkedése nyomán nem csupán a nemes városok veszítették el fokozatosan bíráskodási autonómiájuk elemeit, de az erdélyi bírósági eljárás átszervezése nyomán jelentősen csorbult a vármegye igazságszolgáltatási hatásköre is.

[32] A tordai városi törvényszéken érvényes bírságok és perorvoslatok díjai: calumnia (patvarkodás) – 33 forint és a per elvesztése; indebita (méltatlan kereset) – 16 forint 50 dénár; violatio sedis (széksértés) – 16 forint 50 dénár; emenda linguae (nyelvváltság) – 33 forint; emenda capitis (fejváltság) – 33 forint; onus repulsionis (visszaűzés) – 16 forint 50 dénár; mortuum homagium (vérdíj) – 33 forint 33 dénár; vivum homagium (élődíj) – 16 forint 50 dénár; maior potentia (nagyobb hatalmaskodás) – 25 forint; minor potentia (kisebb hatalmaskodás) – 12 forint 50 dénár; depositio causae (perleszállítás) – 1 forint 50 dénár; revocatio procuratoris (ügyvédszó visszavonása) – 1 forint 50 dénár; poena constitutionalis (szabályzati bírság) – 12 forint.

A központi kormányzat már III. Károly idején kifogásolta az erdélyi jogszolgáltatás nehézkességét, majd 1763-ban Mária Terézia kezdeményezte is az átszervezést. Az **állandó táblák** (tabla continua) létrehozásával megszűntek a fiú-, al- és derékszékek, ezzel a vármegye elveszített két elsőfokú és egy fellebbezési fórumot, ami azt eredményezte, hogy az összes nagyobb és kisebb polgári és büntető per az állandó táblákra maradt. Az újabb bírósági reform nem hozott nagyobb hatékonyságot, gyorsabb ügyintézést, a központi kormányzat ezen intézkedése sokkal inkább a vármegyének, mint évszázados végrehajtó-igazságszolgáltató intézménynek a meggyengítését célozta.

Az 1792. évi kolozsvári országgyűlés, amely az előző évben alkotott, de szentesítésre nem került ún. ideiglenes törvénycikkeket elfogadta, és újból szabályozta a bírósági eljárást, megszüntette az állandó táblákat és elrendelte az 1763 előtti állapotokhoz való visszatérést. Ez a helyzet aztán 1848-ig érvényes maradt, amikor a törvényhozás kimondta az állampolgárok jogegyenlőségét és a nemesi előjogok megszüntetését. A nemesi vármegye polgári vármegyévé alakult, ezzel együtt pedig az igazságszolgáltatás rendszere is újfent átalakult.

HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY

„Törvényünkről, Szabadságunkról le nem mondhatunk”
(Az udvarhelyi és csíki rendek tiltakozó beadványai II. József uralkodásának végén)[1]

II. József uralkodását a Székelyföldön kezdettől fogva legalábbis kétkedően fogadták. A birodalomszerte elterjedt „jó császár” mítosz itt inkább a szolgáló emberek (jobbágyok, zsellérek) körében terjedt, és ha kezdetben még felbukkannak nyomai a szabad székelység soraiban is, az erdélyi hagyományos közigazgatást felforgató, az ország autonómiáit szétroncsoló ediktum; aztán a népszámlálás (melyet a jobbágyság az úrbéri kötelezettségek alóli szabadulás, a nemesség viszont tulajdon megadóztatása előjeleként értelmezett); a vármegyék közti levelezés tilalma; a jobbágyok szabad költözködési jogának biztosítása, a jobbágy elnevezés használatának eltörlése; és mindezt tetézve a német nyelv oktatásban és közigazgatásban való használatára kötelező nyelvrendelet minden illúziót szertefoszlatott.

Az általános rendi elégedetlenséget csak fokozzák a császár külpolitikai törekvései, melyek az egész közösséget súlyosan érintették, de elsősorban a határőrségbe foglalt székely vidékeket. 1787 májusában József Oroszországban tartózkodott II. Katalin vendégeként, akiben jó szövetségest vélt felfedezni nyugati ellenlábasa, a porosz II. Frigyes hegemón törekvéseinek ellensúlyozására. Május 23-án az ukrajnai Kerszonban József és a cárnő megbízottai szövetséget kötnek a török ellen. Miután a Porta hadat üzen Oroszországnak, József kényszerhelyzetbe kerül: augusztus 30-án öccsének, Lipótnak írja, hogy „vitathatatlanul el kell ismerni a *casus foederis* esetét, mert Oroszország a megtá-

[1] Jelen tanulmány a *Domus Hungarica Scientiarium et Artium* támogatásával készült.

madott fél". De annak is tudatában van, hogy „egy háború ezen az átkozott vidéken [mint amilyen a Bánság és a déli határterület – H.G.M.], minden lehetséges betegségtől, dögvésztől és éhínségtől kísérve, s ráadásul oly kevés eséllyel a nyereségre", nem feltétlenül használ a birodalom dicsőségének.[2] Azzal is tisztában van, hogy mindez jó alkalom Magyarországon és Erdélyben az amúgy is izzó rendi hangulat újabb fellángolására.

1787. október 22-én királyi rendelésre, Michael Bruckenthal királyi biztos elnöklete alatt, „Nemes Székely Udvarhely Városában a Nemes Vármegye Házánál" ült össze a „Marchalis" gyűlése „Nemes Udvarhely, Csík Gyergyó Székekkel meg egyesített Vármegyének". Az egybegyűlt rendek 224 „tyro" (újonc katona) állításáról voltak kénytelenek határozni, melyből az „Udvarhelyi circulus" 179-et, Csík-Gyergyó pedig 45-öt kellett biztosítson. A jegyzőkönyv tanúsága szerint „Méltóztaték eő Excellentiája [Bruckenthal királyi biztos] az Univerzitáshoz ollyan kérdést tenni, hogy a mostan ki vetett naturálékon kívül még több naturálékot subministrálhatna?" Az „Univerzitás" válasza egyértelmű: „…oly kevés procreatiója lett volna, nem hogy több naturálékot" nem adhat, hanem „…a mely búza és zab ezen Nemes Vármegyére mostan vettetett, azt is sokan többnire pénzen kéntelenítettek meg vásárolni."[3]

A Csík-Gyergyóval egyesített udvarhelyi rendek renitens magatartása nem áll meg e szelíd vonakodás szintjén. A jegyzőkönyvhöz csatoltan találunk egy más kéz által írt tiltakozó szöveget, mely Udvarhely, de nemkülönben Csík-Gyergyó közéleti eszmélésének egy igen fontos pillanatát rögzíti, amiért indokoltnak tartjuk teljes terjedelemben való közlését:

> „Méltóságos Királlyi Commissarius Úr!
> Jól lehet a régi szokásban volt *közönséges hadi fel-ülésnek kötelessége*, a következendő üdőkben az ország végzéséből a nemesseknek magok

[2] Molitor Ferenc: *II. József, a császári Don Quijote*. Bp., 1987. 339.

[3] Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Hivatala. Udvarhelyszék levéltára (a továbbiakban UszLT.) Közgyűlési Jegyzőkönyvek. I/7.

jövedelembéli részének által engedéséből, bé hozott jobbágyaink adójával fel vállaltatott, következésképpen az egy utolsó szükségben haza oltalmára tartozó személlyes fel-ülésen kívül, semi hadi kötelesség nem maradott fenn, de azon utolsó szükség is annál nehezebben adhattya elő magát, hogy az említett adónak vagy militare quantumnak meg nevelésével, a szélybéli katonaságnak fel állításával, a Leopoldinum Diploma szerént, a hadi szükségnek pótlására fordítható fiscalis, vagy cameralis jövedelmekkel, a hadi költségekre elegendő provisio tétetett, mind azon által, a Felséges Uralkodó Austriai Házhoz való tökéletes hívségünknek, mely eleinkről reánk örökség gyanánt szállott, és a mellyet hasonló állapotban gyakran és példáson meg bizonyítottunk, kévánván ez alkalmatossággal is meg felelni, a kiadott tyrók számának ki állításában önként való kedveskedésből (titulo doni et concursus gratuitis) alázatosan szolgálni és engedelmeskedni készek vagyunk, sőt a midőn a szükség úgy kévánja, személy szerint felülni, magunkat a végre törvényünk tartása szerént gyakorolni, és életünket és vérünket hazánkért, s jó fejedelmünkért fel áldozni kötelességünknek ismérjük. Melyért nem várunk vagy kérünk egyéb jutalmat Eö Felségétől, hanem hogy münket régi ős törvényeinkben és szabadságainkban, melyeknek szentül való meg tartásuknak halhatatlan bizodalma és kegyelmes ígírete alatt önként és szabadon adta volna magát ezen hazánk a Felséges Austriai Háznak szárnyai és uralkodása alá, által dütsőült eleinek arról esküvéssel tett szentséges ígíretei és fogadásai szerént meg tartani, azon törvényeinknek és szabadságainknak egy üdőtől fogva sok újjító rendelések által lett meg sértődéseket atyaiképpen meg orvosolni, hazánknak s nékünk, Székely Nemzetünknek meg romlott hajdani állapottyát helyre állítani, és hogy az ős szabadságunkal ellenkező kánon soha közinkbe bé ne hozattassék, nemzetünk a külső Német országi rendtartásra ne erőltessék, törvényünk szerént szabad választásunkból való magunk nemzete tiszteink által tulajdon magunk nyelveinken kormányoztassunk, törvényünk ellen közinkbe bé jött jószágtalan tisztek amoveáltassanak, a római catholicus atyánkfiainak meg változtatott magyar és deák oskoláji, az el töröltetett tanuló iffiak házai fundatióji vissza állíttassanak, a több religion lévő oskolák meg hagyattassanak, arról kegyelmesen assidáltatni esedezünk. Ezen alázatos könyörgésünket hazánknak meg romlott állapottya helyre állítása végett nem régen a Felséges Udvarhoz fel küldött könyörgésünket mind együtt kegyelmesen szívére venni, és arra münket kívánt válasszal meg vigasztalni, méltóztassék. Közelebbről pedig a mi kévánt tyróknak ki állíttását illeti, mivel a parasztoknak jobbágyság alól tett fel szabadíttása és

más rendelések által a földes uraknak magok embereiken való hatalmok és a parasztoknak nem tsak földes uraktól, hanem a vármegye tisztyeitől való függések is tapasztalható képpen meg gyengült és erőtlenedett, egy felől a tyróknak választásában és ki nevezésében a földes urak magok jussokat és törvényes jurisdictiojokat annál inkább fen akarják tartani, hogy magoknak kell leg jobban ismérni embereiket, és nékünk, székelyeknek kel tudnunk kik közöttünk arra valók, és kiket adhatunk ki a mezei gazdaságnak leg kissebb csonkulásával, ellenben az ororiumok emolamentumával és conservatiojával; úgy más felől azoknak elfogatásokra és ki állításokra nézve, hogy Felséges Urunk szolgálattára tzéllozó ügyekezetünkben annál jobban és bizonyosabban boldogulhassunk, méltóztatik Eö Felsége, a hol szükség kévánná, manu militari fogattassanak el, és vitessenek. Mely declarationkot mint Felséges Urunkhoz való hívségünknek és homagiális kötelezettségünknek bizonyságát kévánjuk improtocolaltatni, és azt a felséges Királyi Guberniumnak is protocollumunknak fel küldése által annak rendiben jelenteni, és ezen declarationknak effectumára mind a felséges Udvari Cancellariát, mind fő minister Kaunitz eö hertzegségét fel küldött könyörgő levelünknek Felséges Urunk eleibe való juttatása és kegyelmes válaszának kinyerése végett, alázatosan interpellálni. Addigis pedig, míg Eő Felsége kegyelmes válaszát ki nyernők, excellentiádtól, mint Regius Commissariustól assidatiót ezekről alázatosan instálunk, maradván excellentiádnak alázatos szolgái

Nemes Udvarhely
Csík és Gyergyó Székekkel
meg egyesített vármegyének Universitása."

Itt már mondhatni, rendszerbe foglaltan jelentkezik a területi és intézményi autonómia megsértésének, illetve a nyelvrendeletnek világosan megszövegezett bírálata, mi több, a kérvényezők a háborús szükségkiadások és áldozatok teljesítését e „sok ujjító Rendelések által lett meg sértődések" orvoslásához kötik. A hang merészségén túl a beadvány súlyát növeli, hogy egy hivatalos közéleti fórumon – az uralkodói parancsra összehívott vármegyei közgyűlésen – született. Ezt érzékeli Michael Bruckenthal királyi biztos is, aki megpróbálja figyelmeztetni a vármegye rendjeit tettük súlyosságára, illetve arra, hogy ezért személy szerint, egyenként is felelősek:

„Mely jelentést béadván eö excellentiája méltóztatott megkérdeni, hogy azon jelentés mindnyájoknak jelentése volna? És kiké? Melyre az Universitas felele, mindnyájunké, és *az egész Universitásé*, sőt hathatós szóval az Universitasba meg is mondatott, hogy a ki nem volna akarója ezen jelentésnek, jelentse magát, de senki nem találtatott a ki jelentette volna magát, hogy nem volna akarója, sőt ismég egy szóval felszóllának[:] mindnyájoknak megegyezett akarattyok szerint való béadott jelentések!”[4]

Az udvarhelyi „Universitás” folyamodványa nem elszigetelt hősi gesztus: a rendi ellenállás ekkor már nyíltan zajlott a magyarországi vármegyék közéleti fórumain. Pest megye generális gyűlésén Pongrácz Boldizsár táblabíró kijelenti: „a mostani egész manipulácció mind ő felsége, mind az ország interessére nézve nemcsak nem hasznos, de felette káros elannyira, hogy ha továbbra is megmarad, mind politikum, mind kommisszariatikum, mind oekonomikum oly nagy konfúzióba fog jutni, hogy alig lészen aztán többé mód benne, a publikumot rendes lábra ismét állítani.”[5] Bihar megye felirata aggódva, a művelt világot behálózó koreszmékre hivatkozva figyelmeztet a magyarság sorsára, mely szabadságát „Európában annyi viszontagság közt immár egy évezreden át képes volt megőrizni, most végül itt, Európa közepén, e felvilágosult században, éppen abban a korban, amikor más nemzetek rég elfelejtett jogaikat is visszaszerzik s újra nemzetek kezdenek lenni, most veszítse el ősi szabadságát s pusztuljon el politikailag a népek nagy társaságában?”[6]

1789-re a birodalom külpolitikai helyzete súlyossá válik. A magyar nemesi mozgalom megtalálja az utat József legerősebb ellenlábasa, II. Frigyes porosz király felé. Franciaországot – a fő nyugati szövetségest – az ancien régim-et felszámoló forradalom kapcsolja ki a partnerek sorából. Oroszország erejét leköti a török háború, mely nem kíméli a birodalom tartalékait sem: bár október 9-én a császári

[4] UszLT. I/7.

[5] Ballagi Géza: *A politikai irodalom Magyarországon 1825-ig*. Bp., 1888. 256.

[6] Kosáry Domokos: *Újjáépítés és polgárosodás. 1711–1867. Magyarok Európában. III.* Bp., 1990. 164.

sereg egyhónapos ostrom után beveszi Belgrád várát, a hadi utánpótlás nem tűr késedelmet. A függetlenségéért küzdő Belgiumban a császári seregek az összeomlás küszöbén állnak, mely rövidesen be is következik: december 11-én a Brüsszel városát védő csapatok leteszik a fegyvert a belga felkelők előtt. Ebben az általános hangulatban gyűlt újra össze Székelyudvarhelyen 1789. november 4-én, ugyanazon Michael Bruckenthal elnöklete alatt, Udvarhely vármegye közgyűlése. A cél: „…az ellenség előtt álló hadi népnek élelmezésére szükséges naturáléknak ki szerzése és a nemes Erdély országi két gyalog regimentben történt ember béli tsonkulásoknak”[7] újoncokkal való pótlása. A „Nemes Universitas” a császári felkérő levél magyar fordításának [!] felolvasása után időt kér, az elnöklő királyi biztos viszont kijelenti: „az egész Universitas mostan jelen vagyon, együtt egyezzenek, végezzenek a parantsolatok minden módon léendő leg nagyobb könnyebbítéséről”.[8] A „Marchalis” szék „insistal” kérése mellett, amire a királyi biztos a papsághoz fordul. Az egyház képviselői megteszik felajánlásaikat: a katolikusok 40 köböl búzát és 100 köböl zabot, az unitáriusok 15 köböl búzát és ugyanannyi zabot, a reformátusok 20 köböl búzát és szintén 20 köböl zabot. A közgyűlés viszont ragaszkodik az időkéréshez, így „continualtatik a második sessió decembernek 8-ik napján”, amikor is bemutatják az elnöklő biztosnak az „Universitas” nevében fogalmazott „alázatos könyörgés”-t. Ez a felvilágosult abszolutizmus korának terjedelmes rendi memoranduma, a székely kiváltságosok gondolkodásmódjának, célkitűzéseinek, politikai kultúrájuk színvonalának egyik leghívebb tükre. Teljes terjedelmében való megismerése elengedhetetlen a kor közéleti hangulatának tanulmányozásához:

„Méltóságos Regius Commissarius Úr
Kegyelmes Urunk!

Felséges Urunknak a naturak és tyrok administratiója iránt költ kegyelmes parantsolattyát alázatos engedelmességgel értettük, mely szerént:

[7] UszLT. I/8.

[8] Uo.

Ezen terűnek felvetése rész szerént illeti a törvény szerént immunitásban lévő nemességet, rész szerént más nemessi praerogatívákkal és immunitással nem élő embereket, tudni illik szabadokot, faluknak és városoknak lakossait és jobbágyokot. Azért is,

1-mo A mi illeti a nemességet, a mi fundamentális törvényünknek proscriptumából egy sarkalatos törvény volt mindenkor, ma is az, hogy a nemeseknek ezen különös praerogatívája legyen, hogy ő nékik az ő igaz jussokkal és jövedelmekkel, a melyek az ő birtokaiknak határa között vagynak, mindenkor az ő tettzések szerint való szabad élések légyen és azokon való hatalmok, és minden szolgálat tételektől, dézmáknak, collectáknak, harminczadoknak, rovásoknak vagy adóknak fizetésétől mindenben immunisok és exemptusok légyenek, egyedül tsak a haza oltalmáért hadakozni tartozzanak (Decretum Tripartitum partis 1-ma, titulus 9-mi, § 3-tio), mely praerogatívájokot mint szemének fényét kezdettől fogva a magyar nemesség mind e jelen való ideig meg tartotta és oltalmazta, soha az ő fejedelmének szabados dispositiója alá nem botsátotta, soha törvény szerint nem is botsáthattya, azért is a jelen való nemes vármegye gyűlése előtt a Királyi Felség akarattyának elő adása mindhallatlan, és a lefizetésre szintén lehetetlen hadi segítségnek kérésére kénteleníttetünk declarálni, hogy tudni illik ennek elő adásából és a Király végezéséből értse bizonyos részét azon segítségnek a Királyi Felség által a nemességtől positive praetendálni, és e végre repartitiót is parantsolni, és a renitensek ellen intentálni.

A nemesség, a mely sem maga személlyében, sem maga javaiban a repartitiónak és contributiónak terhe alatt soha nem volt, s a míg a törvények a magok méltóságokban még állanak, alájja nem is vettethetik, azért a parantsolt repartitiónak semmi képpen magát alájja adni nem akarja, hanem midőn a Királyi Felség is ez előtt egy néhány esztendőkkel fel bontott systemáját a közönséges statusnak helyben állítani, ennek a Nagyfejedelemségnek, Erdély Országának ez előtt két esztendőkkel a Királyi Felség eleibe fel botsátott terheltetéseit vállalni [?], és minket a törvényünknek és szabadságunknak, a melyek arbitrarie a mi statusunknak consensussa nélkül sokakban meg kissebbedtenek, avagy mi töllünk el vétettenek, bírására visszatenni méltóztatik, mi a mi régen bé vett szokásunkból önként való jó akaratunkból, a mennyiben a mi erőnk engedi, a Királyi Felség szükségének segítséggel lenni, sőt életünket le tenni és vérünköt is ki ontani, ha a szükség kévánja, készek vagyunk.

2-do Ami pedig az adó fizető armalistákra, városi lakosokra, székely szabad nemes emberekre és más szabadsággal élő emberekre és a földes urak hatalma alatt lévő colonusokra való impositiónak repartitióját illeti, a törvények, a királlyok diplomái és a publica acták bizonyittják ezen dolgot a diaeták objectumai közé tartozni, és nem a vármegyének hatalmában lenni, hogy az adót akár békességnek, akár a hadakozásnak idején a közönséges Ország Gyűlésén kívül a meg határozott militare quantum felett meg parantsolja, nagyobbítsa, vagy kissebbítse.

[3-tio] Már anno 1504 a magyarok 2-dik Vladislaus Királyok alatt, midőn még Erdély Magyarországgal egy testet tsinál vala meg tiltatott Decreti 5-ti, articulo 1-mo: Hogy a Királyi Felségnek segittség egy vármegyétől is a Dietan kívül ne adassék, mivel gyakorta meg szokott esni, hogy az országnak lakossai a Dietakról és azoknak közönséges gyűlésekről annak végének meg értése nélkült mennének el, a kik minek utánna a magok hajlékokba mennek, és egy mástól el oszlanak, egyik a másnak szándékát és feltételét meg nem gondolván, sokan az urak közül és a vármegyékből, a magok tulajdon indulattyokból avagy mások javaslatából, néha a magok különös hasznokért is, a Királyi Felségnek segítséget offerálva.

4-tro Annak okáért az illyen veszedelemnek ki oltására és el távoztatására el végeztetett, hogy ha az időnek folyásában ollyan terhes szükség és veszedelem következnek az országra, hogy különben nem lehetne, hanem ha közönséges Ország Gyűlése a Királyi Felség által Rákos mezejére, tudniillik a szokott helyre indicaltatnék, ahhoz ha segítség és együtt való adás az ilyen országveszedelmének el távoztatására a Királyi Felségnek itten offeráltatnék avagy adatnék, minden uraknak, prelátusoknak, bárónak és a több ország nemesseinek consensussából offeráltassék és adattassék, és senki magát annak [a] segítségnek, vagy együtt való adásnak alólla ki ne vonhassa, és el ne kerülhesse.

5-to Amely vármegyék pedig az ők magok tulajdon indulattyokból, és nem a közönséges egyezésből és az egész országnak akarattyából, hanem a közönséges ország lakosságának végzéseken kívül valamely együtt való adást vagy segítséget az országnak régi szabadsága ellen a Királyi Felségnek, akármi képpen és akármi néműkeresett színnel ajánlanának és adnának, tehát ekkor az illyen vármegyének egész nemessége közönségesen hite szegésének és hamis esküvésnek büntetésén maradgyon, és tisztességének, betsületének el vesztésén conominaltatván az ország több nemesseinek szabadságától el szakasztatott, és mintegy számkivetett legyen.

Azértis

Ezen törvény Erdélynek Magyar Országtól való elszakasztása utánis a mi eleinktől szentül és minden változtatás nélkül megtartottnak lenni a nationalis fejedelmek alatt készíttetett dietalis articulusok világoson bizonyíttyák, mert valahányszor a Fejedelemnek és a hazának szükségére a fiscalitasokból jőni szokott jövedelemnek pótlására valami contributio, vagy segítség kelletett, a Három Nationak Statussai és Ordoi a közönséges Ország Gyűlésében meg jelenvén az ilyen adót és segítséget meg határozták vala, és kapura, s kapu szám kívül lévő helyekre fel osztják vala.

Minek utánna pedig Erdély magát a felséges Austriai Háznak védelme alá engedte, a contributionak (dipplomaticum quantum), a mely a boldog emlékezetű Leopoldus Király Diplomájában expressáltatott, elsőbben ezen ditsőséges emlékezetű imperator és az erdélyi Statusok s Ordok között tractatus lévén, egymás között lévő végzéstől el végeztetett és meg erősíttetett, hogy ennek a Diplomának 12-ik punctuma szerént erre a közönséges adózásra nézve a repartitiónak és annak fel vételének formája a Statusoknál és a principalis tiszteknél hagyattassék.

Az 1692-ik esztendőben 18-a martii költ dietalis articulusnak tenora szerént pedig, a melyben a Leopoldinum Diploma a Statusok és Ordók által acceptáltatott, a gubernátorok eleiben íratott conditiok között puncto primo különösön meg tiltatott, hogy egyedül a Gubernátor, vagy az Ország Gyűlésén kívül lévő tanátsal a Statusok, hírek és consensussok nélkül semminémű impositiót ne tselekedhessék, ugyan e vagyon boldog emlékezetű Leopoldus Királytól Anno 1693. 28-a aprilis, a Gubernátornak adott instructioban is puncto 8^{-o} in verbis: A közönséges Ország Gyűlés az ország Statussinak requisitiojára a mi consensusunkal ki hirdesse elsőbben a dolgokot, mi nékünk fel adván a Statusok[nak] úgy proponálja, és az Ország Gyűlésen kívül extra ordonaria contributiokot, azokon kívül, melyeket mi nékünk mind a békeségnek, mind a hadakozásnak idején a diplomák ereje szerént esztendőnként adni a Statusok offeráltak, se ne imponáljon, se ne repartiáljon.

Ismét a Thesaurariatusnak ugyan akkori instructiojában proscribáltatott: a mi a közönséges adót illeti, azt Ő Felsége, az időknek különbségei szerént reflectálván azokra, a melyek a Királyi Felségnek kegyelmesen adatott Diplomájában találtatnak, a Dieták propositioiban fel adgya, hogy a Thesaurariatusnak nem egyebek a kötelességei, hanem a statusok egyezéséből és repartitiójából meg határozott contributiót felszedni, és az el rendelt végekre fordítani. Meg ismérte ezt boldog emlékezetű Imperator az ő

1698-ban 3-tia aprilis költ Guberniumhoz tett jelentésének tenora szerént, a következendőkben: Ő Felsége kegyelmes szívvel és nagy meg jutalmaztatásnak igiretivel értette a Guberniumnak és tanáts uraknak készségeket és buzgóságokot, a mely szerént a Statusok urainak nevek alatt a jelen való szükségre nézve egy milliomnak adásában meg egyeztenek, és jól lehet az említett mágnások és urak az ő tehetségeknek és plenipotentiájoknak nem létele mián, hogy ezen ajánlást simpliciter teljesítsék nem vállalhatták, hanem ezen milliónak a jelen való szükségre nézve meg adása iránt való consensussát az említett Statusok urainak teljes igyekezettel és jó lelki ismetettel végbe vinni magokra vették, mind azon által Ő Felsége a Statusoknak ezen buzgóságára és okossága iránt, a melyen a jelen való szükségnek momentumát könnyen általlátták, és azon meg egyeztenek, egész bátorsággal viseltetik.

Az időnek follyásával mind a repartitiók, mind pedig a contributionak qantumnak limitatiója, az időnek mi voltához és az elé fordulható szükségekhez képest, mind az 1762-ik esztendeig mindenkor dietaliter a Statusokkal való meg egyezés szerént tractaltattak. A többek között a következendő resolutiok nyilván bizonyittyák die 7-a februarius anno 1741, a melyben a Királyi Plenipotentiariusnak ki nevezése mellett a következendő Ország Gyűlésének, Statusoknak és Ordóknak intimáltatik: A kivel tü egyszer értsetek, és a királyi rendelésekhez szabott módok szerént a contributiónak quantumat per modum conventionis accomodáljátok.

Hasonló kegyelmes resolutio ez is: a mely 9-a martii anno 1742. költ in verbis: kegyelmesen bízunk, hogy a megnevezett Fejedelemség, annak minden lakossai, a mi híveink, az ő régi hívségeknek buzgóságától, a mellyet eddig meg bizonyítottanak, el nem távoznak, sőt a mely militare quantumnak teljesítésére, a melyet a mi deputatusunktól meg értvén megegyeztek, a mely szerint mindenkor azon militare quantumnak summájában, per modum accordo, a ti bé vett szokástok szerént egymás közt meg egyeztek. Még egyszer, mind ezekkel, a királyi kegyes resolutio die 12-a augusti 1754. a contributio dolgában, a következendőkben: semmit nem tselekedünk tü róllatok tü nálatok nélkült, hanem a [*kihúzva*: adóknak] dolgoknak principiumairól, rész szerént minden közben vetés nélkül, rész szerént pedig közben vetések által, a ti feltételeiteknek, hogy protectáljuk, kegyelmesen arra mentünk.

Mind ezekből mi világosabb mint az, hogy a militare quantumnak és hadi segítségnek meg határozásában és fel osztásában a Fejedelem a Statusoknak és Ordóknak meg egyezése nélkült a maga tettzése szerént nem

procedálhat, és impositiokot az adózó népre és mi reánk, juxta Decretum Tripartitum parti 1-me, titulus 4-ro, fő képpen nemessi praerogatívával bíró székelyekre, a kik az előtt egy saeculummal *minden bűnünk nélkült a külső vármegyéknek segíttése színe alatt a contributio terhe alá vettettünk, semmi képpen nem lehet*. Azért is annál inkább a vármegyének hatalmában nintsen ilyen dietaliter meg nem erősítettetett impositiókot acceptálni, annál inkábbfelosztani és felhajtani, és a contributionale quantumot, a mely különbenis, főképpen Havas alatt lévő hellyekre nézve felette terhes, a contribuenseknek nagyobb terheltetésekkel és enervatiójokkal szaporíttani.

Annak okáért ezekhez erőssen ragaszkodván, könyörög a nemesség és az egész Marchalis Congregatio Ő Felségének: méltóztassék Ő Felsége, ha a törökkel való hartznak folytatására ilyen rendfelett való segítséget kéván, közönséges Ország Gyűlést hirdetni, és a régiidőktől fogván bé vett törvények, diplomák, királyi resolutiók által meg erősíttetett szokás szerént a Statusokkal és az ország Ordóival erről tractálni, ezt pedig annyival bizodalmasabb esedezéssel kérjük, hogy látjuk azt parantsoltatni, hogy a 1-a augusti a. c. hónaponként ezen Nemes Vármegyéből 12 tyrók administráltassanak, ebben mind a possessoratus [részéről] lehetetlenség vagyon, kiknek a libera migratioval és colonusink administratiojának meg határozásával ezt teljesíthető hatalmok nagyon el enyészett, mind pedig a contribuensek részéről lehetetlenség áll elő, mert a közelebb múlt esztendőbéli fogdosás is sokakot fiú nélkült keserves szívvel hagyott, másokot szükséges cselédségeiből és minden terhet hordozó segedelmekből ki fogyasztott, a pupularis consaeptio verbunk, béresek, kotsisok ki állítása, nemzetünkből adott tyrokkal más regimentek pótlása annyira le nyomott, hogy ha szabad az igazat ki mondani, ámbár nagyobb részben a mostis pogány ellenség előtt nemzetünk mint köz fal áll, mégis erre semmi tekéntet ne légyen. Úgy láttzik nékünk, mintha igen sok terheknek elviselésére volnánk elszánva, a midőn egyfelől minden terheket buzgó szívvel, erőss vállakkal emelünk, más felől akkor jőnek tsoportoson reánk minket le görbittő terhek, a föld mérésből következni szokott minden maghatározás nélkül való fizetések, annyira el erőtlenítettek, hogy ezt tovább nem adhatni erőtlenségünk okozza, az egymást érő terű kénszerittő ok arra, hogy tovább ne mozdulhassunk semmit, minthogy a mián már sokan atyánkfiai marhájokból ki is fogytak, mások meg holtak, sokan szekereket, marhájokot veszni hagyván, mégis a midőn fel adott terheinkre vigasztaló váltságot várnánk, akkor jönnek súlyosabb és újabb terheink; ugyanis örökségeink valának a só bá-

nyák, ezeket tsak a múlt esztendőbe is nemzetünk életének le tételével szaporította, de ha e nem lett volna is tövényünk szerént signantur Approbata Constitutiones partis 3-tia, titulo 10-mi, articulo 2-do, item parti 9-a, titulo 76, articulo 6-to minket tsak nem ingyen só illet vala, mégis a mikor szűkebb az életünk módgya, akkor emeltetik rendkívül nagyra a só árra, mellyet tehetetlenségünkhöz képest azon áron nem fizethetvén, annak élésétől meg fosztatunk, melyből következik egésségtelenségünk, marháink nyavallyája, és Ő Felségének is ezekre nézve, és azért is, hogy annyit mint eddig nem esznek, tapasztalható kára, szóval minden nyomorúságoknak közönséges tzéllyául tétettünk, nemes nemzetünk tárgyul tétetett ki másoknak, az alatsonabb rendi embereknél alább valókká lettünk, mert azok nyelvekkel, köntösökkel, életek módgyával szabadon élni hagyatnak, mi nékünk pedig nevünk, nemzetünk, szabadságunk és a nyelvünknek el változtatásával törvényünk kotzkára tétetik, mivel a szerént tiszteinket is más idegen nemzetből kelletik szemlélnünk, a kikre leveleinket, igazságainkot, törvényes processusainkot, mint jószágtalanokra, és nem hazafiakra, mi képpen bízhassuk, kiki által láthattya, törvénykezésünk módgya oly terhessé és költségessé tétetett most mi nékünk, hogy kevés örökségeinknek is keresésére messzi földre kell járnunk, felyül haladván sokszor a költség ki keresendő jószágunknak valorát, okot adván arra a taxáknak rend kívül való exactioja, vagy akár mely kevés adósságunknak is felvétele nagy költséges processusba kerül, mely is ha úgy marad, kéntelen lészen a gyenge az erőssnek hagyni örökséget, a kinek mi baja vagyon hol keresse orvosságát nem tudgya, ide járul továbbá az is, hogy jól lehet tsaknem mindnyájon írást tudók és bajainkot fel adni alkalmatosok vagyunk, mégis könyörgő leveleink bizonyos agensek subscriptioja nélkül bé nem vétetnek, mellyekre is hasonlóképpen terhes költségeket kell le tennünk.

Nem kevés terhünkre vagyon utóllyára jószágunknak költséggel lehető conscriptiója és a most újonnan fel állott provinciális táblára léendő bé adása, holott mennyi féle már ez előtt nagy költségünkkel fel mérettetvén estimáltatott, nem különben nékünk szabad nemes székelyeknek törvénytelen bántódásunk, megverettetésünk.

Kegyelmesen meg engedni méltóztatik azért Ő Felsége, ha Ország Gyűléséig magunk meg határozásainkot és törvényünk szerént lehető adhatásunkot halasztyuk.

Instálunk Excellentziádnak méltóztasson ezen declaratiónkot szóról szóra protocolláltatni, Ő Felségének fel küldeni, és hathatós közben járása által vigasztalásunkat exoperálni, a mint ez előtt való két esztendő-

béli Marchális Congregationkban mindenkor kegyesen meg ígérni méltóztatott, különben illyel tsüggedt állapotunkban, ha a következendő Ország Gyűlése határozván is, addig törvényünk ellen semmiben nem concurrálhatunk, míg minket Ő Felsége előbbeni állapotunkra, szabadságunkra, szokott administrationk módgyába nem állít, mert valamint eleitől fogva Ő Felségéhez mindenkor hívek voltunk, ez után is hívek lenni meg nem szűnünk, úgy soha törvényünkről, szabadságunkról le nem mondhatunk, és soha arról le sem is mondunk.

Ámbár a felyebb írtak szerént hatalmunkban nem volna, mindazon által látván az Ő Felsége szükségit, addig is, míg Ország Gyűlése lehetne, kiki közüllünk maga meg erőltetésével is, és maga tulajdon éleményéből ki szakaszt és offerál, tsak hogy Excellentiád fel adott nehézségeinkre fel adott kegyes válaszát Ő Felségének meg nyerni úgy igyekezni méltóztassék, hogy még minek előtte ezen igiretünköt tellyesíthetnők az Ő Felsége kegyes válaszát érdemelhessük, különben többször Ország Gyűlése nélkült afféle terheket törvényünk ellen nem vállalhatunk, mint hogy pedig ezt ingyen adgyuk, kérjük, hogy ebből ad feliciora tempora consequentia ne légyen. Maradván Excellentiádnak

Alázatos szolgái,
Nemes Csík és Gyergyó Székekkel
meg egyesített Udvarhely vármegyei
Immunis és Contribuens Nobilitasnak Gyűlése”

(A címzett, Michael Bruckenthal királyi biztos engedélyezte a folyamodvány Protocollumba foglalását, továbbá ígéretet tett arra, hogy intézkedik a császárhoz való továbbításáról.)

A tiltakozás célpontja ezúttal is a rendi kiváltságok megsértése: a császár hadisegély kérése, melyet ismét az országgyűlés összehívása nélkül, közvetlenül a vármegyékkel kívánt jóváhagyatni. Az érvelés, amint már megszokhattuk, elsősorban történeti-jogi alapokra helyezkedik, ami iránt viszont a kozmopolita és merkantil szellemű felvilágosult despota továbbra is érzéketlen marad. Csupán egy helyen találunk utalást a közösség nyelvének „el változtatásával” okozott sérelemre, ami – bár a kor szavával szól már – vajmi kevés hatást érhet el a csá-

szárnál, aki e kérdésben éppoly hajthatatlan, mint a rendi előjogok tekintetében.[9]

Miután a császár egyre távolabb került kora realitásától, makacsul ragaszkodván a reformjaival körülbástyázott virtuális világhoz, II. József „uralkodásának a vége – Perry Andersont idézve – kiábrándulás és kudarc lett." Lassan mindenki ellene fordult: az arisztokráciával (különösképpen a magyar, de nemkülönben a székely rendekkel) kialakult viszonya közismerten rossz volt, míg a városi polgárságot a rohamos infláció fojtogatta. A parasztság – jobbító igyekezetének elsőszámú kiválasztottja – a háborús adók és sorozások szorításában egyre csalódottabb lett: csalatkozott az agrárreform korlátai miatt, és – amivel az enciklopédisták tanain nevelkedett, tér- és időérzékét veszett reformátor nem számolt – sokkolta a császár antiklerikalizmusa. Bebizonyosodott, „az uralkodó akarata semmit sem ér, ha keresztezi ama osztály kollektív érdekeit, amelynek védelme az abszolutizmus történelmi küldetése lett volna."[10]

A II. József halála, illetve rendeleteinek visszavonása utáni első megyegyűlésen – amikor a résztvevők fontosnak tartották kihangsúlyozni, hogy ez a Csík-Gyergyóval „még eddig egyesült" Udvarhely vármegye

---

[9] „Tévedés azt hinni, hogy el akarom nyomni a magyar nyelvet. Rendeletem nem irányul sem a magyar nyelv, sem a Magyarországon beszélt többi nyelv ellen. Csupán az a célom, hogy felszámoljam a latint, ezt a holt nyelvet, melyet csakis a tudósok használnak. Nem azt kívánom, hogy emberek milliói nyelvet váltsanak, csupán azt, hogy akik a közügyeknek szentelik magukat, a németet használják a latin helyett, s hogy az ifjúság elsajátítsa ezt a nyelvet is… Rendelkezésemet ebben a szellemben kell végrehajtani, s ne veszítsék szem elől, hogy azt a magyar nemzet, a magyar közösség javára és tiszteletére hoztam. Semmiképp sem szándékom az anyanyelv kiirtása, sem saját kényelmem szolgálata, mivel latinul is igen jól ki tudom fejezni magam." Fejtő Ferenc: *II. József*. Bp., 1997. 311-312. A császár itt idézett érvelése racionálisnak tűnik ugyan, de a Székelyföldre nem érvényes, hiszen ott már a XVI. században a helyi hatóságok ügyvitelének nyelve magyar volt.

[10] Perry Anderson: *L'État abolutiste. Ses origines et ses voies*. Traduit de l'anglais par Dominique Niemetz. II. L'Europe de l'Est. Paris, 1978. 142–145.

közéleti fóruma – újra feltör a panaszok özöne: „...el áradt vala ugyanis a rossz az egész Magyar Földön, sóhajtoz vala a pap, sír vala a fő és köz nemes, nyög vala a városi lakos, haldoklik vala a paraszt, minden rend, kar majd nem csak a kétségbe eséssel küszködik vala, oda vala törvényünk, oda édes nemzetünk, a sok törvény hírünk nélkül íratik vala, a köz tanácstól el tiltattunk, személyeseink nem valának mentek az erőszaktól, a mi tulajdon hazánkban idegenek valánk."[11] Figyelemre méltó, hogy ezúttal a jegyzőkönyv nem kizárólag székely rendi sérelmekről beszél, hanem egész „Magyar Föld" lakóinak keserűségeit összegzi. A változás okát József nyelvrendeletében látjuk: a császár homogenizáló buzgalmában a székely közélet olyan területét érintette, melyet a székelyek mindaddig biztonságban tudtak. Ennek kétségkívül jelentős szerepe volt abban, hogy innen kezdve a székelyek hangsúlyosabban érzékelik annak a nyelvi közösségnek a jelentőségét, melyet mindezidáig a rendi határok beárnyékoltak, a *nemzet* szót pedig immár kettős értelemben használják: egyrészt továbbra is a rendi náció, de egyre sűrűbben – akárcsak a fennebbi szövegben – az önmagát nyelvében és kultúrájában meghatározó polgári magyar nemzet jelölésére.

[11] UszLT. Közgyűlése jegyzőkönyve. I/9.

TÓTH LEVENTE

Nemesi családok által alapított gyülekezetek az Udvarhelyi Református Egyházmegyében (XVII–XIX. század)

Az egyháztörténettel foglalkozó szakemberek számára nem ismeretlen a nemesi családok által alapított és fenntartott egyházközség fogalma. Olyan eklézsiákról van szó, melyek létrejötte valamely tehetős birtokos család vagy személy jelentős anyagi támogatásának köszönhető, és későbbi működése is (lelkész és tanító fenntartásához, épületek karbantartásához szükséges anyagiak biztosítása) többnyire vagy kizárólag a patrónus áldozatkészségétől, egyháza iránti elkötelezettségétől függ. A református egyház XVII–XIX. századi történetének lényeges aspektusát képezi annak ismerete, hogy milyen körülmények között, mely személyek és családok aktív részvételével alakultak és fejlődtek kálvinista közösségek Erdély különböző vidékein. A kérdéskör részletes, egész Erdélyt átfogó kutatása még nem történt meg, a vonatkozó legfontosabb levéltári forrásanyag feldolgozása és közzététele jelenleg is zajlik.[1] Jelen tanulmányban a történeti Udvarhelyi Református Egyházmegye területén patrónusok aktív részvételével szervezett gyülekezeteket vesszük számba a XIX. század közepéig. Célunk bemutatni, milyen módszerekkel támogatták a református egyházat Erdély kálvinista családjai, hogyan befolyásolták ezáltal a helység és vidék felekezeti összképét. Írásunk végén a vizsgált gyülekezetek alapításával kapcsolatos legfontosabb levéltári forrásokat közöljük.

[1] Az Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Református Tanárképző Kara és a Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet kiadásában eddig megjelent kötetek: ERZS III–IV., HuZaTK I–III., HuZaZs, SajóTK, SepsiViz, KükTK I–II., KükZs I. (A jegyzetekben szereplő rövidítések feloldásait lásd a tanulmány végén.)

A szék területén birtokos református családok vagyonának nagyságára a szolgálónépesség számából lehet következtetni. Az 1745-ben, 1778-ban és 1820-ban készült összeírások[2] adatai alapján követjük nyomon a vagyoni állapotokat.

A legtöbb jobbággyal (J) és zsellérrel (Zs) rendelkező református nemesi család Udvarhelyszéken 1745-ben, 1778-ban és 1820-ban

Család	J	Zs	Össz	J	Zs	Össz	J	Zs	Össz
	1745			1778			1820		
Ugron	134	4	138	191	17	208	128	35	163
Gyulai	65	9	74	38	37	75	22	3	25
Bethlen	58	-	58	94	11	105	115	26	141
Sándor	48	12	60	50	9	59	2	5	7
Jósika	45	2	47	-	-	-	-	-	-
Korda	36	9	45	89	5	94	39	26	65
Tholdi	31	-	31	51	-	51	5	-	5
Ferenczi	27	5	32	21	8	29	34	26	60
borsai Nagy	27	2	29	70	5	75	-	-	-
Kendeffi	24	-	24	34	2	36	-	-	-
Fekete	22	5	27	-	-	-	3	16	19
Nemes*	20	10	30	13	-	13	79	15	94
Lukácsfi	18	-	18	15	2	17	6	17	23
Sebesi	16	-	16	72	-	72	18	33	51
Dályai Kandó	14	1	15	-	-	-	13	14	27
Kemény	8	4	12	18	10	28	4	-	4
Székely	8	-	8	9	-	9	-	-	-
Kerekes	5	-	5	-	-	-	8	6	14
gyulafehérvári Kis	-	-	-	-	-	-	15	8	23

* 1820-ban a család birtokai a Wesselényi és Mikó családok neve alatt szerepelnek az összeírásban.

[2] Az 1745-ben, újoncállítás alkalmával készült összeírást lásd: Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Hivatala. F 16. II/91. Az 1778-ban készült összeírásra: Jakab – Szádeczky, 1994. 528-529. Itt csak azok a nemesek szerepelnek, akik legalább 10 jobbággyal rendelkeztek. Az 1820-as, Cziráky-féle összeírás adatai: Takács, 2003. 13–53.

A táblázatban feltüntetett családok többsége Udvarhelyszék területén vagy közvetlen közelében lakott. Más nemesi családokkal való házasság, vásár vagy csere során birtokaik folyamatosan alakultak, változtak, ahogy ezt a fenti adatsor is érzékelteti. Egyesek jelentős vagyont szereztek, mások meg utód nélkül maradván, birtokaik a rokonok és örökösök kezére jutottak. A felsorolt református családok szolgálónépesség-számát vizsgálva megállapítható, hogy többségük – szigorúan udvarhelyszéki viszonyításában – jelentős számú jobbággyal, zsellérrel rendelkezett a XVII. század közepén. Közülük is kiemelkedik az Ugron, Bethlen, Korda, Ferenczi, Nemes család. 1778-ra az Ugronok, Bethlenek jelentősen gyarapítják szolgálóik számát, átlagban megkétszerezik azt. A XIX. század elején is nekik van a legtöbb szolgálójuk, 163, illetve 141 fő, viszont markánsan szaporodik a patakfalvi Ferenczi család vagyona. Továbbra is jelentős birtokállománya van a Korda, Sebesi, dályai Kandó és Lukácsfi famíliáknak, és megjelenik két új név: a Kerekes és a gyulafehérvári Kis család.

A helyi viszonyításban jelentős vagyont kézben tartó családok közül a politikai életben is igen aktív Bethlen család emelkedik ki egyházszervező és -támogató tevékenységével. Képviselőit már a kezdetektől fogva ott találjuk az Egyházfőtanács vezetésében, akárcsak a református kollégiumok, gimnáziumok főgondnokai, gondnokai között. Nevükhöz jelentős adományok fűződnek, iskolákat alapítottak, kollégiumi könyvtárat gyarapítottak, szegény diákokat segítettek itthoni és külföldi tanulmányaik során. Patrónusi tevékenységük ezen oldala – jelentőségük miatt is – kellőképpen ismert és feltárt része az egyház és a család történetével foglalkozó műveknek. Az udvarhelyi református sággal fennálló szoros kapcsolatukat mi sem bizonyítja jobban, mint Bethlen János kancellár 1670-ben tett alapítványa, mellyel az addigi partikulát gimnáziumi rangra emelte. Ugyanakkor az iskola törvényeiben – melyet az 1671-es nagyenyedi zsinat hagyott jóvá – megállapított öt felügyelő mellett a gondnoki testület tagja volt mindenkor a Bethlen család egyik képviselője is.[3] Ezen irányú tevékenységüktől most eltekintünk, egyházszervezői és -fenntartói szerepükre helyezve a hangsúlyt.

[3] Gönczi, 1895. 8.

Vizsgálódásunk során arra keressük a választ, hogy hol és mikor jött létre református gyülekezet a család támogatásával az egykori udvarhelyi egyházmegye területén, hogyan történt ténylegesen a gyülekezet szervezése, kik voltak az alapítók és fenntartók, illetve milyen más körülmények kedveztek e folyamatnak.

Legkorábbi adat a család aktív egyháztámogatási tevékenységére Alsórákossal kapcsolatos, ahol a források szerint a XVII. század második felében szerveződött református gyülekezet. Első ismert lelkészét az alapító Budai Péter deák hozta a faluba Udvarhelyi András személyében. Mint az alsórákosi kastély birtokosa és a református vallás elkötelezett híve Budai 1668-ban írt levelében azt ígérte, hogy református vallásra térő jobbágyait kedvezményben részesíti.[4] A levelet olvasva szinte biztosak lehetünk benne, hogy a szolgálók többsége hamarosan a református vallás követőjévé vált. A jobbágyterhek csökkentésének ígérete mögött tulajdonképpen Budai szándékát találjuk: „…akarván ezen alsórákosi, Isten kegyelmébül plántálódni kezdett kicsiny orthodoxa ecclesiacskának gyarapodásában munkálkodni…". A levél hátoldalán 28 név sorakozik, valószínűleg azoké, akik a hír hallatán elsőként lettek reformátussá.

A földesúr „térítési akciója" nem bizonyult eredménytelennek, hiszen az egyházmegye gyülekezeteinek első összeírásakor, az 1690-es években Alsórákos neve után a következőket jegyezték meg: „Isten kegyelmességéből az alsórákosiak a Christus Jézus igaz Istenségének ismeretiben nevelkedvén, s szám szerént is szaporodván annyira, hogy a templom ahhoz való bonumokkal egybe commissarius urak által nekiek adjudicáltatnék anno 1671."[5] Erről az eseményről – ti. a templom református usoknak való átadásáról – semmiféle irat nem tudósít. Ugyancsak az említett összeírás alkalmával jegyezték fel Budai Péter helybéli földesúr és patrónus adományait is az egyháznak: egy fedeles aranyozott serleg, egy aranyozott pohár, két ónkanna és egy keresztelő ónkanna, valamint abroszok és kendők az éneklőszékre és az úrasztalára. A feljegyzések szerint ezek a századvég forgatagában elvesztek, ké-

[4] UREL Régi iratok 11/4/1. (Lásd Melléklet 1. szám alatt.)

[5] UREL Régi protokollumok I/2. 167.

sőbb azonban a patrónus özvegye (Vas Zsuzsanna) újakat adományozott, köztük egy cápás poharat.

Bár a Bethlen család ebben az esetben nem tekinthető alapítónak, hiszen az ismertetett adatok is bizonyítják, hogy ez a titulus Budai Pétert és nejét illeti, mégis az örökbefogadott fia – Bethlen Sámuel – és ennek későbbi leszármazottai révén legalább annyira elkötelezett személyek kezébe került az alsórákosi reformátusok ügye, mint amilyenek az elődök voltak. 1694-ben, miután a helybeli kastély és birtokok ténylegesen a Bethlen család tulajdonába kerültek, a néhai keresztapához hasonlóan Bethlen Sámuel Keresden kelt levelében szinte szóról szóra ugyanazokkal az ígéretekkel igyekezett másvallású jobbágyait a reformátusok közé csábítani, mint egykor Budai Péter. Sámuel és felesége, Nagy Borbála az alsórákosi református gyülekezetnek önkannát és abroszt adományozott.[6] Halála után (1708) a kastély és a birtok György nevű fia kezébe került, aki – folytatva elődei hagyományát – 1712-ben kelt levelében megismételte az ígéreteket a jobbágyok felé.[7] Ebben az időben jegyezhették fel az alsórákosi udvartól a lelkésznek járó éves fizetés nagyságát is: 30 magyar forint, 15 köböl búza, 8 szekér széna, 1 tömlő túró, 3 sajt, 3 bárány, 1 disznó, 1 negyvenes bor és minden hétre 1 szekér fa.[8]

1716-ban a Keresden lezajlott osztozáskor Bethlen Imrének jutott az alsórákosi jószág Mátéfalvával együtt.[9] 1741-ben Imre is kedvezményeket biztosított kálvinizmusra térő jobbágyainak.[10] 1765-ben bekövetkezett halála után a kastély és a hozzátartozó birtok György és János kezébe kerültek, akik a már ismert engedményeket továbbra is fenntartották.[11] A dézsma elengedését biztosító levelek mindegyike azonban egy fontos kitételt tartalmazott: a jobbágyok kötelesek minden terményükből dézsmanegyedet (quarta) beszolgáltatni a helyi református

[6] UREL Régi protokollumok I/2. 167.
[7] UREL Régi iratok 11/4/4. (Lásd Melléklet 3. szám alatt.)
[8] UREL Régi protokollumok I/3. 31.
[9] Bicsok, 2002. 87.
[10] UREL Régi iratok 11/4/5. (Lásd Melléklet 4. szám alatt.)
[11] UREL Régi iratok 11/4/6. (Lásd Melléklet 5. szám alatt.)

lelkésznek. A forrásokból úgy tűnik, fizették is. Az esperesi beszámolókban, jelentésekben gyakran szerepeltek a vármegyei területen fekvő falvak lakosságának tized ügyei, a fizetés körüli nehézségek, főképpen a XVIII. század második felétől kezdődően, azonban egyetlen alkalommal sem szerepel Alsórákos a beszolgáltatást megtagadók között. 1845-ben, mikor a kastély akkori tulajdonosa, Bethlen Ádám egyezményre lépett Józseffel, Lipóttal és Ferenccel, külön pont rendelkezett arról, hogy a dézsmán felül az udvar részéről járó patrónusi fizetést továbbra is maradéktalanul szolgáltassák ki.[12] A lelkésznek nyújtott dézsmanegyed és patrónusi fizetés mellett a Bethlenek több alapítványtétellel és pénztőkésítéssel is támogatták az egyházat. 1784-ben az összeírt tőkepénzek között Alsórákos 1418 rénes forinttal szerepelt, melynek évi jövedelme 85 forintot jelentett.[13] A különböző adósoktól így begyűjtött összeg rendeltetés szerint az eklézsiát illette (sublevatio necessitatum ecclesiae).

Alsórákostól nem messze, szintén vármegyei területen fekszik Olthévíz. A XVII. század elején a faluban még csak unitárius gyülekezet működött. A református eklézsia megszervezése és fenntartása itt is a Bethlenek megjelenésével kapcsolatos. Bethlen Sámuel 1683-ban jegyezte el borsai Nagy Tamás lányát, Borbálát, majd egy év múlva a lakodalmat is megülték Keresden. Nem sokkal ezután az atyai birtokot felosztották a két borsai lány között: Erzsébet (Bethlen Elekné) Gezsét, Bogátot, Gabudot, Iklódot, Szpint, Szancsalt, Lónát, Vajdaszeget, Elekest, Borbála (Bethlen Sámuelné) pedig a hévízi birtokot, Datkot, Hidegkutat és Szászpéterfalut kapta.[14]

A hévízi református gyülekezetet Bethlen Kata alapította. Az élete második felét többnyire Olthévízen töltő patróna a korábban teljesen unitárius faluban 1725-ben szervezte meg a református egyházat, ahová kezdetben az alsórákosi birtokról járt át szolgálni a lelkész. 1727-től – saját feljegyzése szerint[15] – önálló lelkészi állást rendszeresí-

[12] UREL Régi iratok 11/11.

[13] EREL FőkLvt. 1784/34.

[14] Lukinich, 1927. 372.

[15] „1727. esztendőtől fogva rendszerént való papot kezdettem tartani, az eklésiát

tett. 1743-ban a külföldi egyetemeket is megjárt Bod Pétert hívta meg.[16] Második férje, széki Teleki József halála előtt közösen végrendelkeztek, melyben a Bethlen Györgytől és Sámueltől megvásárolt datki részjószág örököseiként Bethlen Kata utódait nevezték meg azzal a kikötéssel, hogy az általuk felállított olthévízi református eklézsiának, lelkésznek és tanítónak járó javakat nem tulajdoníthatják el.[17] A végrendeletből tudjuk meg, hogy az eklézsia harangját férjével közösen készíttették, a parókia számára telket adományoztak, illetve a papi és mesteri fizetés nagy részét is ők biztosították. 1744-ben az immáron özvegy Bethlen Kata felújította és kiegészítette a korábbi végrendeletet.[18] A korábbinál részletesebb testamentum szerint az olthévízi református eklézsiát teljes egészében saját költségen szerelték fel, lelkészi és kántori lakhelyet építtettek, istentiszteletre alkalmas helyiséget húztak fel. Rendelkezett a férjével közösen szerzett birtokokról is: gyerekére hagyja, amennyiben azok biztosító levelet adnak, hogy a hévízi református egyházat békében hagyják. Az özvegy patróna elővigyázatosságára az adhatott okot, hogy mindkét életben maradt gyermeke (Haller Pál és Borbála) katolikus vallásban nevelkedett.

Bethlen Kata azonban nem csupán ennyivel járult hozzá a gyülekezet fenntartásához. Férjével közösen többször ajándékoztak úrasztali felszerelést. Özvegysége idején tett adományai másfél oldalon sorjáznak az egyházmegye jegyzőkönyvében, többek között saját hímzésű abroszok, keszkenők, könyvek és többszöri pénzadományok.[19] 1784-

is az Udvarhelyi Tisztelendő Tractushoz és Sz. Társasághoz incorporáltatván. A pap és kántor tartatásokra illendő fizetést rendeltem, oly formában pedig, hogy az eklésiabeli személyek is ne terheltetnének. Az eklésiában isteni tisztelethez megkívántató eszközöket szerzettem, harangokat öntettem, úrvacsorája kiszolgáltatásában szükséges dolgokat készíttettem, tehetségem szerént azon igyekeztem, hogy mások megsértése nélkül mennél jobb rendbe állíthassam ez Isten keze plántálásának új kertecskéjét." – Szádeczky, 1922. 65-66.

16 Bethlen, 1963. 378.

17 UREL Régi iratok 11/9. (Lásd a Melléklet 6. szám alatt.)

18 UREL Régi iratok 11/8. (Lásd a Melléklet 7. szám alatt.)

19 UREL Régi protokollumok I/3. 25–25a.

ben az eklézsiai alapítványok összeírásakor Olthévízen 4850 forint tőkepénzt jegyeztek fel, melynek jövedelme a lelkész és tanító fizetésére, illetve paplak és templom fenntartására, javítására fordítandó.[20] A tőkepénz a református Főkonzisztórium kezelésében állott, így ennek képviselőjétől lehetett kölcsönbe venni.

Alsórákossal és Olthévízzel ellentétben kérészéletűnek bizonyult a székelyderzsi egyházalapítás. A faluban erős unitárius gyülekezet létezett már a reformáció óta. Birtokosa a Petki család volt, de János udvarhelyszéki királybíró fia, Ferenc Székely Mózessel a fejedelem ellen szövetkezett, ezért jószágaik hamarosan a Szalánczyak kezébe kerültek.[21] A birtok – egyelőre tisztázatlan körülmények között – később a Bethlen, Sebesi, Balog családoké lett. 1712-ben a Bethlen részt László és Erzsébet igazgatták.[22] Erzsébetnek utódai nem voltak, nem tudunk róla, hogy férjhez ment volna. Valószínű erős református érzelmei indíttatták arra, hogy az unitárius faluban református gyülekezetet szervezzen. 1718-ban az általa felállított eklézsia lelkészének fizetésére mindhárom határrészben öt köböl nagyságú szántóföldet és szénafüvet adományozott.[23] Ezek mellett parókia számára alkalmas belső telket is kijelölt. Adataink igazolják a patrónust, hiszen Mátisfalvi Jánost 1715-ben szentelték fel derzsi református lelkésznek. Bethlen Erzsébet kezdeményezését a többi – vélhetően református vallású – derzsi birtokosok is támogatták. Sebesi Jób, Tholdi Bálint özvegye és a főpatróna mindenféle vetésből dézsmát ígért a lelkésznek.[24] Ennek ellenére a reformátusság nem tudott tartósan megmaradni a faluban, utolsó ismert lelkészét 1718-ban szentelték. 1723-ban Bethlen Erzsébet Sebesi

[20] EREL FőkLvt. 1784/34. Korabeli törvényes kamatlábbal (6 %) számolva évi 291 forint.

[21] Kis, 1895. 97–110. Ugyanígy kerül a Szalánczyak birtokába Székely Mózes szentmiklósi és siménfalvi jószága, melyeket később a gyulafehérvári Kis család szerez meg. Róluk alább részletesen szólunk.

[22] Pálmay, 1900. 190.

[23] UREL Régi iratok 12/4. (Lásd a Melléklet 8. szám alatt.) 1 erdélyi köböl = 0,5 hold = 800 négyszögöl = 4 véka (ennyi vetőmag vethető bele – ún. 4 vékás föld)

[24] UREL Régi protokollumok I/3. 72.

Jóbbal együtt írt levelet Szathmári Ferenc esperesnek, melyben a kis gyülekezet kányádi egyházhoz való csatolást kérték, egyben az ottani lelkész derzsi szolgálatának meghatározását is.[25] A beszolgáló lelkésznek 12 kalongya búzát és 8 kalongya zabot ígértek.

Az előbbi falvakhoz hasonlóan Homoródszentpál is az egyházmegye déli részén található. A birtokot a hozzátartozó részbirtokokkal együtt I. Rákóczi György fejedelemtől kapta zálogba Bethlen János. A korábbi tulajdonost, Paczolai Péterné Kornis Borbálát szombatosság miatt jószágvesztésre ítélték.[26] A kancellár 1673-ban, halála előtt felosztotta vagyonát gyermekei között, Homoródszentpál Miklós és Pál kezébe került.[27] A falu református birtokosai – Tholdi Ádám, Bethlen Dávid, Jósika Mózes és Kendeffy Gábor – 1739-ben kelt levelükben a helyi faluközösségtől parókia számára alkalmas telket kértek.[28] Ebből értesülünk, hogy a már régen meglévő református templom hosszú ideig romos állapotban volt, mígnem néhai Kún Istvánné Rhédey Mária saját költségén kijavíttatta.[29] A faluközösség hajlott a birtokosok kérésére, ki is jelölte a református parókia számára alkalmas telket, csupán egyetlen kikötése volt: amennyiben mégsem épül parókia és a telek pusztán marad, a föld kerüljön vissza a közösség tulajdonába. Egy másik levélben a leendő lelkész és mester fizetéséről egyeztek meg az említett birtokosok: Jósika Mózes 10-10 kalangya búzát és zabot, 1 szekér szénát, 3 szekér fát, 2 forintot, fél véka halat, fél véka kását, Kendeffi Gábor mindenből ugyanennyit, Tholdi Ádám 12-12 kalongya gabonát, 2 szekér szénát, 3 szekér fát, 2 forintot, 1 véka halat és 1 véka kását ígért.[30] Bethlen Dávid részét nem jegyezték fel, de valószínűleg ő is hozzájárult a lelkész fenntartásához. Ekkor még a bágyi lelkész végezte a templomi szolgálatot Homoródszentpálon, a papi díjlevél végén lévő

[25] UREL Régi iratok 12/5. (Lásd a Melléklet 9. szám alatt.)

[26] Lukinich, 1927. 184.

[27] Uo. 256.

[28] UREL Régi iratok 24/5. (Lásd a Melléklet 10. szám alatt).

[29] Az egykori Kornis birtok – mint már említettük – jószágvesztés útján a fiskusra szállt, melyet 1645-ben Rhédey János kiváltott. Lásd Komáromy, 1883. 136.

[30] UREL Régi iratok 24/6.

megjegyzés szerint a rendes bér harmadáért. A falu első ismert református lelkésze Solymosi István volt, akit 1742-ben ordináltak. Az eklézsiának a későbbiekben folyamatosan volt lelkésze, a XIX. század első felében végig anyaegyház, leányegyházai: Homoródkarácsonyfalva, Recsenyéd és Homoródszentpéter.

A Bethlen család határozott törekvését – az említett példák mellett – jól érzékelteti egyházpolitikai téren tapasztalható aktivitásuk is. Kiemelkedő példája ennek Bethlen János udvarhelyszéki főkapitány, kancellár fejedelmi biztosként egyházügyi kérdésekben folytatott tevékenysége. Vizsgálódásunk területén három településen – Héjjasfalván,[31] Székelymuzsnán,[32] Székelykeresztúron[33] – vett részt vitás felekezeti konfliktusok megoldásában. Mindhárom esetben annak eldöntése volt a kérdés, kié legyen a templomhasználat, azaz a hatályos törvények értelmében[34] melyik felekezet alkotja a többséget. A Bethlen és I. Rákóczi György közötti – gyakran személyes hangú – levélváltásokat olvasva világosan megértjük, hogy a fejedelem támogatását is maga mellett tudó főúrnak hogyan sikerült mindegyik település esetében elérni a reformátusoknak kedvező ítéleteket.

A Bethlenekhez hasonlóan az Ugron család is megnyilvánult egyháza és hitsorsosai iránt. Udvarhelyszéken két településen – Homoródszentmártonban és Székelydobóban – támogatták a református egyházat. Homoródszentmárton szomszédos azzal a Homoródszentpállal, melyről már a Bethlen család patronálásai során szót ejtettünk. A vidék egyetlen református anyaegyháza a XVIII. század elejéig Bágy volt, leányegyházaiként Szentmárton, Szentpál és Keményfalva szerepeltek. 1739 körül Szentpál anyásodott. A szentmártoni eklézsia az 1770-es években erősödött meg Ugron Pálnak köszönhetően. A kezdeményezést támogatta a Borsai Nagy család, és természetesen a helyi református lakosság is.

---

[31] Koncz, 1884. 27–32.

[32] Koncz, 1884c. 94–97. Az iratok másik része: UREL Régi iratok 16/1/a, 16/9, 16/13, 16/14, 16/15.

[33] UREL Régi iratok 13/2, 16/10, 16/21, 16/22.

[34] Approbatae Constitutiones I. rész, I. cím, 7. c.

Az Ugronok házasság útján kerültek Homoródszentmártonba Ferenc révén, kinek felesége homoródszentmártoni Bíró Mária volt. E házassággal tovább gyarapodott a család amúgy sem jelentéktelen vagyona. Az 1778-ban készült összeírás szerint Ugron Ferenc fiának, Pálnak, 149 szolgáló embere volt a szék több településén, ami székelyföldi körülmények között jelentősnek számított. Pál felújíttatta a Szentmártonban lévő udvarházat, majd feleségével, Siménfalvi Krisztinával hozzáfogtak az egykor létezett református gyülekezet újjászervezéséhez. Hogy korábban ténylegesen működött a faluban református eklézsia, arról egy 1776-ban írt levélben szólnak.[35] A levél tulajdonképpen egyezség Ugron Pál és a homoródkeményfalvi reformátusok közt arról, hogy a felállítandó szentmártoni anyaegyházban és a hozzá csatlakozó keményfalvi gyülekezetben miként szolgáljon a lelkész. Az egykori református egyházra utalnak a következő szavak: „…a homoródszentmártoni megromladozott templomot … újraépíteni, amellé, mint ezelőtt is volt, papot hozni, és így a homoródszentmártoni református eklézsiát jó rendbe állítani…". Pontosításra szorul tehát Juhász István korábbi állítása,[36] mely szerint a szentmártoni református gyülekezet 1777-ben alakult meg. A patrónus Ugron Pál és a keményfalvi leányegyház közötti megegyezés Kis Gergely kollégiumi professzor és Ardai Sámuel egyházmegyei ülnök előtt történt 1776. április 9-én. A református egyház újjászervezéséről tudósító irat 1777. június 30-án kelt.[37] Ebben rögzítették az alapító házaspár, a Borsai Nagy család, illetve a szentmártoni és keményfalvi reformátusok hozzájárulását a lelkészi és tanítói fizetéshez (földek, gabona). Ugyanekkor készítették el a református bérfizetők névsorát is, melyet az egyházmegye jegyzőkönyvébe is bevezettek.[38] Az egyházmegye esperese, Kovásznai István a helyszínen vizsgálta meg az alapítóiratban foglaltakat, a templom, lelkész és tanító számára átadott földeket kijártatta és kijelölte, ezzel tulaj-

[35] UREL Régi iratok 24/4.
[36] Juhász, 1947. 42.
[37] UREL Régi iratok 24/3. (Lásd a Melléklet 11. szám alatt.)
[38] Lásd UREL Régi protokollumok I/3. 17-18.

donképpen birtokba vette azokat.[39] Az alapító Ugron Pál már következő nap kérte az esperes beleegyezését, hogy az új lelkészt Szentmártonba szállíthassa.[40]

Köze volt az Ugronoknak a székelydobói református eklézsia megalapításához is. A XVIII. század legelején (1709 körül) létrejött egyház a szükséges belső telek egyik felét az egyházmegye kurátori tisztét is viselő Ugron Jánostól,[41] másik felét a Simén családtól[42] kapta adományként, melyet később az egyházmegye esperese, Szokolyai István vásárolt meg 24 forintért a gyülekezet számára.[43] Az 1721-re már álló templom felépítésében is lényeges segítséget nyújthatott mindkét család, erről azonban nincsenek adataink. Első lelkészét 1707-ben szentelték. A prédikátori állás folyamatosan létezett a XIX. század közepéig. Az itt szolgált lelkészeket segítette gróf Székely Ádám is, támogatása azonban 1789-ben halála miatt megszűnt.[44]

Székelydobóval ellentétben részletesen ismert a fiatfalvi református egyház története. A Székelykeresztúr közvetlen közelében fekvő falu lakói a XVIII. században többségében unitáriusok voltak. Az egyetlen templomot a két egyház közösen használta már a XVII. század vége óta.[45] Jelentős változást hozott a reformátusoknak Bethlen Sámuelné Nemes Klára Fiatfalvára költözése. Férje 1755-ben bekövetkezett halála után az özvegy kiemelt figyelemmel kísérte az itteni gyülekezet sorsát. Özvegysége alatt háromszor végrendelkezett (1764, 1793, 1795), mindháromszor a fiatfalvi református eklézsia javára.[46] Tulajdonképpen e három testamentumból rekonstruálhatjuk az itteni gyülekezet anya-

[39] Lásd a Melléklet 11. szám alatt.
[40] UREL Régi iratok 24/2.
[41] UREL Régi protokollumok I/3. 132.
[42] UREL Régi iratok 7/10.
[43] UREL Régi protokollumok I/2. 172.
[44] EREL FőkLvt. 1790/165.
[45] Dávid, 1981. 133.
[46] UREL Régi iratok 9/1, 9/2, 9/4. A végrendeletek másolatai: EREL FőkLvt. 1812/387. (Az 1764-es végrendeletet lásd a Melléklet 12. szám alatt.) Az 1793. szept. 30-án készült második testamentumban árva Nemes Klára megerősíti az első végrendeletben leírtakat, és az újonnan felállított iskola tanító-

egyházzá válásának folyamatát. A helyi kis közösség 1764-ig Újszékelyhez tartozott, Nemes Klárának köszönhetően szerveződött anyaegyházzá. Az 1764. május 1-jén kelt első végrendeletben az özvegy minden mezei termésének tizedét, a malombeli vám tizedét és a hosszúaszói szőlő terméséből évente 20 veder bort ajánlott fel a református pap számára, azzal a kikötéssel, hogy azt majdani örökösei is minden körülmények között kiszolgáltassák. Nemes Klára végrendeleteit olvasva a megfontolt, birtokait folyamatosan gyarapító, azok gazdálkodását szigorúan kézben tartó gazda képe körvonalazódik: megszerzi az egykori Huszár birtok felét, majd a Csákiak birtokait és Torma György házát is megvásárolja. Ugyanilyen gondoskodást és odafigyelést tapasztalhatunk a református egyház ügyei iránt is, a lelkészi fizetés folyamatos biztosításáért többször is igen kemény feltételeket szab örököseinek, a Főkonzisztóriumot és annak tagjait nevezi meg a végrendeletben előírt kötelességek maradéktalan teljesítésének ellenőrzésével.

Mint később kiderült, aggodalma nem volt hiábavaló. Bár 1764-es testamentumában egyetlen lányát (Bethlen Júlia) szelíd és a református egyház iránt elkötelezett személyként mutatta be, a későbbi valóság ezt mégsem igazolta. Halálával a fiatfalvi jószág lányára szállt. Tőle egy örmény kereskedő váltotta ki, majd használta három esztendeig, de a végrendeletben előírt tizedet egyszer sem fizette be a lelkésznek. Bethlen Júlia halála után a jószág gyermekeihez került vissza: egy darabig báró Kemény Lajos (Juliánna azonos nevű lányának férje) felvigyázása alatt maradt osztatlanul, majd gróf Mikó Istvánné báró Wesselényi Orsolya kezébe került. A papnak rendelt fizetést azonban ők sem szolgáltatták ki, emiatt 1815-ben per kezdődött. A hosszas pereskedés[47] csak 1831-ben ért véget, a Főkonzisztórium végül elfogadta az egyházmegye és az örökösök közti megegyezést a papi bérről.[48]

jának lakóhelyet biztosít. Később még egyszer, 1795-ben felfrissíti végrendeletét, ez tartalmát tekintve szinte teljesen megegyezik az előbbivel.

[47] A per anyagát lásd UREL Régi iratok 9/5–9/22, illetve EREL FőkLvt. 1819/34, 1819/287, 1830/454 és 1831/51.

[48] EREL FőkLvt. 1831/51. 1831. márc. 6-ai határozat.

Unitárius környezetben jött létre a siménfalvi református egyház is a XIX. század elején. Siménfalvának és a környező unitárius falvakban élő reformátusoknak 1809-től volt saját lelkészük. A falu az október 8-án Kolozsváron tartott generális zsinat 36. pontja értelmében vált a környékbeli falvakban (Nagykede, Kiskede, Nagykadács, Kiskadács, Szentmiklós, Kobátfalva, Medesér, Tarcsafalva, Tordátfalva) élő reformátusok központjává.[49] Az anyaegyházzá nyilvánítás Kis Zsigmond és Szalánczi Krisztina kérésére történt. A gyulafehérvári Kis család Zsigmond apja, József révén került Siménfalvára, miután feleségül vette Szalánczi Krisztinát (az itteni birtok Székely Mózes hűtlensége okán jutott Szalánczi Istvánnak). Az 1820-as összeírásban a gyulafehérvári Kis család 23 szolgálóval szerepelt, többnyire Siménfalván. 1810-ben írták össze a frissen megalakult egyház és a hozzátartozó filiák népességét, egyházi épületeit, felszereléseit.[50] Kőből épült és cseréppel fedett új templomuk volt minden szükséges úrasztali felszereléssel, kőtorony két haranggal. Új lelkészi lakása fenyőfából készült, háromszobás és zsindelyborítású. A felsorolt épületeket, úrasztali eszközöket, valamint a pap és eklézsia fenntartását szolgáló szántóföldeket és kaszálóhelyeket gyulafehérvári Kis Zsigmond és Szalánczi Krisztina adományozta: „Mindezen fekvő és ingó jókat, templomot, tornyot, harangokat, papi jószágot, annak épületeit, a papi jószághoz adott földeket, kaszálót és a templom minden készületeit, amint ennek előtte is tekintetes Kis Sigmond úr és tekintetes Szalántzi Kristina asszony az Alsósiménfalván felállított reformata eklézsiának örökösen általaladták volt." Emellett egy 500 forintos tőkealapítványt is felállítottak, melynek évi kamata a lelkész fizetését pótolta.[51]

A leányegyházzá vált nagykedeiek is megpróbálkoztak az eklézsiaszervezéssel, ám kísérletük sikertelen volt. A faluban az összeírók fából készült templomot találtak zsindelyfedéllel, haranglábat, melynek harangja 1759-es évszámot viselt. Ezen kívül klenódiumokat is feljegyeztek, melyeket a fiatfalvi patróna, Nemes Klára lánytestvére, báró Korda

[49] UREL Régi iratok 3/8. (Lásd a Melléklet 13. szám alatt.)
[50] UREL Régi iratok 3/9.
[51] UREL Régi iratok 3/4a.

Zsigmondné gróf Nemes Juliánna adományozott. Mégis – mint ahogy feljegyezték a conscriptioban – a kedeiek nem használhatják kis templomukat, mivel igen nagy ellentétben vannak a helyi kisbirtokos Fekete Zsigmonddal. Fekete a helybeli fatemplomhoz tartozó minden úrasztali felszerelést magához vett, melyeket egykoron apja adományozott a gyülekezetnek.[52] Haragja minden bizonnyal abból eredt, hogy a Kedén megszervezett kis gyülekezetet nem sikerült anyásítani, helyette Siménfalva vált anyaegyházzá. Ezt a kedei lakosok is megerősítették: „…azt beszéllette volna Fekete Sigmond úr, hogy papot nem nyervén, már által sem adják [ti. a klenódiumokat, amiket magához vett].”[53] A helyi kisbirtokos valószínűleg zokon vette, hogy a családja által felépített és felszerelt kis templomban nem tarthattak állandó lelkészt.

A bemutatott gyülekezetépítésekhez képest Szederjes és Magyarfelek egyedi eset az udvarhelyi egyházmegye történetében. A két református közösség egy eklézsiát alkotott, előbb Felek, majd Szederjes volt anyaegyház. Barcsai Ákos 1640-ben kelt levele szerint Geleji püspök parancsára tette át székhelyét a feleki pap Szederjesre.[54] A falut birtokló Barcsai ugyanekkor ígéretet tett, hogy a Szederjesre költöztetett lelkésznek lakóházat épít, és alkalmas földterületet jelöl ki, emellett a rossz állapotban lévő parókiát bekeríti, és a templomot megjavíttatja. Ígéretét beváltotta, 1648-ban került sor a szederjesi új templom felszentelésére Csernátfalvi János esperes, Török István és Udvarhelyi János lelkészek jelenlétében.[55] A teljes egészében saját költségén épült templomot úrasztali edényekkel és textíliákkal látta el, akárcsak az újszékelyit. A lelkész fenntartására már 1640-ben felajánlotta minden szederjesi jobbágya termésének dézsmáját.

Szederjes hamarosan a havasalföldi Bulcescu (Bulcsesdi) bojárcsalád birtoka lett, majd ennek Sára nevű lánya révén a borosjenői Székely család birtokába került. A XVIII. század folyamán a Székelyek visel-

[52] UREL Régi iratok 3/6.

[53] UREL Régi iratok 3/10. 9.

[54] UREL Régi iratok 23/2. (Lásd Melléklet 14. szám alatt.)

[55] UREL Régi iratok 23/1. A szederjesi templom szentelésekor tett adományok listáját is tartalmazza. (Lásd a Melléklet 15. szám alatt.)

ték gondját az eklézsiának, hol jobban, hol kevésbé. 1721-ben például nem kerülték el a vizitáció általi nyilvános dorgálást, amiért a templomot és a körülötte lévő cintermet romos állapotban találták: „Jóllehet a méltóságos gróff Székely Ádám uramnak őnagyságának egy jószágában is másutt temploma nincsen, melyet építeni kellene őnagyságának, mindazonáltal mégis a szederjesi templom és cinterem is nagy ruinaban vagyon, azért a Szent Visitationak egy szép levéllel requirálni kell őnagyságát ezen ruinak restauráltatások felől…" – határozott az esperes.[56] Ádám fia, László és felesége, Toroczkay Zsuzsánna többször is adományoztak a református gyülekezetnek úrasztali felszerelést. 1756-ban ugyancsak a gróf adományozott hat darab szántóföldet és kaszálót, hogy jövedelmét az eklézsia szükségére használják, de a tanító fizetésének jelentős hányadát is az udvar biztosította.[57] A század második felében László testvére, Ádám felügyelte a helybeli eklézsia dolgait. Több alkalommal is földet adományozott a nem messze lévő Újszékely határában az épületek fenntartási és javítási költségeinek fedezésére. Az ezekről készült szerződéseket pedig egy kis ládába téve átadta megőrzésre az udvarhelyi kollégium könyvtárának.[58]

Az egyházmegye nyugati határán fekvő Sárpatak református közössége a XVIII. század elején erősödött meg annyira, hogy önálló lelkész tartására is képes legyen. A nemesi eklézsiaalapítások közt említjük, bár az itteni református közösség saját pénzen vásárolt parókia számára alkalmas telket 1707 körül. Korábban a meglévő egyházi birtokok megosztását kérték az unitáriusoktól, de utóbbiak ettől elzárkóztak. Az 1707 körül felállított lelkészi szolgálattal együtt járó költségek nagyobb részét a faluban birtokos református nemesek teremtették elő, többek között Bethlen János, Nagy Zsigmond, Sárpataki Zsigmond, Boldizsár és Elek. A sárpataki gyülekezetszervezés nem egy személy vagy egy család nevéhez köthető, hanem a település református vallású birtokosainak összefogásával történt.

[56] UREL Régi protokollumok I/3. 220.

[57] UREL Régi protokollumok I/3. 108.

[58] Jelenleg az említett szerződések, másolataikkal együtt az egyházmegye levéltárában találhatók: UREL Régi iratok 23/11/1.–23/11/29. számok alatt.

A XVII. század közepétől a XIX. század legelejéig tíz települést vizsgáltunk az Udvarhelyi Református Egyházmegyében, ahol a patrónusok jelenléte lényeges módon befolyásolta a felekezeti viszonyok alakulását. Ezek közül kettőben a XVII. században jött létre a református gyülekezet: Alsórákoson és Szederjesen. Előbbi unitáriusok által lakott környezetben alakult, míg utóbbi egyházi adminisztráció szempontjából tulajdonképpen nem más, mint anyásítás, hiszen a korábban leányegyházként ismert gyülekezetbe épp az anyaegyház (Magyarfelek) lelkészét ültetik át a jobb körülményekre való hivatkozással és a patrónus támogatásával.

Aktívabb időszak a XVIII. század, ekkor hét új gyülekezettel gyarapodik az egyházmegye. A hét gyülekezet között teljesen új alapítású három: Olthévíz, Székelydobó és Sárpatak. Ezek korábban nem szerepelnek az egyházmegyei összeírásokban, más gyülekezetek leányegyházaként sem. Ebben a században két, korábban létező, de különböző okok miatt megszűnt gyülekezet újjáalakítása, újjászervezése is megtörténik: Homoródszentpálé és Homoródszentmártoné. Mindkét településen a források szerint korábban már volt református eklézsia, de valamiért megszűnt. Első alapításukról semmi konkrét adattal nem rendelkezünk, csupán utalások vannak egykori létezésükre. 1739-ben, illetve 1777-ben az említett falvak birtokosainak összefogásával alapítják újra őket. Gyakori jelenség az anyásítás ebben a században, de ezek közül csak két esetben beszélhetünk a patrónus család vagy családok befolyásáról. Időrendben az első ilyen Székelyderzs, amely azonban tiszavirág életű. Időállóbb Fiatfalva esete, mely 1764-ben válik el Újszékelytől és anyásodik Bethlen Sámuelné Nemes Klárának köszönhetően.

Egyetlen egy gyülekezetalapításról tudunk a XIX. század első feléből, ez Siménfalva. Az itteni eklézsia lábra állítása teljes egészében a Kis családnak köszönhető. Agilitásuknak és kitartásuknak köszönhető, hogy a kedei Fekete család szándékával ellentétben nem Nagykede, hanem Siménfalva válik a vidék reformátusainak központjává.

Összegezvén a patrónusi gyülekezetalapításokat szembetűnik, hogy mindegyik az alapító család(ok) birtokain jött létre, és az esetek szinte mindegyike (Szederjest leszámítva) olyan környezetben történt, ahol

jelentős számban vagy éppen túlnyomó többségben más felekezet hívei dominálnak. Unitárius környezetben alakult az alsórákosi, olthévízi, derzsi, szentpáli, szentmártoni, fiatfalvi, siménfalvi és sárpataki református gyülekezet, csupán Dobó az egyetlen, ahol katolikus többség mellett szerveződik református eklézsia. A fundált új egyházak közül hat a szék területén jött létre, a többi négy (Alsórákos, Olthévíz, Szederjes és Sárpatak) pedig vármegyei területen. A heterogén vallási környezetben megszervezett református egyházak patrónusairól nem állítható, hogy fő motivációjuk kimondottan a kálvinizmus terjesztése lett volna, akad viszont példa, amikor teljes bizonyossággal ezt az indíttatást kell keresnünk cselekvéseik mögött. Alsórákos református birtokosai minden eszközzel igyekeznek más vallású jobbágyaikat saját egyházukba terelni, ezért csábító ígéretekkel próbálnak hatni rájuk. Szintén határozott céllal és indíttatással adományoz telket a fiatfalvi patróna a tanító számára: „… az ellenkező vallású tanító előtt idegen tudományt beszívó feles gyermekeknek idvességes tudományunkban lehető gyarapítások végett...”.[59]

Közel kétszáz esztendő felekezeti viszonyainak református szempontból lényeges vonatkozásairól esett szó. Ezek az események többnyire az egyházmegye déli és nyugati peremvidékére koncentrálódnak. Nagyrészt olyan, vármegyei területen található falvakról van szó, ahol számottevő birtokkal rendelkező nemesi család(ok) vannak jelen, ellentétben a széki területen fekvő falvakkal, ahol kevésbé jellemző a koncentrált nemesi birtok. A csaknem végig unitárius közegben történt református gyülekezetalapítások, valamint a XVII. század közepén a maior pars elvén alapuló, fejedelmi támogatással lezajlott egyházi vagyonmegosztás következtében lényegesen megváltozott az egyházmegye felekezeti képe. Döntő jelentőségű ebben a folyamatban a Bethlen család befolyása, és a velük közelebbi kapcsolatban (rokonság, házasság) álló személyek, családok jelenléte. A református birtokosoknak és a központi hatalom igyekezetének köszönhetően a korábban szinte teljesen homogén unitárius terület (főleg az egyházmegye nyugati része) felszakadozott, sorra jelentek meg kálvinista gyülekezetek a vidéken.

[59] UREL Régi iratok 9/2.

Forrás-, irodalom- és rövidítésjegyzék

EREL FőkLvt. – Erdélyi Református Egyházkerületi Levéltár, Kolozsvár, Erdélyi Református Főkonzisztórium Levéltára

UREL – Udvarhelyi Református Egyházmegye Levéltára, Székelyudvarhely

Régi protokollumok I/2 – Liber ecclesiae orthodoxae in sede Udvarhely existentis … 1644.

Régi protokollumok I/3 – Liber ecclesiarum … in Dioecesi Udvarhellyiensi existentium … opere et industria manuum MARTINI P. Csernátfalusi pro nunc ministri ecclesiae Farczádiensis anno 1715.

Régi protokollumok (1779) – Protocollum seu matricula ecclesiarum reformatarum in Dioecesi Udvarhellyiensi existentium … renovata anno 1779.

Bethlen, 1963 – *Bethlen Kata önéletírása.* Sajtó alá rendezte Sükösd Mihály. Bp., 1963.

Bicsok, 2002 – Bicsok Zoltán: *A bethleni Bethlenek birtokmegosztó levele 1716-ból*. In: Korunk, 3. folyam. XIII (2002) 12. sz.

Dávid, 1981 – Dávid László: *A középkori Udvarhelyszék művészeti emlékei*. Buk., 1981.

ERZSI III–IV. – *Erdélyi református zsinatok iratai. III–IV. 1771–1800*. Sajtó alá rendezte Buzogány Dezső, Dáné Veronka, Kolumbán Vilmos József, Sipos Gábor. Kolozsvár, 2001.

Gönczi, 1895 – Gönczi Lajos: *A székelyudvarhelyi ev. reform. kollegium múltja és jelene*. Székelyudvarhely, 1895.

HuZaTK I–III. – *A hunyad-zarándi református egyházközségek történeti katasztere. 1686–1807. I. Algyógy – Haró, II. Hátszeg – Marosillye, III. Marosnémeti – Zejkfalva.* Összeállította, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal, jegyzetekkel és mutatókkal közzéteszi Buzogány Dezső és Ősz Sándor Előd. Kolozsvár, 2003, 2005, 2007.

HuZaZs – Buzogány Dezső – Ősz Sándor Előd: *A Hunyad–Zarándi Református Egyházmegye Parciális Zsinatainak végzései 1686–1719. 1815–1820*. Kolozsvár, 2007.

Jakab–Szádeczky, 1994 – Jakab Elek–Szádeczky Lajos: *Udvarhely vármegye története a legrégibb időtől 1841-ig.* Pallas-Akadémia, Csíkszereda, 1994.

Juhász, 1947 – Juhász István: *A székelyföldi református egyházmegyék*. Kolozsvár, 1947. (Erdélyi Tudományos Füzetek 201.)

Kis, 1895 – Kis Bálint: *A Petki család*. In: Turul, XIII. (1895) 3. sz.

Komáromy, 1883 – Komáromy András: *A kis-rédei Rhédey családról.* In: Turul, I (1883) 3. sz.

Koncz, 1884 – Koncz József: *A héjasfalvi orthodoxus és unitárius atyafiaknak tusakodása a XVII. században*. In: Keresztény Magvető, 24. (1884).

Koncz, 1884c – Koncz József: *A muzsnai orthodoxus és unitárius atyafiak tusakodása a XVII. században.* In: Keresztény Magvető, 24. (1884).

KükTK I–II. – *A történelmi Küküllői Református Egyházmegye egyházközségeinek történeti katasztere. 1648–1800. I. Ádámos – Dányán, II. Désfalva – Kóródszentmárton.* Összeállította, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal, jegyzetekkel és mutatókkal közzéteszi Buzogány Dezső, Ősz Sándor Előd, Tóth Levente. Tanulmányokkal kiegészítette Horváth Iringó, Kovács Mária Márta, Sipos Dávid. Kolozsvár, 2008, 2009.

KükZs I. – *A Küküllői Református Egyházmegye Parciális Zsinatainak végzései. I. 1638–1720.* Összeállította, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal, jegyzetekkel és mutatókkal közzéteszi Buzogány Dezső, Ősz Sándor Előd, Tóth Levente. Kolozsvár, 2008.

Lukinich, 1927 – Lukinich Imre: *A bethleni gróf Bethlen család története*. Bp., 1927.

Pálmay, 1900 – Pálmay József: *Udvarhelyszék nemes családjai.* Székelyudvarhely, 1900.

SajóTK – *A Nagysajói Káptalan egyházközségeinek történeti katasztere 1745–1814. Alsóbalázsfalva – Újős.* Összeállította, sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal, jegyzetekkel és mutatókkal közzéteszi Kolumbán Vilmos József. Kolozsvár, 2007.

SepsiViz – *A Sepsi Református Egyházmegye vizitációs jegyzőkönyvei 1728 – 1790. Aldoboly – Zalán.* Sajtó alá rendezte, bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel ellátta Kolumbán Vilmos József. Kolozsvár, 2005.

Szádeczky, 1922 – Szádeczky Kardoss Lajos: *Széki gróf Teleki József özvegye bethleni Bethlen Kata grófnő írásai és levelezése 1700–1759.* Bp., 1922.

Takács, 2003 – Takács Péter: *Földesurak és szolgálónépeik Székelyföldön 1820-ban.* Debrecen, 2003.

Mellékletek

1. UREL Régi iratok 11/4/1 – 1668. márc. 20. – Alsórákos

Budai Péter deák levele, melyben a református hitre térő alsórákosi jobbágyainak kedvezményeket ígér.

Én Buday Péter, alsórákosi kastélyocskának, jószágának és azokhoz tartozó minden névvel nevezendő pertinentiaknak legitimus possessora, adom tuttára minden rendben, helyben és tisztben lévő embereknek, mostaniaknak és következendőknek, hogy én anno praesenti 1668. die 20. Martii indítatván az isteni igaz tisztelethez való szűves szeretetemtűl, s akarván ezen alsórákosi, Isten kegyelméből plántálódni kezdett kicsiny orthodoxa ecclesiacskának gyarapodásában munkálkodni, ígírtem erre magamat, hogy én azon kicsiny ecclesiaban immár Istennek jóra vezénylő lelke által béigazodott s mindennek utána ezen igaz útra térendő jobbágyimnak mutatom illyen jóakaratomat, tudniillik: valakik megírt jószágocskámban ezt az igaz tudománt veszik s velünk együtt azt a megírt orthodoxa religiot igazán hinni akarják s vallyák, elsőbben mindennemű leguminájoknak dézmaadásából őköt eximálom. Másodszor a Szent Márton adaját is nekik elengedem, soha rajtok, sem magam személyemben, sem jószágom proventussanak beszedésére rendeltetett emberem által meg nem veszem. Harmadszor: amint eddig való szokott szolgálattyok volt s volna, abbéli terheket is könnyebbítem, annak idején heteket hagyok nekik. Ez hozzájok mutatott jóakaratombúl nekik adott patens levelem mellé a mi kegyelmes urunktúl alázatos instantiam által consensust impetrálok. utána leendő successorimat is szeretettel kérem s intem, sőt jó lelkek ismeretire kényszerítem is ezen Isten tisztességére, s megírt kicsiny ecclesianak nevekedésére szolgáló s buzgó indulatombúl nekik adott levelemet in vigore megtarcsák, tartassák, sőt (ha hol kívántatnék) oltalmazzák is minden rendben lévő impeditorok ellen. Melly levelemet adtam kezem írásával és szokott pecsétemmel megerősítvén. Datum in possessione AlsóRákos die, annoque supra notatis. Buday Péter mp.

Hátlapon: Budai Péter úr levele. Nro. 1.

Nevek, kik az ortodoxa religiot valják: Nyri Péter, Nyri Miklós, Czok Péter, Czok János, Fűzi Márton özvegy, Kováts István, Jó Geörgi Pál, Imre Mihály nőtelen, Beldi András, Jó Geörgi, Nemes János, Czók Geörgi nőtelen, Kis Nágó János nőtelen, Küs Jó Geörgi, Rakozi Geörgi, Muntán János, Jó Geörgi Thamás, Bíró Geörgi, Küs Imre János, Gergely János, Imre Geörgi, küsebb Imre János, Antal Thamásné özvegy, Fűzi Mihály, Sigmond András, Bálint András, Imre István, Bálint János nőtelen.

2. UREL Régi iratok 11/4/3. – 1694. jún. 26. – Keresd

Bethlen Sámuel levele, melyben a református vallásra térő alsórákosi jobbágyainak dézsmamentességet ígér.

Én Bethlen Sámuel, nemes Küküllő vármegyének főispánnya, alsórákosi kastélynak minden hozzátartozó apertinentiajival edgyütt legitimus possessora, adom ez levelemet örökösön és megmásolhatatlanul, hogy minden, az igaz reformata vallást megismert és továbbra is megismérendő alsórákosi jobbágyimat magam szabad jóakaratomból minden névvel nevezendő leguminajoknak dézmaadása alól örökösön eximálom, soha sem magam, sem maradékim nem exigáltatom, sem semmi arra rendeltetett embereim, ők is tartozván igazán kiadni ottlévő reformatus lelki tanítónak quartajokat mindennémű leguminajokból. Mellynek nagyobb bizonságára ezen levelemet szokott pecsétemmel és kezem írásával is megerősítettem.

Datum in Keresd 26. Junii anno millesimo sexcentesimo nonagesimo quarto. Bethlen Sámuel mtk.

Hátlapon: Bethlen Sámuel úr levele. Nro. 3.

3. UREL Régi iratok 11/4/4 – 1712. aug. 18. – Alsórákos

Bethlen György levele, melyben a református vallásra térő alsórákosi jobbágyainak dézsmamentességet ígér.

Én bethleni Bethlen György, alsórákosi kastéllynak minden hozzátartozó apertinentiajival együtt legitimus possessora, adom ez levelemet örökösön és megmásolhatatlanul, hogy minden, az igaz reformata vallást megesmért és továbbra is megesmérendő alsórákosi jobbágyimat magam szabad jóakaratomból minden névvel nevezendő leguminajoknak dézmaadása alól örökösön eximálom, soha sem magam, sem maradékim nem exigáltatom, sem semmi arra rendeltetett emberim, ők is tartozván igazán kiadni ottlévő reformatus lelki tanítónak quartajokat mindennémű leguminajokból. Mellynek nagyobb bizonyságára ezen levelemet szokott pecsétemmel és kezem írásával is megerősítettem.

Datum in AlsóRákos 18. Augusti anno millesimo septingentesimo duo decimo. Bethlen György mtk.

Hátlapon: Gróf Bethlen György úr levele. Nro. 4°

4. UREL Régi iratok 11/4/5 – 1741. jan. 25. – Alsórákos

Bethlen Imre levele, melyben a református vallásra térő alsórákosi jobbágyainak dézsmamentességet ígér.

Én gróf Bethlen Imre, néhai gróf Bethlen Sámuelnek édes gyermeke, alsórákosi kastélynak minden hozzátartozó appertinentiakkal edjütt jure divisionis legitimus possessora, adom ez levelemet örökösön és megmásolhatatlanul, hogy minden, az igaz reformáta vallást megismért és továbbra is megismérendő alsórákosi jobbágyimat idvezült édesatyámnak írása szerint én is magam szabad jóakaratomból minden névvel nevezendő leguminajoknak dézmaadása alól örökösön eximálom, soha sem magam, sem maradékim nem exigáltatom, sem semmi arra rendeltetett embereim, ők is tartozván igazán kiadni ottlévő református

lelki tanítónak quartajokat, mindennémű leguminajokból. Melynek nagyobb bizonyságára ezen levelemet szokott pecsétemmel és kezem írásával is megerősítettem.

AlsóRákos anno millesimo septingentesimo quadragesimo primo, die 25. Januarii. Bethlen Imre mtk.

Hátlapon: Méltóságos gróf Bethlen Imre úr őnagysága levele. Nro. 5o

5. UREL Régi iratok 11/4/6 – 1765. okt. 2. – Alsórákos

Bethlen György és János levele, melyben a református vallásra térő alsórákosi jobbágyoknak dézsmamentességet ígérnek.

Mi gróf bethleni Bethlen György és János, mint néhai kedves bátyánk és praedecessorunk gróf Bethlen Imre úrnak legitimus successori, és az alsórákosi jószágnak possessori, adgyuk ezen levelünket örökösön és megmásolhatatlanul, hogy minden, az igaz reformata vallást megesmért és továbbra is megesmérendő alsórákosi jobbágyinkat, idvezült praedecessorainknak írások szerént mi is magunk szabad jóakaratunkból minden névvel nevezendő leguminajoknak dézmaadása alól örökösön eximállyuk, soha sem magunk, sem maradékink nem exigáltattyák, sem semmi arra rendeltetett embereink, ők is tartozván igazán kiadni itt lévő református lelki tanítónak quartajokat mindennémű leguminajokból. Mellynek nagyobb bizonyságára ezen levelünket szokott pecsétünkkel és tulajdon kezünk írásával is megerősítettük.

Signat Rákos die 2da mensis Octobris anno millesimo septingentesimo sexagesimo quinto. Bethlen György mtk. Bethlen János mtk.

Hátlapon: Méltóságos gróf bethleni Bethlen György és János urak levelei. Nro. 6o

6. UREL Régi iratok 11/9 – 1732. jan. 29. – Olthévíz

Teleki József és Bethlen Kata közös végrendelete az olthévízi jószágról – másolat.

Én szent római impériumi gróf széki Teleki József feleségemmel, gróf Bethlen Katával együtt egyenlő akaratból beszélgetvén, tettünk minden maradékitól és legitimus heressitól feleségemnek illyen örökösön megtartandó testamentaria dispositiot, vagy prolegatiot; jóllehet a haza törvénye Aprob. Const. Part 1mae, Titt. 6to Art. 2do ellenzi, hogy senki egy privatus ember is ingatlan semmi némű jókat eklézsiához se életében, se holta után testamentaliter ne conferálhasson másnak praejudiciumára, egyébaránt ingó javaiból szabados dispositioja lehet. Hogy azért feleségem legitimus successorinak ne praejudicállyon, mi a dakki portiot, mely 800 ~ nyolcszáz forint summaban áll, és a Donáth Mihály uramtól acquiráltatott négy cigán jobbágyokot, ennekutánna is valamit Isten kegyelmességéből acquirálhatok, jóllehet feleségemnek legáltam volt, hogy szabadoson disponálhasson belőllek, de már egyenlő akaratból conferáljuk az ő legitimus haeressinek, cum ea qualificatione, hogy amely fundust a református praedikátornak adott, mellyen most lakik, mindenkor tartassék reformata eklézsia parochialis örökségének, mellynek vicinussa ab una a Rusa patakja, ab alia parte a forrásról jövő patak, alól Jakab Tamás házhellye, felyül pedig a falu közönséges szekérútja, és abban se etszer, se mátszor a következendő successor possessoroktól semmi szín és praetextus alatt meg ne háboríttassék, azon reformata eklézsiánkhoz conferált beneficiumocskánkat el ne vegyék. Az harangot a feleségemmel együtt csináltattuk, ahhoz is semmit ne praetendállyanak. Valaki pedig háborgatná, vagy valamit a pap és a mester számára rendeltetett beneficiumból subtrahálna, Istennek azon ítélete szálljon reá, mellyel megítélte Ananiást és Safirát. Ezen kívül akkor életben lévő Teleki református atyámfiait kérjük az élő Istenre, mind a dakki portiot, a négy cigány jobbágyokot elfoglalják, és ha (mellyet Isten távoztasson) ezen infans reformata eklézsia itt elfogyna, minden beneficiummal együtt a

fogarasi reformatus eklézsiához transferállyák, úgy rendeltük. Mellyet mi senkinek nem kénszerítéséből, hanem Isten dicsőségéhez való szeretetünkből cselekedtünk.

Ennek nagyobb bizonyságára és erősebben való megállására mindketten magunk tulajdon kezünk írásával és szokott pecsétünkkel megerősítettünk az alább subscribálandó becsületes, erre adhibeált regius uraimék előtt.

Actum Hévíz anno millesimo septingentesimo trigesimo secundo die 29. Januarii in curia nobilitari.

Gróf Teleki Jósef és gróf Bethlen Kata coram nobis Alexandro Marko de Olasztelek jurato assessore sedis siculicali Udvarhely alias filialis Bardotz et Samuele Karolyi Tabulae sacratissimae suae majestatis regiae in Transilvania jurato scriba et notario.

Hátlapon: Parochialis fundusról adott testamentaria dispositio valóságos mássa. Fasc. 12. nro. 11.

7. UREL Régi iratok 11/8 – 1744. jún. 22. – Olthévíz

Bethlen Kata végrendelete, melyben kiegészíti a korábban férjével közösen kiadott testamentumot – másolat. Eredetije a Főkonzisztórium levéltárában. Kiadta Szádeczky Lajos: Bethlen Kata végrendelete és alapító levelei. Történelmi Tár 1895. 531–532. (Szádeczky közlésében az 1742. év szerepel.)

Én gróf bethleni Bethlen Kata, adom tudtára akinek illik ezen levelem rendiben, hogy az én idvezült édes férjemmel, gróf széki Teleki József urammal vásárlottuk volt meg a néhai gróf Bethlen György kedves bátyám uramtól a dakki portioját ötszáz forintokkal és gróf Bethlen Sámuel kedves bátyám uramtól ugyan az őkegyelme dakki portioját háromszáz forintokkal, négy cigányokot Donáth Mihály uramtól kétszáz forintokkal, melly ezer forintokig való keresményt az én idvezült édes uram hagyott maga testamentuma szerint az én szabados dispositiomra. Én is azért hagyom és legálom gróf Haller Pál és Borbára gyermeke-

im közül az én hévízi jószágomban holtom után succedálónak olly conditioval, hogy amelly parochialis házat a hévízi református papoknak lakó szállásokul az idvezült édes urammal építettünk a Rusa patakja és másfelől a forrásról jövő patak mellett Jakab Tamás házhellye s falu közönséges felső szekérúttya között; hasonlóképpen a hévízi református hallgatók számára amelly házat csináltattunk isteni szolgálatra és a cantor vagy mester szállásának; ezen hellyeket és épületeket a haranglábhely, azon lévő és magunk pénzünkkel szerzett harangokkal együtt, minden háborítás nélkül meghagyjon az édes gyermekem, valamelyik az én hévízi jószágomot bírni fogja a hévízi reformata kicsin eklézsia, református pap és mester békességes birodalmokban, s ezeknek szabados isteni szolgálatot engedjen magok vallások szerint. És valamíg ezekről elégséges állandóságú levelet nem ád a Hévízen succedáló gyermekem, mind maga, mind maradéka képében, addig kedves bátyám gróf Bethlen Imre uram, kinek is ezekről való contractusokot általaddtam, vagy akkor életben lévő református Bethlen atyámfiai, főkurátorok és Reformatum Consistorium a dakki megírt portiokot és cigányokot akárkinek is szabadoson eladhassa, és a pénzt fordítsa a megnevezett eklézsia javára, s úgyis, minthogy felséges királyunk s örökös fejedelmünk természeti kegyelmességéből a mi vallásunknak ez hazába szabados gyakorlása vagyon, arra pedig szükségesképpen kell isteni tiszteletre való hellynek, pap és mester lakásának lenni. Védelmezzék és tartsák meg őkegyelmek ezen kis reformata eklézsiát minden háborgatás ellen. Ha pedig a megnevezett dakki portiokot és cigányokot a heresek kiváltanák, kedves bátyám uram gróf Bethlen Imre uram, vagy akkor életben lévő református Bethlen atyámfiai, főkurátorok és méltóságos Reformatum Consistorium, a contractusokot ki ne adgyák, valameddig a pénzt felvenni akaró successor gyermekem maga és maradéka képében állandó jó levelet nem ád, vagy a fenn megírt isteni tiszteletre rendeltetett hellyet, a harangláb hellyet ottlevő harangokkal, református pap és mester lakóhellyeiket, rajta lévő szükséges épületekkel azoknak kezeknél megtart és meg nem háborít.

Mellynek bizonyságára és változhatatlanul való megerősítésére adom ezen tulajdon subscriptiommal és pecsétemmel megerősített le-

velemet. Hévízen 1744. esztendőben júniusnak 22-dik napján. Árva Bethlen Kata.

Hátlapon: Templom, papi és mesteri házak aránt való levél mássa. Fasc. 12do nro. 10.

8. UREL Régi iratok 12/4 – 1718. júl. 8. – (Székelyderzs)

Bethlen Erzsébet levele, mellyel a derzsi református lelkésznek minden határrészen szántót, kaszálót, valamint paplak számára telket biztosít.

Én bethleni Bethlen Ersébeth, minekutánna Isten dicsőségihez való buzgóságomból ez hellyben ecclesiat erigáltam volna (minthogy kicsin az ecclesia a papnak tisztességessen való tartására), tetszett nekem azon istenes indulatomból az ecclesia számára mindenik fordulóra öt-öt köböl féreje földet ~ a három határban tizenöt köböl féreje földet adni úgy, hogy következésképpen a papok szántsák, vessék mindaddig, míg itt az ecclesia fenntart. Hogyha penig deficiálódnék, maradgyon vissza az én nemzetségemre. Adtam ugyan négy szekérre való szénafüvet is, mellyeket ide alább megírtam:

Bene felé forduló határban Nyílás kapujánál vagyon egy föld, 6 vékás, Bara Jantsi jószágához való, alsó vicinussa Pitó István, felső a falu földe. Reketsenben vagyon egy föld, 5 ~ öt köblös, alsó vicinussa Balog Sigmond uram, felső vicinussa az országúttya. Kaszáló hellynek adtam a Barosi részt Hére nevű hellyben, mellynek vicinussa alól petki Nagy Sigmond uram, fellyül Bethlen Lászlóné asszonyom őnagysága, a felső végin Balog Sigmond uram, az alsó végin az én szénafüvem.

Musna felé forduló határban vagyon egy Kerekerdő megett, tíz vékás, vicinussa alól Pál Péter, felyül Kis István. Vagyon egy öt vékás Szikra Csere nevű hellyben, vicinussa egyfelől néhai Pál Tamás posteritassa, másfelől idősb Dienes Pál. Musna elő feliben egy két vékás, vicinussa egyfelől a földek lábja, másfelől Varga István. Ez Bara Jantsi jószágához való föld.

Bögöz felé fordulóra Sarkantyúsban egy köblös, vicinussa egyfelől Dersi János, másfelől Pap Mihály. Az erdőfarkon egy köblös, vicinussa egyfelől Háromszéki István, másfelől Fancsali István. Barassai jószágához ugyanabban a fordulóban Csonok megett vagyon egy két vékás, vicinussa egyfelől Tétsi Lőrintz, másfelől Kováts Mihály. Hosszúban egy Bara Jantsi jószágához való két köblös, vicinussa egyfelől alól Csozó Dávid jószágához való föld, fellyül Szász Gergelly jószágához való föld. Ehhez penig parochialis háznak adom a Bara János jószágát. Kezem írásával s pecsétemmel is megerősítettem futuro pro testimonio. Bethlen Ersébeth mp.

Hátoldalon: Dersi ecclesiahoz a kisasszony által legált fundusról, szántóföldekről és szénafűről való levél. Fasciculus 13^{ius} Nro. 4°.

9. UREL Régi iratok 12/5 – 1723. márc. 8. – Derzs

Bethlen Erzsébet és Sebesi Jób a derzsi református eklézsia Kányádhoz való csatolását kéri az egyházmegye esperesétől.

Mint jó urainknak, ajánljuk kegyelmeteknek szolgálatunkat, Isten kegyelmeteket szerencsésen éltesse, kívánnyuk!

Nagy bizodalmason kellett kegyelmetekhez folyamodnunk, tudtára lévén kegyelmeteknek is, infans ecclesiank mint marada árvául. Ez iránt levelünk által most kegyelmeteket nem terhelhetyük. Mindazonáltal folyamodtunk a kegyelmetek atyai jóakarattyához, vegyen bennünket is kegyes szárnyai alá, és applicállyon bennünket az kányádi mater ecclesiahoz filialisnak, legyen bizonyos determinatioja az őkegyelme hozzánk való járásának és, hogy akik edgynéhány emberséges emberek falunkban laknak, hadd tudhassák azok is, hetedszaka is vagy egy napot rendellyen kegyelmetek, és vasárnapot, azmint rendeli kegyelmetek, legyen reggel. Az őkegyelme fizetése lészen egyikünktől tizenkét kalongya búza, az zab is egyikünktől nyolc-nyolc kalongya zab. Afelett a jóakaratot az őkegyelme alkalmaztatása mutattya meg. Bátorságos búsításunkról becsülettel követtyük kegyelmedet esperest úr a

Szent Partialissal edgyütt, és eziránt való jó válasszát is kegyelmeteknek becsülettel elvárjuk, kegyelmetek is nekünk parancsolván, tőllünk kitelhető dologban ügyekezzük megszolgálni és Istentől is várván jutalmat kegyelmetek érette.

Ezek után Isten tartsa kegyelmeteket jó egészségben, maradván mi is kegyelmetek köteles szolgái. Ders 8. Martii 1723.

Kegyelmeteknek becsülettel szolgál Sebesi Jób mpr. Bethlen Ersébeth mp.

Hátlapon: Tiszteletes tudós Szathmári Ferencz úrnak a Szent Partialissal edgyütt, bizodalmas jó urainknak őkegyelmeknek adassék.

Más írással: Ders Kányádnak filiája. Fasciculus 13^{ius} Nro 5°

10. UREL Régi iratok 24/5 – 1739. máj. 22. – Homoródszentpál

A homoródszentpáli református birtokosok lelkészi lakás építésére alkalmas telket kérnek a falutól – másolat 1744. május 19-éről.

Mű, nemes udvarhellyszéki városfalvi Kolumbán György, Gedő András és Gedő János, mindhárman nemes személyek, kik ez ide alább megírt dologban kézenfogott közbírák vagyunk, adgyuk tudtára és emlékezetire mindeneknek, akiknek illik ez mű levelünknek rendiben, quod in hoc anno praesenti 1739. die 22. Majii mikoron volnánk nemes Udvarhellyszékben HomoródSz[ent]Pálon méltóságos úr nagyszalontai Tholdi Ádám uram őkegyelme nemes udvarházánál, jelen lévén műelőttünk ab una méltóságos úr Tholdi Ádám uram őkegyelme, a több méltóságos urak, úgymint méltóságos gróf bethleni Bethlen Dávid uram őnagysága, méltóságos úr branitskai Jósicha Moises őnagysága, méltóságos úr malomvízi Kendefi Gábor uram őkegyelmek s őnagyságok képében, ab alia vero nemes udvarhellyszéki homoródszentpáli mostani falusbíró Lukáts Ferencz uram nemes személy esküdteivel Neder János urammal, ki is nagyajtai tekintetes nemzetes Cserei Mihály uram őkegyelme jobbágya és a jámbor falu expressusival Bella János és Dimén Gergely uraimékkal, kik is nemes személyek, jelentvén őkegyelmek

mű előttünk illyen dolgot, hogy tudniillik lévén egy templom a méltóságos református possessor uraink őnagyságok s őkegyelmek részire, amely is sok üdőkig ruinaban lévén, Istenben boldogul kimúlt méltóságos asszony Kún Istvánné asszonyom Rhédei Mária asszony őkegyelme júindulattyából maga költségén megépítette, mely denominált templomhoz mindeddig is parochialis ház és hely nem lévén, requirálta a méltóságos úr, Tholdi Ádám úr őkegyelme becsületes emberek által a jámbor falut HomoródSz[ent]Pált, hogy őkegyelmek azon denominált templom mellé a közönséges falu hellyéből szakasztanának egy darabocskát parochialis helynek. Mely kívánságát a méltóságos úrnak Tholdi Ádám uramnak a jámbor falu be akarván tellyesíteni, adának mű előttünk egy darabocska hellyet, megkövezvén a széllyeit, megmérvén széllyét és hosszát, mely helynek a hosszúsága huszonegy öl s egy lépés, a szélyessége a belső felén tizenöt öl, a külső szélin tizenegy öl s egy lépés, vicinussi minden felől a közönséges falu hellye, melly denominált hellyet a fenn denominált református parochialis helyhez adá az említett falu HomoródSz[ent]Pál illyen conditioval, hogy ha a dolog (kitől Isten őrízzen) úgy találna esni és fordulni, hogy azon parochialis helly pusztán maradna, tehát egyik is a méltóságos possessor uraimék őnagyságok s őkegyelmek közül maga hasznára ne fordíthassa és ne foglalhassa, sőt egyik is őnagyságok s őkegyelmek közül jobbágyát vagy sellérét belé ne szállíthassa, hanem azon denominált hely redeáljon a jámbor falu kezéhez.

Mely dolog így menvén mielőttünk és általunk végbe, mi is ezen dolognak nagyobb bizonságára és erőssebben való megállására pro futura cautela adgyuk és írtuk e mű pecsétünkkel és kezünk írásával megerősítetett levelünket fide nostra mediante. Correcta per eosdem judices iidem qui supra.

Megj. Alatta az 1744-es másolat hitelesítőinek aláírása.

Hátlapon: Most nem addig az a határa, nagyobb, nem jó ez, megszaporítottuk, ez a contractus hadd áljon csak a ládában, elég volt ott commune terrenum.

Más kézzel írva: Homoródszentpáli parochialis házhelyről való contractus. Fasciculus 25tus Nro 5o

11. UREL Régi iratok 24/3. – 1777. jún. 30. – Homoródszentmárton

Ugron Pál és Siménfalvi Krisztina, a Borsai Nagy család, valamint a homoródszentmártoni és keményfalvi reformátusok által a pap és iskolamester számára biztosítandó fizetésről készült kimutatás.

Én ábrahámfalvi Ugron Pál, kedves feleségemmel Siménfalvi Kristinával megegyezett akaratból a nagy Úr Isten szent neve dicsőségére, magunknak, házunknak, s keresztény felebarátainknak boldogságokra való célozásból kívántuk már jó időtől fogva itten HomoródSz[ent]Mártonban a helvetica confessio szerint reformált religion lévő ekklézsiát rendbe venni és oly állapotba helyheztetni, hogy egy tiszteletes papnak és amellett szolgáló mesternek lehessen tisztességes tartattatások s lakások. Ezen istenes igyekezetünket midőn a homoródkeményfalvi becsületes lakosok őkegyelmek megértették volna, kértenek, hogy az őkegyelmek gyülekezete is mint filialis ekklézsia vétettetnék fel, és ragasztatnék ezen homoródszentmártoni mater ekklézsiához. Helyesnek ítéltük az őkegyelmek kéréseket és amint őkegyelmek papnak, mesternek illő bér adásra s egyéb ekklézsiai szolgálatokra magokat kötelezték, úgy ellenben bizonyosokká tétettettek, hogy a nevezett homoródszentmártoni mater ekklézsia tagjainak fognak tartattatni, és az itten léjendő egyházi szolgák a tiszteletes pap és mester őkegyelmek az előre való egyezés szerint őkegyelmek között szolgálatot fognak tenni, mely egyezésről költ transactionalis levél exstál. Ez jelenvaló tulajdon subscriptiom és pecsétem alatt költ levelemnek rendében pedig azt adom tudtokra mindeneknek, akiknek illik, mostaniaknak és jövendőbélieknek, miképpen határoztuk légyen megemlített kedves feleségemmel együtt magunk részéről az itten szolgáló tiszteletes papnak és becsületes oskolamesternek esztendőnként való béreket, egyszersmind azt is másokkal, kik most ezen ekklézsiához tartoznak, miképpen egyeztem légyen a papi és mesteri bér iránt.

Mely szerint lészen a tiszteletes papnak esztendőnként bére:

1o Én és az én házam adunk ft. 40, tritici gelimae 60, avenae gelimae 20.

2o Borsai N[agy] Sámuel úr kedves egy fiával Borsai N[agy] Péter úrfival együtt igértenek és adnak tritici gelimae 6.

3o Mind a mater mind a filiabeli közönséges gazdák adnak két-két kalongya búzát, zabot két-két kalongyát, mely szerint lévén most itten HomoródSz[ent]Mártonban egész gazda nro. 7, fél gazda nro. 6, mégyen bér tritici gelimae 23, avenae gelimae 23. Özvegyasszony is nro. 4 dr. 48

4o HomoródKeményfalván lévén egész gazda nro. 5, fél gazda nro. 1, tritici gelimae 11½, avenae gelimae 11½.

Ezek felett minden határban lészen a tiszteletes papnak három-három köböl féreje földje, melyet az ekklézsia szánt és vet bé mindenkor, a tiszteletes pap adván a magot.

A mesternek esztendőnként bére:

1o Én és az én házam adunk ft 14, tritici gelimae 20, avenae gelimae 10.

2o Borsai N[agy] Sámuel úr ád tritici gelimae 4.

3o Minden közönséges gazda egy-egy kalongya búzát, ugyanannyi zabot, mely most mégyen tritici gelimae 15, avenae gelimae 15.

4o Minden határban lészen egy-egy köböl féreje földje, melyet az ekklézsia szánt és vet bé, a mester adván magot.

Ezek felett minden gazda ad egy-egy szekér fát, a fabérnek pedig fele a tiszteletes papé, fele pedig az oskolamesteré lészen.

A gazdáknak neveik és a mostani élő lelkek száma a tractus matrixaba feliratva találtatik.

Továbbá, mind a mater, mind a filialis ekklézsia esperesti visitatio alatt lészen és a venerabilis tractusnak eddég is gyakorlott törvényes rendtartásaikhoz kívánja magát alkalmaztatni.

Mindezeket jövendőbéli erősségül és tanúbizonyságul tulajdon subscriptiom és pecsétemmel megerősítvén homoródszentmártoni házamnál júniusnak 30-dik napján 1777-dik esztendőben. Ugron Pál mp.

Mielőttünk, kik személyesen jelen lévén, a méltóságos úrnak Ugron Pál úrnak és a méltóságos asszonynak méltóságos Siményfalvi Kristina asszonynak, mint a nevezett mater és filialis eklézsia főpatronussának és patronajának kegyes ígéreteket hallottuk, bizonyoson tudjuk, kik tanúbizonyságot teszünk egyszersmind arról is, hogy tekintetes Borsai Nagy Sámuel úr és kedves fia tekintetes Borsai Nagy Péter úrfi magokat ajánlották a nevek után írt bérnek fizetésére, arról is, hogy a falusi becsületes református lakosok, a homoródszentmártoniak és homoródkeményfalviak önként fogadták magok részekről is a fellyebb declarált feltételeket.

Datum anno, die locoque notatis.

Kis Gergely a székelyudvarhelyi református collegium professora mtk.

Málnási Dávid petki református parochus mp.

A díjlevél hátoldalán: Kovásznai István esperes helyszíni vizsgálata a szentmártoni anyaeklézsia megalakítása alkalmával – Homoródszentmárton, 1777. július 1.

Hogy ezen contractusban fennebb expressált, itten HomoródSzentMártonban mostan fundált s erigált reformata mater ecclesianak a keményfalvi ehhez tartozó reformata filialis ecclesiaval edgyütt minden dolgai most in prima fundatione jó rendben vétettetnének a fennebb megnevezett méltóságos úr ábrahámfalvi Ugron Pál úr és élete kedves párja méltóságos Siménfalvi Kristina aszszony eziránt való istenes jószándékokról énnékem jelentést tévén, én ab officio personaliter ide H[omoród]SzentMártonba eljöttem az említett méltóságos uraknak méltóságos úri házokhoz, velem együtt lévén a parte venerabilis tractus más tiszteletes férfiak is, és legelsőbben is említett társaimmal együtt tekintetes Borsai Nagy Sámuel uramhoz és kedves fiához tekintetes Borsai Nagy Péter úrfihoz lementem, kik is ezen dologban szabad jó tetszések szerint örömmel consensust attanak, annakutána mind az homoródszentmártoni mater, mind a keményfalvi reformata filialis ecclesiaknak minden tagjait személy szerént magom

eleibe hívattattam, kik is énelőttem ezen contractusban specificált dolgokra magokot örömmel és önként obligálták. Azután a templomnak, papi és mesteri parochiaknak örökösön adattatott hellyeit magom kijártam, modo legitimo kijártattam és megcövekeltetvén örökösön ecclesia számára elfoglaltam.

Mellyekről praesentibus attestálok bona fide christiana anno 1777 1ª Julii H[omoród]Sz[ent]Márton, Kovásznai István az udvarhellyszéki venerabilis reformatus tractusnak seniora mpr.

12. UREL Régi iratok 9/1 – 1764. máj. 1. – Fiatfalva

Bethlen Sámuelné Nemes Klára végrendelete, melyben örököseit a tized kiszolgáltatására kötelezi az általa alapított fiatfalvi református eklézsia számára.

Én hídvégi Nemes Klára, néhai üdvezült gróf bethleni Bethlen Sámuel úr árván maradt özvegye, jól tudván azt, hogy minden embernek egyszer meg kell halni, és sokaknak példájokból tapasztalom, hogy még az legjobb egészségben s békességben élőknek is életeknek állandóságáról teljes és állandó remények nem lehet, annál is inkább annak, aki ottan-ottan sok változásokon s özvegyi életet erőtlenítő sok bajokon s nyomorúságokon mégyen által, mint én is. Azért még életemben, midőn a szent Úristennek kegyelmességéből szenvedhető egészségben, csendes ép elmével és indulattal volnék, végezém el magamban, hogy egy testamentumot tégyek, melyet holtom után is minden részeiben minden utánam következendőktől, mind az én magam ágyékomból származott egyetlen egy szerelmes gyermekem, gróf Bethlen Júliától, mind pedig őutánna minden ő maradékitól, vagy ha azok nem lennének, akármelyik ágon levő vér atyámfiaitól helybenhagyni s megtartani kívánok, mely testamentumot is rendeltem ez szerént:

Minthogy mindenek, vagy legalább sokan tudgyák (mert sokak előtt nyílván vagyon), hogy én itt Fiatfalván az én néhai boldog emlékezetű eleimről reám maradt s szállott ős örökös jószágocskámot mi módon kívántam szaporítani éjjeli, nappali gondosságommal, és minden kitel-

hető ügyekezetemmel miképpen bővíttettem és öregbíttettem: elsőbben aholott is a Huszár részt, amely a néhai Nemes Domokos és Thorma Sámuel kedves bátyánk halálok után néhai báró Huszár Jóseff bátyám uramra szállott, azt az említett bátyám uramtól mind külsőköt, mind belsőköt megvettem örökösön ezerkétszáz magyar forintokon, másodszor a néhai gróf Haller Györgyné Csáki Borbára és Bethlen Miklósné gróf Csáki Kata kedves ecsém asszony részeket hétszáz magyar forintokon, harmadszor nemes Keresztúrfiszékben Csekefalván egy paraszt házhelyet zálogából cum appertinentiis meghoztam száz magyar forintokon; negyedszer két jobbágyot vettem zálogára kétszáz magyar forintokon; ötödször egy házat házaim között néhai Thorma György bátyámtól száz magyar forintokkal, építtetésekért csak eddig az kőmíves mesteremberekneknek körülbelől többet, de csak légyen kétszáz forintokot fizettem; hatodszor Hosszúaszón egy szöllőt negyven forinttal vettem a Huszár hegyben, mely körülbelől facit hungaricales flor. 2540 ~ in summa kétezerötszáz és negyven magyar forintokot, úgy egyéb apróságokot is, mellyek nyilaimból kitetszenek. Mely felyebb írt vásárokról hiteles contractusom lévén, mindazokból megláthattyák az énutánnam következendők is, így igyekeztem kicsin örökségemet szaporíttani.

Azért az én teremtő Istenemnek (akinek szent orcája eleibe és dicsőséges szemének látására nagy örömmel menni kívánok) tisztességére építtetett nemes Keresztúrfiszékben Fiatfalván levő reformatum templom és kicsin ecclesiaban szolgáló pap tartásra, mely papságot is én magam csekély tehettségem szerént szerzettem s állítottam fel (mivel amint mindenek tudgyák, itt ebben a kicsin ecclesiaban hellytartó s rend szerint szolgáló pap talám emberi emlékezettől fogva nem volt eddig) azért hát annak továbbra s mind végéig való fel is állhatására nézve, minthogy amim vagyon, vettem az én Istenemtől, azért való háládatosságomért:

Elsőbben is kötöm, legálom és testálom a fiatfalvi határokon lévő minden szántóföldemnek esztendőnként való terméseknek tizedét, azaz az őszi minden vetésemnek tizedik kalongyáját, úgy a tavaszi majorság törökbúzának tizedét, egyszóval a zabon és kerti veteményen kívül minden földi, mezei veteményemnek tizedét.

Másodszor ugyan ezen jószágomhoz való malmocskából a magamot illető részből (vagy ha egésszen reám száll is) mind búza, mind törökbúzabeli vámból a tizedik vékát, minthogy fundamentumából néhai kedves néném, báró Bánffi Gáborné Nemes Susánna asszonnyal építtettük.

Harmadszor a hosszúaszói szöllőcském termésekből minden esztendőnként húsz veder bort.

Ezeket pedig ilyen megmásolhatatlan és felbomolhatatlan kötés alatt hagyom s testálom, hogy az én holtom után az én egyetlen egy kedves leányom is, akit én az én édesanyai ölömben és karjaim között neveltem s nevelek, se ő maga, sem pedig az ő maradéki (ha Istennek tetszik, hogy legyenek), se azok mondom, sem pedig ha azok nem lennének, vagy deficiálnának is, akármelyik ágon lévő s következendő atyámfiai is meg ne fordíthassanak, fel ne bonthassanak és legkissebbik részíben is meg ne csonkíthassanak. Nem is ítélem, hogy az én még eddig kedvem kereső, jó szófogadó, és engem mindenekben leányi jó engedelmességgel becsüllő egyetlen egy kedves gyermekem, akiben még eddigelé (áldott az Úrnak szent neve érette) olyan született kegyességet, szelídséget, olyan alázatos engedelmességet és mind Istenéhez, mind szent vallásához, ecclesiajához és papjaihoz szent hűséges és buzgó indulatokot szemlélek, s mások is énvelem együtt szemlélnek, hogy soha őiránta ezen ítéletemben megcsalatkozom nem gondolhatom, ugyanis mért ne cselekedne ő is jó szívvel és őutánna az ő maradéki, hogy abból, azmit az Isten nekie s nekünk is ingyen ád, abból az tizedet Isten dicsőségére ne szentelnék. Nem is cselekedem én ezzel semmi illetlen dolgot, mert nekem csak belső keresett értékem is vagyon annyit érő s még többet is, mely fennebb írt rendelésemet megéri. Azért is hát jó szívvel cselekedheti, mert csak arany s ezüst portékám több vagyon másfél ezer forint érőnél, melyet magam szerzettem. Mindazonáltal, ha ugyancsak reménségem kívül (melyet az Úristen tartóztasson) megcsalatkoznám is, én őtöt s őutánna az ő maradékit, és azok után mind utánnam s utánnok következendő minden atyámfiait s successorimot ezen testamentumomnak erejével arra kötelezek, hogy ezen szent rendelésemnek punctumit szentül megtartsák firól fira, leányról leányra kiszolgáltassák, melyet ha különben nem cselekednének, vagy cseleked-

ni nem akarnának is, tehát ebben az casusban facultálom, authorálom a méltóságos Supremum Reformatum Consistorium akármely üdő jártában élő méltóságos úri személyeit és másokot is, azkiket az illyen dolog fog illetni, kötöm lelkekre: elsőbben is arra, hogy erőnek erejével is a nem engedő vagy rendelésimet teljesítteni nem kívánó felet, akár az én egyetlen egy kedves gyermekem, akár az ő két ág maradéki, akár azok után akárki légyen az az én successorom közül, arra hajcsák, vehessék és executioval is arra vegyék, hogy ezen testamentumban letett szent rendelésemet teljesítsék, szentül kövessék és folytassák. Melyet ha eszerént is nem akarnának örömest cselekedni s minden rendelésemnek punctumit szentül nem akarnák teljesítteni; tehát másodszor arra, hogy minden fenneb írt keresményemet sequestrálják, elszakasszák az anyai ős örökös résztől, és azt egésszen amittálják, elveszesszék s olyan közkézre adgyák, aki rendelésemet szentül fogja teljesíteni, hogy amián a papság kárt ne valjon. Mely testamentomot írtam Fiadfalván, magam árva házamban 1764dik esztendőben májusnak első napján.

Árva Nemes Klára mp.

Ezen fennebb megírt testamentaria fassio anno et die supra specificatis nemes Küküllő vármegyében Sárdon, az egyikünk, Simén János nemes lakóházában mielőttünk a testans méltóságos gróf asszony praesentiajában felolvastatván és minden punctumiban újabban ratihabeáltatván authentizáltuk mű is usualis pecsétünkkel és tulajdon kezünk supscriptiojával, fide nostra mediante.

Sárdi Simén János mp. és Sárdi Simén György mp., mindketten nemes Küküllő vármegyének hütös assessori

Hátlapon: Fiadfalvi reformatus ecclesiahoz tett testamentuma gróf hídvégi Nemes Klára úrasszonynak. Fasciculus 10mus, nro 1o.

A végrendelet kiegészítése 1781-ben: Ezen utolsó akaratomról tett rendelésemben a 2dik punctumban vagyon emlékezet malmocskámnak jövedelméről. Azon punctumot így világosítom: a malom ma egésszen enyim, egyik kedves atyámfiának is abban most része nincsen, emellett ványolót is építettem hozzája. Akaratom azért az, hogy nem csak a lisztelő köveknek hasznából, hanem a ványoló hasznának, egyszóval azom

malomnak mindennémű hasznának tizedrészét rendelem és hagyom örökösön a fellyebb írt mód szerint a fiadfalvi református papnak papi fizetésének pótlására, ide nem értvén a molnár részét. Írám fijadfalvi házamnál augusztus első napján 1781. esztendőben Árva Nemes Klára.

13. UREL Régi iratok 3/8 – 1810. május 27. – Nagyenyed

Az 1809. évi generális zsinat végzése, mely által Siménfalva anyaegyházzá válik.

Az 1809ik esztendőben, octobernek 8dik és következett három napján Kolosváron tartatott Generalis Szent Synodus jegyzőkönyvéből a 36dik pontnak kiírása

Az Udvarhelyi Egyházi Kerület tiszteletes követtye béadja alsósiménfalvi tekintetes Kiss Sigmond úrnak és Szalántzi Kristina aszszonynak Partialis Székekre küldött azon kérő leveleket, melyben sürgetik, hogy synodusunkon hathatós közbenvetése által a tiszteletes követ munkálódja ki, hogy a siményfalvi újonnan fundáltatott eklézsia a kerületbeli több mater eklézsiákhoz incorporáltassék.

Határozás: Hitelesen bémutatván a tavalyi Generalis Synodusnak határozása szerint az Udvarhelyi Egyházi Kerületnek tiszteletes követtye a parochiáról, a papi fizetésről, az úrasztalához tartozó szent edényekről s ékességekről, és azon eklézsiának mind külső, mind belső állapottyát illető dolgokról a maga hiteles jegyző levelit, vagy inventáriumát, a fennforgó alsósiménfalvi eklézsiát synodusunk mater eklézsiának tészi ezen meghagyással, hogy a bémutatott hiteles inventarium a kerület jegyzőkönyvébe béirattassék és nem csak a béjelentett és egy mater eklézsiához sem ragasztott két kedei filialis eklézsiákat, hanem ha olyanok még mások is volnának, a siménfalvi mater eklézsiához affiliálni igyekezzenek a tiszteletes officialisok.

Kiírta a fellyebb megnevezett jegyzőkönyvből és NagyEnyeden 1810dik esztendőben május 27dik napján hivataloson kiadta Bodola János generalis notarius.

Hátlapon: Fasciculus 3. nro. 9.

14. UREL Régi iratok 23/2 – 1640. jan. 17. – Szederjes

Barcsai Ákos levele, melyben ígéri, hogy a lelkésznek Szederjesre házat épít, a feleki templomot és parókiát megjavíttatja.

Én Barcziaj Acos adam tutára mindeneknek, az kiknek illik ez levelemnek rendiben, hogy mikor püspek uram az nevezetes Gelej Katona István uram meghlátatá volna mind Feleket s Szederjest, látván őkigyelme ideküldett emberi az praedikátornak Feleken való alkalmatlan voltát, szálítatá ide Szederjesre, mely őkigyelme püspek uram cselekedetiért én is kötöleztem arra magamat, hogy az praedikátornak házat tisztességest csinálok, ahhoz való örökséget rendelek, az feleki parókiát bekerteltetem, az templomat belől meghpadoltatom, fizetést mindenféle dézmát neki adok harminckét kalongya búzán kíül s az kenderen kíül, mellyet successorom is lelke veszedelme alatt tartozzék meghtartani. Mellyet vagy én, vagy successorim megh nem álanának, Isten érdemek szerént legyen mind ez világon, mind az másikon büntetője, azt is hozzátévén, hogy praedikátor is jó lelkiismeretű, jámbor életű legyen, amellett az szombati vámot, azon kíül az praedikátor magaviseletéhez képest való jóakaratomat egyébből is megh nem vontam. Költ Szederjesen 17. Januarii anno 1640. Barcziaj Acos mpa.

Hátoldalon: Bartziai Ákos uram obligatioja. Fasciculus 24^{tus} nro. 2°. Szederjesre való.

15. UREL Régi iratok 23/1 – 1648. ápr. 26. – Szederjes

Barcsai Ákos levele a szederjesi templom felszentelése alkalmából adományozott úrasztali felszerelésekről.

Ego Achatius Bartsiai de NagyBartsia districtum Lugosiensis et KaranSebesiensis supremus banus etc., memoriae commendamus per praesentes, hogy in anno Domini 1648. 26. Aprilis, ipso nimirum die dedicationis templi, az mellyet Isten kegyelmességéből itt Szederjesen Fejér vármegyében magam költségemmel fundamentomból felépí-

tettem, illyen emberséges emberek előtt, úgymint: Czernátfalvi János Udvarhelyszékben orthodoxa religion lévő ecclesiaknak esperestye, Török István musnai praedicator és Udvarhelyi János patakfalvi praedicator uramék előtt, item Kovácz Péter s Kovácz György uramék, Udvarhelyszékben Keresztúrat lakó nemes személyek előtt, azkik az meghírt templomnak szentelésére ide Szederjesre jöttek vala, rendeltem Isten tisztességére azon szederjesi és Udvarhelyszékben lévő újszékelyi orthodoxa ecclesiakhoz illyen eszközöket, úgymint az szederjesihez ezeket: egy kehelyt, kívül-belől aranyast, egy ezüst tányért, széli s közöpi aranyas, s négy ónat, egy örögh ón fedeles kannát, egy rece varrott abroszt, egy kis aranyas keszkenőt. Az újszékelyihez ezeket: egy kehelyt, kívül-belől aranyast, egy ezüst tányért, széli s közöpi aranyas, egy kis fedeles ónkannát, egy óntányért, egy abroszt, két darab rece benne, egy kis aranyas keszkenőt, tali adhibita conditione, hogy ha valaha vagy Újszékellyen, vagy Szederjesen lenne változása az orthodoxa religionak (mellyet Isten szent fiáért eltávoztasson), oda transferáltassanak, azhol az orthodoxa religio exerceáltatik szabadosson. Harum mearum vigore et testimonio literarum mediante. Datum in Szederjes die et anno supra notatis. Acatius Barcziaj mpa.

Hátoldalon: Bartsai Ákos uram levele az szederjesi és újszékelyi templomokhoz adattatott úrvacsorájához való kelyhekről, kannákról, abroszokról és keszkenőkről. Fasciculus 24^{tus} nro. 1°.

KOVÁCS ÁRPÁD – MIHÁLY TIBOR

Adatok az oroszhegyi „erdei kápolnánál" tartott áldozócsütörtöki búcsúkról

A társadalomtudományi kutatások terén egyre nagyobb fontossággal bír az ősök életmódjának bemutatása, a mindennapi élet eseményeinek feldolgozása. Ehhez a helyi források szolgáltatják a legtöbb adatot. Tanulmányunkban az oroszhegyi „erdei kápolnánál" tartott áldozócsütörtöki búcsúk körülményeire kívánunk rávilágítani. Egy XVIII. századi tanúkihallgatási jegyzőkönyv alapján jól körvonalazható a búcsújárás helyi hagyománya, illetve ennek napjainkig való továbbélése.

A forrásanyag

Írásunk az említett oroszhegyi kápolnánál 1763-ban tartott áldozócsütörtöki búcsú alkalmával történt botrányos verekedést mutatja be, érzékeltetve, hogy egy ilyen fontos eseményt, amely – Orbán Balázs szavaival élve – annyira népes és látogatott volt a környék lakossága által, mint a Szent Anna-tavi búcsúk, mi okból szüntette meg a felvilágosodás szellemében tevékenykedő gróf Batthyány püspök, a kápolnát lerontva, s megtiltva papjainak a további búcsúk megtartását. Az 1763. július 4-én keltezett vallatási jegyzőkönyv a Gyulafehérvári Érseki Levéltárban található, terjedelme 12 oldal.[1] Az iratköteg ítéletet nem tartalmaz, az átvizsgált levéltári anyagban sem a „falu gyűlése" által korábban megfogalmazott panaszok, sem a későbbi ítélet anyaga nem lelhető fel. Valószínű, hogy helyben békés megoldást nyert az

[1] Gyulafehérvári Érseki Levéltár (a továbbiakban GYÉL). Püspöki iratok. 1763. 18. doboz. 105.

ügy, ugyanis három évre rá a falu a perben álló plébánosával együtt és az oroszhegyi születésű olvasókanonok, Tamási György segítségével a templom felújítását célzó építkezésbe kezdett. A jegyzőkönyv végén Gáspár Antal székelyszenttamási és Szabó József farkaslaki plébános neve olvasható. Összesen 37 tanút hallgattak ki, a megkérdezett személyek életkora a 17 évtől a 70-ig terjedt. A tanúk kihallgatása a helyi kántortanító, Dobai János házánál zajlott, itt készült el a jegyzőkönyv is. Az első oldal latin nyelvű anyaga a címzettre vonatkozó adatokat, a vallatás helyszínét, a per eskütétel alapján történő lefolyását és a hivatalos személyek pecsétjükkel és aláírásukkal megerősített hivatástudatát taglalja. A második oldal magyar nyelven íródott, a vallatáson résztvevő személyeknek feltett hat kérdést tartalmazza. A további oldalakon a tanúk vallomásai jelennek meg. A peranyag azért is értékes, mivel rávilágít a hajdani mentalitás legapróbb részleteire, ugyanakkor döntő bizonyítéka, hogy a püspök a „botránkoztató dolgok, részegségek, veszekedések, vérontások" miatt szüntette meg 1783 tavaszán a búcsúk megtartását. A püspöki rendelkezést az oroszhegyi római katolikus egyház számadáskönyvéből idézzük: *„Erdélyi püspök, méltóságos gróf Batthyani Ignátz úr ő excellentiája által a kápolna bé tiltatván és fel hagyattatván azért, hogy maga ő excellentiája lóháton ahhoz fölmenvén és személyesen meg vizsgálván, alkalmatlannak és szükségtelennek találván, az is tudtára esvén, hogy az oda gyülekezni szokott rossz keresztények által az ájtatosságnak végződése után sokszor botránkoztató dolgok, részegségek, veszekedések, vérontások mentek végbe, nem lelki haszonra, hanem inkább lelki kárra adva alkalmatosságot. Ugyan ő excellentiája által a … capitálisok a faluban benn lévő mater ecclesianak hagyattattak."*[2]

[2] Oroszhegyi római katolikus plébánia irattára. Az oroszhegyi róm. katolikus egyház számadáskönyve (a továbbiakban Szk.). 1783–1863. 56. Lásd még Bárth János: *„Urusos kút", határbeli kápolna és a Szent László hagyomány.* In: Ethnographia, CVII (1996) 1-2. 73–83.

A kápolna, az Urusos-kút és a Szent László királyhoz kapcsolódó hagyomány

1868-ban Orbán Balázs Oroszhegy helyneveinek bemutatásakor megemlékezett a Kápolnamező nevű területről és az ott található gyógyító erejű forrásról, amelyet napjainkban is *Urusos-kútnak* neveznek az emberek: *„Tovább Kápolna-mező nevű helyen egy kápolna rommaradványai látszanak, a kápolna mellett egy gyógyforrás fakad fel, melyhez most is Úr szerdáján feljár a nép, s felviszi beteg gyermekeit fürösztteni, mert e forrásnak nagy gyógyhatást tulajdonítanak, mely a hagyomány szerint onnan ered, mivel Szent László király itt szokott volt fürdeni. A forrás közelében egy bemélyülést Sátorhelynek neveznek: itt állott volna a szent király sátra."*[3]

Orbán Balázs tudósításával majdnem azonos időben keletkezett az oroszhegyi jegyző Pesty Frigyes helynévgyűjteménye számára készített leírása a hajdani kápolna helyéről és a közelében lévő gyógyító kútról: *„Magyaróköze, mely nagy kiterjedésű gyér Magyaros, Személyes birtok, melybe foglaltatik Kápolna nevezetű hely a hol hajdan számos búcsújárók jelentek meg, az építtetése a kápolna romjainak nem tudatik, hanem azt tudjuk még most élő szavainkkal bizonyítani, hogy csak is 60 éve, hogy a födele fönn állott; s a búcsú Áldozó Csütörtökön tartatott, s a mint még máig is ünnepelve feljár egy fennálló kereszt mellé a nép, a falvától egy 5 fertály óráig van távol. Ugyan e kápolna romjaitól észak felé mint egy 20 ölnyileg van egy Szent László Sátora Kosara nevezetű várhely és ebben a várhelyben a nép Legendája szerént Kőpénz, állítólag a Tatár járáskor Szent Lászlót megvesztegetni akaró Tatár vezér a magyar tábor közé pénzt hintett, hogy azon a magyar hadsereg késsék – s azon pénz a Szent László imádságára s a Mindenható ereje által kővé változott. – Itt vagyon még e kápolna romjaitól a Déli részre s mint egy 16 négyszögölnyileg az úgynevezett Urusoskút, a melybe régente sok helyekről össze gyűlő köszvényes, ótvaros és más egyéb nyavalyás emberek gyógyulásokat érzették, de még máig is lehet ottan sok rongyot látni, a melyeket most is ott hagyogatnak sok sebesült*

[3] Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása.* I. köt. Pest, 1868. 104.

emberek, mint hogy gyógyulásokat érzették a rongyot könnyen ott hagyhatják, ezen kútnak a vize kék színű mindég, és nem fagy bé a legerősebb télen is. – Továbbá van e kápolna romjaitól Keletre Középrezteje, s ez alatt egy oly tiszta vizű kút, hogy Erdélyben ennél jobb vizet nem lehet találni, a vize a busnyákot növeli."[4]

A források tehát bizonyítják, hogy Oroszhegy határában valamikor kápolna állt. Ezt a kápolnát 1723-ban Kari Miklós főesperes építtette a nép segítségével Oroszhegy Nyulád nevű helyén. De nem ez volt az első kápolna itt. Kétségtelen, hogy a gyógyító erejű kút környékén korábban is állott kápolna. Erre utal a Kápolnamező helynév, amely jóval régebbi a XVIII. század elején épült kápolnánál. Már 1592-ben említik a források a Kápolnamező helynevet az Oroszhegy és Fancsal helységek közötti perrel kapcsolatosan, amely a Nyulád nevű erdős terület birtoklásáért folyt.[5] Valószínű tehát, hogy már ekkor létezett kápolna az említett helyen.

A kápolnáról pontosabb leírást találunk gróf Batthyány Ignác 1783. július 16-án Oroszhegyen tett látogatási jegyzőkönyvében: *„…csak egyetlen kápolnát láttunk az oroszhegyi erdőben, mely 1723-ban épült Kary Miklós főesperes és szentléleki plébános által kőből, oltár nélkül, szószék nélkül és más szükséges felszerelés nélkül találtatott. Van 47 forintja oroszhegyi lakosok között kiosztva és egy kis harangja, amely évente az anyaegyháznak szolgál jeladásul a menybemenetelre, az Úr menybemenetel emlékére, mely szolgálatot gyakorolván a nép mindenkoron összejönni szokott, akiknek a papok száma szerint több mise, gyónási alkalom, szent beszédek előtte való nap és azon a nap is szokott lenni, amely a nép áhítatának megfelelt…"*[6]

Bár 1783-ban az oroszhegyi búcsújáróhely sorsa megpecsételődött, Oroszhegy szentkútja és nyuládi kápolnája nem merült teljesen feledésbe. A legjámborabb, legbuzgóbb oroszhegyiek a XX. században is kereszttel és lobogóval vonultak ki áldozócsütörtök reggelén az Urusos-

[4] Mihály Tibor: *Őrhegy alatt Oroszhegy monográfiája.* Székelyudvarhely, 1996. 7-8.

[5] *Székely Oklevéltár.* Új sorozat. II. köt. Buk., 1985. 83, 86, 90, 91, 92, 93, 94.

[6] Szk. 219-220.

kúthoz, valamint a kápolna romjaihoz. Úgy igyekeztek, hogy nagymisére, 11 órára visszaérjenek a faluba. A pap általában nem ment velük. A keresztalját a kántor vezette. Az áldozócsütörtöki kivonulás tehát népi ájtatosságnak tekinthető.

A kápolna romjai tájékán valószínűleg mindig kereszt állt. Ma is található ott egy kereszt, amelynek felirata: *„Dicsértessék a Jézus Krisztus. Krisztus él. Krisztus uralkodik. Krisztus győz. Krisztus mennybemenetele emlékére 1986."* Mivel Nyuládnak hívják azt a tájat, ahol a kút és a fakereszt található, ma is így emlegetik a gyógyító erejű kutat: *nyuládi Urusos-kút*, *Szent László kútja Nyuládban*.

Az *Urusos-kút* kifejezésben a *kút* a ma is meglévő forrást jelzi, viszont az *urusos* szó orvosló, gyógyító tulajdonságra utal. A forrásnak gyógyító erejébe vetett hit ma is él. Ma is találunk rongydarabokat a kút körüli drótra felakasztva, valamint fémpénzeket a forrásban, amelyeket a gyógyulni vágyók hagytak ott, hogy megszabaduljanak a kapzsiságtól. A néphagyomány szerint csak a szegény pásztorgyermekek vehettek ki pénzt a forrásból. Aki kapzsiságból vagy haszonszerzés céljából vett magához, az elkapta azoknak a betegségét, akik a pénzt dobták a kútba.

A nyuládi gyógyító víz állítólag különféle sebek, ótvar, orbánc, szemen nőtt árpa stb. gyógyítására alkalmas. Az oroszhegyi hagyomány szerint a forrás vizének úrszerdáján és áldozócsütörtök reggelén, napfelkelte előtt a legnagyobb a gyógyító ereje. (Hogy mikor van úrszerdája, arra vonatkozólag a vélemények megoszlanak. Az oroszhegyiek az áldozócsütörtök előtti szerdával azonosítják.) Azok az oroszhegyiek, akik ma is felkeresik áldozócsütörtök reggelén az Urusos-kutat és a kápolnarom helyét, visznek haza a forrás vizéből, hogy betegség esetén legyen kéznél.

A hagyomány szerint a kút vize sokakat meggyógyított, többek között a XX. század második felében egy Oroszhegyre költözött református embert is, Panna Gyulát, aki ezért hálából vaskeresztet állíttatott a forrás mellé.

Az Urusos-kút keletkezését az oroszhegyiek Szent László királlyal hozzák kapcsolatba. A hagyomány szerint Szent László király va-

lamikor ezen a tájon vonult keresztül csapatával. Katonái hirtelen megbetegedtek, fekélyek lepték el őket. Ekkor a király imádkozott Istenhez, majd kardját beleszúrta a földbe. Ekkor csoda történt. A kardszúrás nyomán vízforrás fakadt. A beteg katonák megmosakodtak a forrás vizében, amelytől azonnal meggyógyultak.[7]

Több monda maradt fenn a kúttal kapcsolatban. Orbán Balázs a mondát úgy hallotta, hogy Szent László király az oroszhegyi Urusos-kút vizében fürdött, amíg a forrás közelében egy bemélyülésben állott a sátra, amit ma Sátorhelynek neveznek. Sajnos ezeket a mondákat írott források nem támasztják alá, csak a nép ajkán maradtak fenn.[8]

A fent említett mondák is jelzik, hogy a zarándokokat a búcsúhely látogatására a betiltás előtt az erős Szent László-hagyomány és Szent László-kultusz is serkentette. Valószínű, hogy gróf Batthyány Ignác püspök – aki a felvilágosodás hatása alatt állt – fenntartásokkal szemlélte az ún. népi vallásosság néhány megnyilvánulását. A kápolna leromboltatása után meg volt győződve arról, hogy az Urusos-kút eszméjét véglegesen kiirtotta a nép lelkéből.

A történet

Az 1763. évi esemény középpontjában Oroszhegy plébánosa, az atyhai születésű Péterfi Zsigmond állt, aki 1748-tól vezette hívei lelki és szellemi életét. Ellenfelei a nem római katolikus valláson lévő „olá" fiatalok, továbbá cigányok és az őket pártoló fiatal „rosszhiszemű" egyének voltak.[9] Az Urunk menybemenetelének tiszteletére épített kápol-

[7] Mihály Tibor: *Ilyenek vagyunk*. Oroszhegy, 2009. 77–83. Bálint László (1907. jún. 22–1998. jan. 25) „szentember", akit az Urusos-kút mellett „elragadtatás" ért, látomásában „küldetéstudattal" ruházták fel. 1962-ben Csíksomlyón megjövendölte a búcsú újraindítását, amit az akkori román kommunista hatalom betiltott 1950-ben.

[8] Bárth János: i. m. 73–83.

[9] Az első görög katolikusok a nagy pestisjárvány után, 1722-ben érkeznek és telepednek le Oroszhegyen. Összesen négy család: Oláh Teodorus, Olah Mihály, Oláh János nagyobb és Oláh János kisebb. Ezek közül az 1750-es ösz-

nánál 1763 áldozócsütörtökén zördülésre került sor a szentmise végén (amelyet a székelyudvarhelyi esperes celebrált a székelyszentkirályi plébános társaságában). Az oroszhegyi plébános arra lett figyelmes, hogy a kápolna szomszédságában furulyaszó hallatszik, nagyban vigadnak „Olá János" fiai. Odament hozzájuk, majd megkérte őket, hogy az ebédi ájtatosság alatt ne mulatozzanak az „olá ficsúrok". Ekkor az oroszhegyi fiatalok egy csoportja – Tamás Gyurka, Veres Márton és Asztalos Bertalan – elébe ugrottak, hogy hagyja békén a mulatozókat. A plébános felindultságában nyakon csapta Tamás Gyurkát. Az térdre, egyes tanúk szerint hanyatt esett. A pap pálcájával rácsapott a feléje közeledő nagyobbik „olá" fiúra, aki elkapta a bot végét, hogy kicsavarja a plébános kezéből. A pálca a nagy erőlködésben kettétört. Ezen kívül a plébános Gyurka barátait is megütötte, szembe „pökte". Később, hazamenetelkor Gyurka az egyik legénytársával felült a plébános szekerére, meggátolva, hogy a pap szakácsnéja és szolgálólánya felülhessenek. A plébános paptársai kíséretében lovagolt, amikor észrevette a fiatalokat saját szekerén. Rájuk ripakodott, azok le is szálltak a szekérről. A pap lovával megtámadta Tamás Gyurkát. A fiatalember egy hegyes végű pálcát szegezett a ló irányába, felkészülve, hogy ledöfi a lovat. A plébános idejében megállt, majd szidni kezdte az átkozódó ittas fiatalt.

Az eseményeket sokan látták, hallották a szidalmakat mind a plébános szájából, mind az őt feltartóztató fiatalemberekéből. Sokan fejezték ki nemtetszésüket mindkettőjükre. A falu vezetősége összeült, a generális vikáriushoz kérvénnyel akartak folyamodni, de ez aláírások hiányában meghiúsult. A tanúk egy része nem akarta, hogy elmenjen a pap (18 személy), más részük tartózkodott, míg kevesebb hányaduk távozásra szerette volna bírni. A július 4-én megfogalmazott tanúvallatási jegyzőkönyv iktatásra került a püspökségen, de méltató válasz nem érkezett rá.

---

szeírásban már csak két család szerepel: Tiffán Mihály és János. (Forrás: Magyar Országos Levéltár, Gubernium Transylvanicum, Vegyes conscriptiok, Fond 49. Udvarhelyszék 1722-es összeírás. 12/7 és 1750-es összeírás. 61/8.)

A vallomások szereplői

A tanúk többsége oroszhegyi és a falu diafalvi tízesében élő személy volt, valamint egy székelyszenttamási, négy fancsali és három székelyszentkirályi lakos. Úgy véljük, érdemes felsorolni a tanúkat és a társadalomban bírt rangjukat, hiszen családtörténeti kutatásokhoz szolgáltathatnak értékes adatokat.

Oroszhegyi lakosként felelt a feltett kérdésekre: Barabás Mihály 50 éves libertinus, Lőrincz János 50 éves libertinus, Gergely János 45 éves libertinus, Márton Ferenc 30 éves szabad személy, Nagy Ferenc 60 éves oroszhegyi nobilis, nemes, János Ferenc junior 30 éves nobilis, Dobai Gergely 46 éves nobilis, Bálint Ferenc junior 25 éves nobilis, Magyari Ferenc 30 éves nobilis, Ambrus János 39 éves nobilis, Tamás Ferenc 25 éves nobilis, Vass János 30 éves szabad ember, Barabás Ferenc 55 éves libertinus, Major Ferenc 30 éves libertinus, Máté Ferenc 36 éves libertinus, Péter András 70 éves libertinus (volt megyebíró), Vas András 46 éves jobbágy, Török Pál királybíró jobbágya, Ördög Tamás 38 éves libertinus és Bálint János 26 éves szabad személy.

A diafalviak részéről vallottak: Ambrus Jakab 70 éves libertinus, Kovács Ferenc 40 éves libertinus, Hajdó Péter 54 éves szabad ember, Bálint Ferenc 30 éves szabad személy, Józsa Mihály 50 éves szabad személy, Vas Péter 32 éves nobilis, Jakab Ferenc 19 éves szabad ember, Sándor Mihály 24 éves nobilis, Nagy János 55 éves nobilis, Hajdó Ferenc 40 éves nobilis. Fancsaliak: Veress Ferenc 36 éves nobilis, felesége, Jakab Zsuzsa 30 éves, Fancsali György 32 éves és Fancsali Sándor 32 éves szabad személyek. Székelyszentkirályiak: Balázs János 29 éves libertinus, András Ferenc 41 éves libertinus (hét évig volt harangozója az oroszhegyi plébánosnak) és Bodó Ferenc 41 éves libertinus. Székelyszenttamásról vallott Menyhárt János 30 éves szabad személy.

A vallomásokban említésre kerültek többek között a következő személyek Péterfi Zsigmond oroszhegyi plébánost, Tamás Gyurka, Veres Márton, Bálint Ferkó, Asztalos Bertalan, János „olá" fiai, Márton Ferenc, szentkirályi Balázs Márton, Pakot Zsigmond úr János nevű szolgája, lengyelfalvi Bálint András és farkaslaki Pakot Józsi.

A plébános jellemzése

Péter András volt megyebíró megjegyzi, hogy a plébános nagyon emberszerető, „a jó intésért az útról is házára bekiáltottak". A tanúvallomások jelzik, hogy a pap a falu lelki életét komolyan vette. Megjegyzik, hogy nem tűrte a részegeskedést, tivornyát szent ünnepek alkalmával, Nagyboldogasszony napján „Isteni szolgálatra hajtotta az embereket korbáccsal", kik „Mise alatt pálinkáztak ... nyakon csapta", a „cigányokat vagy oláhokat, hogy predicatio alatt zajongtak megüté, hogy másokat ne botránkoztassanak".

Az egyik tanú szerint az áldozócsütörtöki búcsún is próbált rendet teremteni a fiatalok között: „az oláhok táncolnak vala, s a páter oda méne, rájuk ütögete", megszidta őket „disznó szamárok, mit illetlenkedtek? Itt búcsú van, nem sokadalom". Az eset előtt négy évvel szintén a kápolnánál a farkaslaki Pakot Józsit „megüté hátba egy pálcával, hogy misére nem ment hamar".

Hirtelenharagú ember, akinek könnyen eljár a keze. A tanúk vallomásaiból kiderül, hogy Veres Mártonra és Tamás Gyurkára „fel húzá a kezét ... hozzájuk üte", „elkezdé az oláhokon a verést a páter, Tamás Gyurka, Veres Márton, Asztalos Bertalant el végzé", „látám, hogy Olá János fiaihoz üte a páter", „ennek előtte circ. 4 esztendővel némely legényeket részegségekért meg veregetett, hogy nem akartak predicatiora menni", „Veres Marcihoz is üte, s megfogá a páter pálcáját, húzzák vala ketten".

Halála előtt hat hónappal a plébános megírta végrendeletét: „Mivel hogy többire szegény megyékben volt lakásom, pénzt nem gyűjthettem, nincsen is". „Barmai" árából az oroszhegyi templomnak „a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére" hagyományozott 12 magyar forintot, az atyhai templomnak pedig tízet. A maradék pénz maradt szentmisékre a firtosi minoritáknak és a székelyudvarhelyi ferenceseknek. Kisebb használati „portékái" szétosztódtak a környék papsága közt.[10] Az oroszhegyi mesternek – Dobai János kántortanítónak – adott a ló mellé még adósságban 1,2 forintot, a sertéspásztornak béribe 0,48 forin-

[10] GYÉL Püspöki iratok. 1767. 26. d. 266.

tot, a nagyobb béresnek 9,37 forintot, a kisebbiknek 6,33 forintot, a nagyobbik szolgálónak fizetésképpen 3,19 forintot, míg a kisebb szolgálónak 1,63 forintot hagyományozott. Hogy mennyire megbecsült tagja volt az egyházi köröknek, bizonyítja, hogy temetésén jelen volt 18 pap, 11 mester és 6 harangozó.[11] 1768. április 4-én hunyt el. Nem Oroszhegyen temették el.

Tamás Gyurka jellemzése

A tanúk zömmel elítélték viselkedését. Az egyik közülük megjegyezte, hogy „emberséges emberek előtt eleget intettük a jóra, de semmire nem hajlott". A vallomások szereplői szerint „olyan legény volt, hogy vérengző, veszekedő", búcsúk alkalmával „meg is verték annyira, hogy feküdt belé, nem is bírtam, hogy meg marad". Kötekedő hangulata miatt más falukban is megverték: „Szent István napján egykor annyira jutott vala, hogy meg is gyóntatták", veszekedett mindenkivel, ezért a barátai sem mentek vele szívesen más faluba. A „Szentléleki búcsún miánna főbe meg ütöttek vala" – ismerte be egy jó ismerőse.

A viszálykodás lefolyása

A vallatás résztvevői fontosnak ítélték a fenyítés alkalmával a plébános kezében lévő pálca nagyságát: „a pálca küsebb volt a csép nyélnél", hogy „csépnyelű fát vett a kezébe, nem igaz", „kis pálcika", „ujjomnyi pálcikával vagy kettőt megüte bennek". Továbbá több tanú szájából elhangzott, hogy nem volt senki részeg: „részegségeket egyik résznek sem láttam", „részeg nem lévén tisztelendő plébános úr, akik táncoltak, azok is csak ittasok voltak". A 63 éves plébános nem ijedt meg a huszonéves fiataloktól, hirtelen felindultságában szétütött közöttük, mert élcelődtek vele: „abból nekünk nem parancsol a püspök se". Így emlékeztek a tanúk az eseményekre: Tamás Gyurka „hánkolódék, azért

[11] GYÉL Püspöki iratok. 1768. 28. d. 89.

őtöt is megüté a kezivel úgy, hogy hanyattá esék", „fél térdre esék". A legény dühbe gurult, és kezdte szidni a papot: „nyű egye meg a testedet a szentségen kívül, ilyen adta teremtette papja, a menkő ütött volna meg". A hozzá szaladó barátait is „nyakon csapá ... úgy, hogy mindkettő megtántorodott", és Veres Mártont még ezen kívül „arcul pöké", „a kezit is megütötte". Tovább folyt a dulakodás. Az egyik tanú szerint „Tamás Gyurkának véres vala az ajaka", a plébános „megcsapá kezivel Bertalant háromszor, a kisebbik olá fiút is megütögette", a nagyobbik elkapta a feléje sújtó mogyorópálca végét, az a húzogatásban kettétört. Érdekes, hogy senki nem sietett a plébános védelmére. A legények „taszították páter ő kegyelmét úgy, hogy a kalap is kiesett fejéből".

A vallatás részvevői nem tárgyalták a végkifejletet. Hazafelé jövet a fiatal legények bosszúból felültek a plébános szekerére, amelyre az őket utolérő lelkész agresszíven reagált. Rájuk parancsolt, hogy szálljanak le a szekérről, és engedjék meg, hogy a főzőasszony és a szolgáló felülhessenek, majd lovával rárohant a szekérről leugró Tamás Gyurkára. Az ott tartózkodó tanú szerint a legény „a páternek döfőleg tartja vala a pálcát", és figyelmeztette: „közel ne jöjjön Atyád, mert úgy meg döföm a lovát, mindjárt hanyatt esik, magát nem bántom".

Maradjon vagy ne a páter?

A vallomásokból kiderül, hogy szókimondó, erkölcsös emberek voltak a vallatás részvevői. Nagyobb részük elítélte a fiatalok botrányos viselkedését, trágár beszédüket és a paphoz való tiszteletlenségüket. Mások a plébános távozását kívánták. Nagyon kevés ember fogadta közömbösen az esetet.

Többen jó véleménnyel voltak a plébánosról. Barabás Mihály: „én mondám, nekem jó papom volt, én azért nem fizetek, hogy Fejérvárra menjenek". Gergely János: „én nem akarom, hogy elmenjen innen a páter, ... nekem jó lelki atyám volt". Hajdó Péter: „nem bánom, ha itt marad atyasága". Józsa Mihály: „jelen voltam a megye gyűlésibe mikor voxot kérdettek, hogy a pátert ki akarja, hogy itt maradjon? És 18

ember tanáltatott, aki azt mondotta, hogy nem bánják, ha itt marad. Én is azt mondám, hogy amit a több jámborok akarnak, én is azt akarom". Nagy Ferenc: „nekem soha nem vétett, én nem bánom, ha itt lakik is a páter", János Ferenc: „nekem soha nem vétett, én abban soha nem járok, hogy elmenjen, abban sem jártam, hogy ide jöjjön". Péter András volt megyebíró megjegyzi, hogy a papot szerették a faluban, csak a rendetlenkedőknek nem tetszett.

Közömbösek: Ambrus Jakab: „nem voltam jelen a gyűlésbe, de amit mások akartak, én is úgy akartam". Kovács Ferenc: „a mit a teljes megye akar, azt én el nem rontom". Lőrincz János: „szívem szerént bánom, amit hallok másoktól, mit cselekedett a kápolnánál a páter, de amit a teljes megye akar, én is azt akarom". Dobai Gergely: „amelyik vox több lészen én is ahhoz állok". Tamás Ferenc és Vass János: „itt már eleget lakott a páter, nem bánnám, ha elmegyen, ha nem is, ... az instantiat ... magam pennámmal írták meg kalamárisomból".

Rossz vélemények: Bálint Ferenc: „már eleget lakott itten, már menjen el innen". Márton Ferenc: „nem bánnám, ha a méltóságos káptalan nekünk más lelki atyát adna, mert engem is egyszer minden ok nélkül pofon csapa a kezivel az oroszhegyi kápolnánál Isteni szolgálat és ebéd után ennek előtte circ. 4 esztendővel, és akkor a szolgámat is mogyoró pálcával. E bizony úgy volt." Sándor Mihály: „nem bánom, ha elmegyen innen a páter". Nagy János: „a páter megunt münköt, mű is ő kegyelmét, azért nem bánom, ha elmegyen innen".

Jelen tanulmány egy sajátos hétköznapi esemény felvázolására törekedett. Napjainkban is történnek „összezördülések" nagy ünnepek, búcsúk alkalmával. Nem hiányoznak a nézeteltérések sem az egyházi személyek és híveik között. Ennek ellenére fontosnak találjuk a korábbi századok hétköznapjainak eseményeit, a mindennapi ember életének történéseit tükröző forrásanyagot nagyító alá tartani, ismertetni. Általuk közelebb kerülhetünk elődeinkhez.

NOVÁK KÁROLY-ISTVÁN

Tanárok, diákok egykor az iskolavárosban

A kiegyezés után, az Andrássy-kormányban báró Eötvös József lett a Vallás- és Közoktatási Minisztérium vezetője, aki az egész magyar közoktatás gyökeres átalakítását tűzte ki célul, elsőbbséget biztosítva ebben a folyamatban a népoktatásnak. A magyar oktatás- és neveléstörténetben korszakalkotó jelentőséggel bírt a népiskolai oktatásról szóló 1868-as XXXVIII. törvény. Magyarország első népoktatási törvénye meghagyta a létező felekezeti iskolákat, ezeket kiegészítve épült ki a népiskolák rendszere, tannyelvként a község lakossága többségének nyelvét jelölte meg, ezáltal biztosította a tanítás és a tanulás szabadságát. Eötvös csak ott rendelte el községi iskolák létesítését, ahol nem működtek egyházi népiskolák. Így fontos, de nem kizárólagos szerepet szánt az államnak a közoktatás megszervezésében. Az állam befolyása elsősorban az ellenőrző szerepben, a felügyelet jogában nyilvánult meg, ami a felekezeti iskolákra is kiterjedt.

A törvény értelmében létrejöttek a hatosztályos elemi népiskolák, továbbá életbe lépett a fiúkra és lányokra egyaránt érvényes általános iskolakötelezettség. Eötvös József miniszter elképzelése szerint a népoktatást követően négytagozatú középiskolákban tanulhattak volna tovább a gyermekek. Végül a Trefort Ágoston minisztersége idején, 1883-ban elfogadott XXX. törvény szabályozta a középiskolák szervezési és működési kereteit: a humanisztikus műveltséget adó klasszikus gimnáziumot és a modern nyelvek, a mennyiség- és természettan oktatását hangsúlyozó reáliskolát különböztette meg.

A népoktatási törvény nyomán elkezdődő korszerűsödés hosszú folyamat volt, 1869-ben az iskolakötelesek 48%-a, 1896-ban 79%-a, míg 1913-ban 93%-a járt iskolába.[1]

Ebben a korszakban Udvarhely vármegye népoktatási színvonala magasabb volt, mint az erdélyi átlag. A kiegyezés korában a vármegye iskolarendszere nagymértékben a felekezeti iskolákon alapult. Mivel a felekezetileg vegyes településeken több iskola is működhetett, ezzel magyarázható, hogy a 136 község 155 iskolájában zajlott oktatás. Az iskolák viszonylag magas száma nem mindig eredményezett minőségi oktatást, mivel sok község 2-3 felekezeti iskolájában csak alapszintű írást-olvasást oktattak. Mégis székelyföldi viszonylatban az írni-olvasni tudók száma itt volt a legnagyobb.[2]

A kiegyezés korának Székelyudvarhelyén kirajzolódó, jellegzetesen iparos-kereskedő társadalom egy sokszínű, összetett közösséget alkotott. Az itteni embereknek, ha nem is volt annyi lehetőségük, mint nagyobb városbeli társaiknak, igényeikben, törekvéseikben és vágyaikban érdekesen keveredett a haladó korszellem a kisvárosi konzervativizmussal.

Székelyudvarhely várostörténetében mindig is kiemelt szerep jutott az iskoláknak. „A kis Székelyudvarhely iskoláinak számával Athént játszott. Időnként, ha csak a számokat nézzük, mintha nem is Székelyudvarhelyre vonatkoznának, hanem egy, a monarchia szerencsésebb településének az adatait olvasnánk. Volt két főgimnáziuma, egy főreáliskolája, agyagipari iskolája, lány polgári iskolája, azonkívül állami, katolikus, református és unitárius elemi iskolája." – írta Szabó Dezső az 1900-as évek eleji városról.[3]

Évszázadokon keresztül a két nagyhagyományú intézmény, az 1593-ban alapított jezsuita iskolából kifejlődő Római Katolikus Gimnázium és az 1670-ben Bethlen János kancellár támogatásával létrejö-

---

[1] Mészáros István – Németh András – Pukánszky Béla: *Neveléstörténet. Bevezetés a pedagógia és az iskoláztatás történetébe.* Bp., 2003. 307–312.

[2] Zepeczaner Jenő: *Udvarhely vármegye népoktatása a dualizmus korában.* In: A székelység története a 17–19. században. Csíkszereda, 2001. 326–328.

[3] Szabó Dezső: *Életeim*. II. köt. Buk., 1982. 259.

vő Református Kollégium határozta meg a város és vonzáskörzete művelődési életét. A dualizmus korában jelentősen kibővült az iskolahálózat. A felekezeti oktatási intézmények klasszikus görög-római műveltséget nyújtó tanrendje mellett a kor társadalmi-gazdasági változásai megkövetelték a gyakorlatiasabb képzést nyújtó iskolák szervezését is. 1871-től meglehetősen mostoha körülmények között kezdte meg működését az Állami Főreáliskola, nehezen gyökerezett meg a nagyhírű, klasszikus műveltséget nyújtó humán intézmények mellett, a köztük levő viszony nem volt konfliktusmentes. Az 1873/74-es kollégiumi értesítő függelékeként terjedelmes írás jelent meg *Iskolánk védelme* címmel. A kollégium igazgatósága által jegyzett írás a dr. Szombathy Ignácz főreáliskolai tanár által írt *Udvarhely szék és Udvarhely város rövid leírásá*ban megjelent, az udvarhelyi oktatásra és a kollégiumra vonatkozó megállapításokra reagált. Eszerint az „Udvarhelytt rendes szokása a tanulóknak készületlenül menni az iskolába”[4] kijelentést a kollégiumi elöljárók sérelmezik, mivel szerintük a kollégium diákságánál ezt a jelenséget inkább kivételnek tartották, mint általánosnak, továbbá visszautasították azt a vádat is, hogy a kollégiumban a tanulók kezdő tanítók kísérleti alanyai lennének. Ironikusan, helyenként akár sértő hangnemben fogalmazták meg válaszaikat, melyekben kiigazították vagy cáfolták Szombathy állításait, például arra vonatkozóan, hogy mennyire helyénvaló a kollégiumot főtanodának nevezni, vagy a város iskoláira általánosan, így a kollégiumra is vonatkoztatott „szajkózás” módszere mennyire érvényes állítás.[5]

Végül a másfajta értékvilágot képviselő, távlati lehetőségeket biztosító iskola társadalmi elfogadottsága megszilárdult, 1893-tól pedig a Csonka-várban épített korszerű épületben folytathatta tevékenységét.

A város és környékének iparosai számára az 1893-ban létesített Állami Kő- és Agyagipari Szakiskolában zajlott színvonalas szakoktatás, az iskola tanárai és diákjai tevékenységének jótékony hatása ma is

[4] Szombathy Ignácz: *Udvarhely szék és Udvarhely város rövid leírása földrajzi, statisztikai és történelmi tekintetben.* Székely-Udvarhelytt, 1874. 52.

[5] *Iskolánk védelmében.* In: A székely-udvarhelyi ev. ref. collegium értesítője az 1873/4-ik iskolai évről. Székely-Udvarhelytt, 1874. 47–51.

szemmel látható Udvarhelyen, szép példa rá a római katolikus gimnázium külső díszítése**.** A fenti intézmények mellett 1880-tól az Alsófokú Iparos és Kereskedelmi Iskola, 1884-től az Állami Polgári Leányiskola, valamint több állami és egyházi elemi iskola is működött.

A régi intézmények mellett tehát, ha lassan is, kezdtek polgárjogot nyerni az új iskolák, beépülni a város életébe, de a korszellem időnként olyan kihívások elé állította a helyi közösséget, mint például a főreáliskolában tanító Szabó Dezső pár éves ténykedése, amelyet a mértékkel korszerűsödő közvélemény nehezen tudott elfogadni. Ezt a helyzetet leginkább talán az 1911-ben megrendezett, nagysikerű Ady-matiné érzékelteti, amellyel a tanárként és előadóként addigra már közismert Szabó Dezsőnek sikerült felkorbácsolni a konzervatív irodalmi ízlésvilágúak kedélyeit, ugyanakkor Ady új, akkor még szokatlan költészetének sok új hívet is szerzett.[6]

Ennyi oktatási intézmény létezett a tárgyalt időszakban, miközben Székelyudvarhely lakossága 1870-ben még csak 4 376 fő volt, és 1910-re sem sokkal haladta meg a 10 000-es lélekszámot. A város társadalmában tehát a tanárok és diákok jelentős arányt képviseltek, jelenlétük érdekes és értékes tényező volt Székelyudvarhely életében. Az iskolák a diákokon keresztül is, de nemcsak, hatással voltak a korabeli családok mindennapi életére, ugyanakkor a kisvárosi társadalomnak is megvoltak a maga elvárásai az iskolákkal szemben. Ez nem kimondottan udvarhelyi jelenség, az oktatás hangsúlyosan elméleti jellegének gyakorlatiasabbá tétele széles társadalmi és pedagógiai igényként jelentkezett. Sürgetővé vált a középiskola megújítása, a gimnáziumi oktatás tartalma életszerűségének fokozása a társadalmi elvárások figyelembevételével.

Az iskolák nevelő szerepe legalább annyira fontos volt, mint az oktatói tevékenység, mivel az általános tankötelezettség folyományaként a család gyermeknevelő hatása mérséklődött. A népoktatási törvény alkalmazásának következtében tömegessé váló iskoláztatás teljes mértékben átalakította a gyermekkort, a gyermekek túlnyomó többségének élete összefonódott az iskolával. Azelőtt leginkább családi nevelésben

[6] Hermann Gusztáv: *Székelyudvarhely művelődéstörténete.* Buk., 1993. 137–142.

részesültek, most viszont egy szigorúan szabályozott rendszerbe kerültek, egy új szociális térbe kellett beilleszkedniük, a magas létszámú, öntörvényű kortárscsoport hatásai és a tanárok támasztotta szabályok közé. A XIX. és XX. század fordulóján az iskolai nevelés a társadalom általános problémájává vált.[7] A korabeli reformmozgalmak képviselőinek jelentős része szembefordult a herbarti[8] „kérlelhetetlen szigorral", a „poroszos kaszárnyaszellemmel". A zárt, leckefelmondó iskolával szemben megfogalmazódott a szabad, gyermekközpontú, cselekedtető iskola kialakításának igénye.[9]

A XIX. század utolsó évtizedeiben kibontakozó, az élet minden területén érzékelhető gyökeres változások olyan kihívások elé állították a magyar oktatási rendszert, amelyekre az iskolák nem voltak felkészülve, kezelésükre nem mindig rendelkeztek megfelelő eszköztárral. A kor pedagógiai módszereiben kezdtek ugyan érvényesülni bizonyos reformtörekvések, de ezek időnként a társadalomban élő hagyományos értékekkel kerültek szembe.[10]

A székelyudvahelyi Református Kollégiumban az 1903/1904. tanévet megnyitó beszédben hangzott el: az államnak és a társadalomnak nagy volt az elvárása a középiskolák felé, hogy munkabíróvá, műveltté és becsületes polgárrá neveljék a jövő nemzedéket. A beszéd azonban kihangsúlyozta, hogy a nevelés és a tanítás nemcsak az iskolában kell történjen, hanem már a családban is. A szülő, nevelő személyes példamutatása a legfőbb nevelési eszköz, mivel minden, amit a gyermek otthon hall, lát, előkészíti az iskolai oktatást. Ha a családi nevelés hibás, az iskola is nehezen boldogul. A családi és iskolai nevelés közötti lát-

[7] Nóbik Attila: *Gyermekek a dualizmus iskolái és a család hatókörében.* In: Iskolakultúra, XII. (2002) 3. sz. 16.

[8] Johann Friedrich Herbart (1776–1841) porosz pedagógus sajátosan puritán elvek szerint szerveződő normatív pedagógiája szerint a nevelés célja olyan erkölcsi eszmék megvalósítása az ember életében, mint a belső szabadság, a tökéletesség, a jóakarat, a jog és a méltányosság.

[9] Pukánszky Béla: *A gyermek a 19. századi neveléstani kézikönyvekben.* Pécs, 2005. 94.

[10] Bővebben lásd Novák Károly-István: *Nevelési problémák Székelyudvarhely dualizmus kori közoktatásában.* In: Magiszter, V. (2007) Tavasz. 1. 40–50.

szólagos ellentéteket és félreértéseket le kell küzdeni, mivel mindkettő az egyének boldogulását követi, ha nem is egyforma felfogással és eszközökkel.[11]

Hogy az iskola és szülők között nem volt mindig tökéletes összhang, bizonyítja az iskolai rend védelmét célzó LVII. vármegyei szabályrendelet is, amely a felnőttekre, elsősorban a szülőkre vonatkozott, akiknek tilos volt az iskola bármelyik helyiségében a tanulók előtt erkölcstelen magatartást tanúsítani, vagy a tanári, tanítói tekintélyt sértő kifejezéseket használni. A második paragrafus a pedagógusok tekintélyét biztosította, mivel ha a szülő vagy gyám megakadályozott egy, a tanulóra vonatkozó tanári intézkedést, vagy a tanítványt engedetlenségre bírta, 50 forintig terjedő büntetést szabhattak ki rá.[12] Erre azért is szükség lehetett, mert egyes szülők és szállásadók, az iskola „rendjét és kívánalmait" figyelmen kívül hagyva, a kelletténél több szabadságot adtak a gyermekeknek.[13]

A nevelés célja, hogy a gyermek képessé váljon arra, hogy tehetsége alapján a legjobban ellássa később feladatait. Ezért kell fejleszteni az ítélőképességét, az önismeretét és az önállóságot, valamint az akaratot, hogy ne ötletszerűen, hanem következetesen és céltudatosan végezze tevékenységét. Ha a tanuló önállóan, saját belátásából ismeri meg az erkölcsi törvényeket, akkor nem kell majd aggódni azért, hogy látszólagos javak vagy munkátlan élet elérésére törekszik.[14]

Nagy Elemér székelyudvarhelyi református kollégiumi tanár székfoglaló értekezésében a kor átalakuló értékrendjének következtében megváltozó mentalitás ellensúlyozására az iskolai erkölcsi nevelés fontosságát hangsúlyozta. Értékelése szerint a XIX-XX. század fordulóján tapasztalható anyagi fellendülés annyira hatása alá kerítette az em-

[11] *Tanévet megnyitó beszéd*. In: A székelyudvarhelyi államilag segélyezett ev. ref. kollegium értesítője az 1903-1904. iskolai évről. Székelyudvarhelyt, 1904. 3. (A továbbiakban *Tanévnyitó beszéd, 1903*.)

[12] *Udvarhely-vármegye szabályrendeletei.* Székelyudvarhelytt, 1898. 592.

[13] Román Nemzeti Levéltár Hargita Megyei Hivatala. F43. 35-ös jelzet. Udvarhely vármegye törvényhatósága közgyűlési jegyzőkönyve 1910. 25–27.

[14] *Tanévnyitó beszéd, 1903*. 3–8.

bereket, hogy akár elveik feladására is hajlandóak voltak anyagi jólétük biztosítása érdekében, ezáltal a társadalom válságba került. Ez a korszellem nem kerülte el a fiatalságot sem, azonban az oktatást, az értelmi nevelés szerepét túlhangsúlyozó iskolarendszerben az erkölcsi nevelés csak másodlagos szerepet töltött be. Mivel a gyermek nevelése nem kizárólag az iskolában kellett történjen, hanem a család is részese volt, ezért nem volt célravezető szembeállniuk egymással. A közösségi életre nevelés többnyire az iskola dolga volt, míg az egyéniség kialakításban a családnak jutott a főszerep. A középiskola tevékenységének tehát nem abból kellett állnia, hogy az általános műveltség alapjainak átadásával ismeretek tárházává változtassa a gyermekeket, mivel a diákok olyan korúak voltak, amikor minden őket ért hatás hozzájárulhatott jellemük kialakulásához, az egyoldalúan nevelt ember pedig nem lehet boldog.

Előadásában Nagy Elemér részletesen kifejtette az erkölcsről vallott felfogását. Eszerint az erkölcs alapja az erény. Ha az iskola igazságot szeretővé, szelíddé, őszintévé neveli növendékeit, jóra szoktatja és emberszeretővé teszi őket, akkor erényessé nevelte őket, felruházta őket azokkal a tulajdonságokkal, melyek nélkül nem lehetnének erkölcsösek. Az ilyen ember érzéseiben, gondolataiban, tetteiben a szép, jó és igaz eszméinek megvalósítására törekszik, életét meghatározott elvek szerint éli, felülemelkedik az egyéniség szűkebb érdekkörén, minden tettében a lelkiismeret szavára hallgat.

A középiskolai erkölcsi nevelés céljának tekintette, hogy kiművelje az értelmet, kifejlessze az érzelmeket és az akaratot. Az iskola – szerinte – a gyermekkorban gyűjtött képzeteket rendezi, pótolja a hiányokat, kialakítja a tanulás, a hasznos ismeretek megszerzésére irányuló igényt. A nevelő tanítás értelemfejlesztő célját elsősorban a vallás és humán tárgyak révén éri el, mivel ezek közvetlenebbül hatnak a lélekre, azonban nem mellőzhető a természettudományok jótékony nevelő hatása sem.[15]

[15] Nagy Elemér: *Erkölcsi nevelés a középiskolában.* In: A székelyudvarhelyi ev. ref. kollégium értesítője az 1904-1905. iskolai évről. Székelyudvarhely, 1905. 3–9.

Nagy tanár úr megítélése szerint állandó, megoldandó problémának bizonyult, hogy a korabeli iskolarendszerből hiányzott a gyakorlati életre való nevelés, csak elméleti felkészülést biztosított a tanulóknak. Az iskola ahelyett, hogy az életre előkészítő intézmény lett volna, a végzős diákokat úgy engedte egy számukra idegen világba, hogy a fiatal, aki addig ahhoz volt szokva, hogy irányították, összezavarodott, mivel önállóan, a maga érdekében kellett gondolkodnia a felnőttek világában. Az ifjú rádöbbent arra, hogy az iskolában sok mindent tanítottak, de köztük olyasmit is, amit a gyakorlati életben nem tud hasznosítani, és nem szoktatták önállóságra, cselekvőképességre, munkára. A középiskolát végzettek szégyellték a testi munkát, még a ház körüli teendőkben sem segítettek a szülőknek, mivel felfogásuk szerint nem azért tanultak, hogy szolgai munkát végezzenek. Az iparosok, kereskedők és földművesek a könnyebb élet reményében gyakran hivatalnoki pályára irányították gyermekeiket, hogy szüleikkel ellentétben kevésbé küzdelmesen, kényelmesebben élhessenek.

A kollégiumi tanár úgy találta, hogy a gyakorlati szakemberek hiányában az ország természeti erőforrásai így részben vagy egészen kihasználatlanul, a mezőgazdasági területekből sok parlagon maradt. Az aktív iparosok egy része írni sem tudott, úgy gondolták, hogy az elméleti tudás nélküli 3-4 éves tanonckodás elegendő a szakma megszerzéséhez. Így nem is lehetett tőlük minőségi munkát elvárni.

Ennek a helyzetnek a megváltoztatására törekedtek a polgári fiúiskolák, köztük a székelyudvarhelyi is, amelyeknek a magyar társadalom középosztályának művelése, képzése és gyakorlati ismeretekkel való ellátása volt a céljuk. Az elemi iskola négy osztályának elvégzése után a diákok még hat osztályt jártak. A tantárgyak között egyebek mellett mezőgazdasági, ipari, közgazdasági, jogi, rajz, könyvviteli és természettudományos ismeretek és gyakorlatok, agyag, fa és fém eszközök készítése szerepelt. A társadalom gerincét jelentő iparos, kereskedő és földműves osztály mentesült a tisztán elméleti jellegű „tudományos képzettség” alól, de általános műveltséget és olyan gyakorlati ismereteket

szerzett, melyeknek birtokában jobban boldogulhatott az iparban, mezőgazdaságban.[16]

A múlt század fordulóján Székelyudvarhely valamivel több mint 8000 lakójából kb. 3000 személy megélhetése az iparhoz, ezen belül is a kisiparhoz kötődött valamilyen formában, ennek ellenére az iparos pálya társadalmi megítélése meglehetősen rossz volt. Az udvarhelyi agyagipari szakiskola tanárai komoly meggyőző munkát kellett folytassanak annak érdekében, hogy eloszlassák azt a tévhitet, hogy az iparos pálya rosszabb, mint például az „úri" hivatalnoki. Az Állami Kő- és Agyagipari Szakiskola a régió adottságait és lehetőségeit kihasználva, próbálta fellendíteni a helyi iparosságot, de az iparos pálya negatív megítélésén is akart javítani. A társadalmi ellenállás leküzdésére és a fiatalság iparos pályára vonzása érdekében Spaller József szakiskolai tanár szerint az iskolai nevelés, oktatás „alaki" és „tárgyi" célját kell megvalósítani. Az ifjúság lelki életének fejlesztésével, öntevékenységre serkentésével és emberi rendeltetésének útjára vezetésével lehet elérni az „alaki" célt. A „tárgyi" cél azáltal valósul meg, ha a diák az iskolában szerzett ismereteket nemcsak önmaga, hanem embertársai érdekében is tudja értékesíteni a gyakorlati életben. Az elméleti tárgyak oktatására és a műhelygyakorlatra fordított tanítási idő aránya alapján a szakoktatás fő helyen volt, de nem hanyagolták el a diákok műveltségének bővítését sem. Mindezek mellett nagy figyelmet fordítottak a teljes értékű emberré válást előmozdító erkölcsi nevelésre, az önállóság, a felelősségérzet, a kötelességérzet, a másokkal való együttérzés, az önzetlenség kialakítására. Tehát az iskola tanárai a szakismeretek mellett olyan nevelést próbáltak nyújtani, amelynek köszönhetően a tanulók nemcsak képzett, hanem művelt, az újra és a szépre fogékony mesteremberekké válhattak.[17]

---

[16] *A polgári fiúiskolák helyzete.* In: A székelyudvarhelyi m. kir. Állami Polgári Fiúiskola és a vele kapcsolatos internátus 1917-18. tanévi értesítője. Székelyudvarhely, 1918. 5–12.

[17] Róth Edith: *Százéves az állami kő- és agyagipari szakiskola. Fejezetek Székelyudvarhely ipari szakoktatásának múltjából.* Székelyudvarhely, [1993]. 17–21.

Spaller József próbálta a szülők figyelmét ráirányítani arra, hogy sokan hiába remélték gyermekük boldogulását a tudományos pályától, a tehetség hiánya, a szülők gyenge anyagi helyzete sokszor nem tette lehetővé, hogy az ifjak ilyen téren végezzék tanulmányaikat. A jobb élet reményét felvillantó tudományos pályán nagy volt a túljelentkezés, ezért az iparos pálya nagyobb lehetőségekkel kecsegtetett. Az ipari szakiskola szinte ingyen juttatta megélhetéshez a gyermekeket, nem kell rangon alulinak tartani az iparos pályát, amely testi-lelki épséget és biztos megélhetést biztosíthat.[18]

Az igyekezet nem volt hiábavaló, hiszen az iskola diákjai és tanárai rangos nemzetközi kiállításokon öregbítették Székelyudvarhely hírnevét, a városban és környékén épületek ornamentikája, emlékművek, szobrok dicsérik hozzáértésüket. Az 1901-es torinói nemzetközi iparművészeti kiállításon egy sor festett engobe edényt mutattak be, készítőjük, Pillich Lajos tanár „Diploma di merito"-ban részesült. Az 1906-os milánói kiállításon bemutatott tárgyakért az iskolát „Grand Prix"-vel, a tervező tanárokat ezüstéremmel tüntette ki a nemzetközi zsűri. A Katolikus Gimnázium 1910-ben elkészült új épületének színes csempe (majolika) díszítése a ma is létező látványos munkáik közül való. A szakiskola alkotásainak külön csoportját képezik a köztéri emlékművek. Ezek közül az egyik legimpozánsabb a Felső Piactéren (mai Márton Áron tér) 1901-ben felállított, 540 cm magas, Krisztust ábrázoló „Katolikus emlék", amelyet Harmath Ödön szakiskolai tanár készített. 1897-től állt Udvarhely főterén Hargita Nándor szakiskolai igazgató alkotása, az „Ezredéves emlékoszlop".[19]

A kiegyezés korának mentalitása, családról alkotott képe a korabeli oktatási rendszerben is tükröződött. A nők társadalomban elfoglalt helyét csak a családban, a családhoz kötődően tudták elképzelni, en-

[18] Spaller József: *A szülőkhöz*. In: A székelyudvarhelyi m. kir. áll. Kő- és Agyagipari Szakiskola VI-ik értesítője az 1900-1901. tanévről. Székely-Udvarhelyt, 1901. 3–5.

[19] Kelemen Albert: *A székelyudvarhelyi Kő- és Agyagipari Szakiskola fennmaradt művészeti emlékeiről*. In: Areopolisz II. Székelyudvarhely, 2002. 97–101.

nek megfelelően a lányok képzése is ennek a felfogásnak alárendelődve, korlátozott keretek között, szűk perspektívákkal zajlott. Az iskolákban időnként választani kellett a hagyományos (vagy annak vélt) értékek és a korszerűség között, például amikor a századfordulós reformpedagógiai hatások szembekerültek a lányok neveléséről vallott klaszszikus felfogással, ami kiválóan tükrözi a korabeli székelyudvarhelyi iskolai nevelés helyzetét.

A konzervatív székelyudvarhelyiek a megszokott, férfiközpontú családmodellt tartották követendőnek, ami a nők, illetve lányok emancipálódását igencsak korlátozta. Ezért az iskoláktól is elvárták, hogy a lányokat ebben a szellemben neveljék, így igen beszűkültek a lányok kibontakozásának és önmegvalósításának esélyei.

Az udvarhelyi születésű Felméri Lajos, a kolozsvári egyetem pedagógia professzora a nagysikerű, a korabeli viszonyok közt határozottan liberálisnak számító neveléstudományi munkájában szólt az általa demokratikusnak nevezett családmodellben a női és férfi szerepkörről: „a férfié a község, a nőé a család: két külön működési kör, két külön világ." Ha a nő feladja a családban betöltött szerepét, a férfi versenytársaként adottságai miatt nem érvényesülhet. A női egyenjogúságnak élettani, lélektani és államháztartási(!) okok mondanak ellen. A női szervezet elsősorban az anyaságra alkalmas, elméje más szerkezetű, mint a férfié, ezért inkább érzelmei vezérlik, közeli életcélokat tűz ki, teremtő ereje korlátozott. A politikai egyenjogúsításnak ellentmond az is, hogy olyan országban, ahol általános a hadkötelezettség, a nő nem lehet „egész polgár".[20]

Rhédei János, Udvarhely vármegye 1910-ben kinevezett tanfelügyelője a székelyudvarhelyi Polgári Leányiskola tanítótestületének alakulása alkalmából tartott beszédében a fenti felfogás szellemében vázolta a lányok nevelésére vonatkozó elképzeléseit. A családi élet központjának, a nőnek a tevékenysége a családi élet megteremtésére kell, hogy irányuljon. Ezért szellemi nevelésükben a jövendőbeli élethivatásukra való felkészítést kell szem előtt tartani, hogy hitvesként, anyaként és a ház asszonyaként egyaránt helyt tudjanak állni. Azonban annak el-

[20] Felméri Lajos: *A neveléstudomány kézikönyve.* Kolozsvárt, 1890. 51–54.

lenére, hogy a lányokat a család számára kell nevelni és nem kell versengjenek testi erő dolgában a férfiakkal, ha testnevelésükre nagyobb gondot fordítanak, akkor a jobb fizikai állapot mellett a megjelenésük is előnyösebbé válik. A kor mentalitása elvárta a lányoktól a tetszeni akarás igényét, viszont a hiúságot, cifrálkodást elítélte, a divat követésével szemben a természetes szépség kiemelését hangsúlyozta.

A fő hangsúlynak az érzelmi nevelésre kellett esnie, mivel a nő érzelmei, kedélye meghatározóan befolyásolja a család többi tagját is. A lányok legyenek önérzetesek, önbecsülésük szigorú magaviseleten és erkölcsön alapuljon. A lányoknak a valódi vallásosság biztosítja a megfelelő erkölcsi életet, vágyait pedig a szeméremérzet tartja féken. Legyen nőies, ne „affectáljon" férfias tulajdonságokkal, mivel ez természetellenes, a női nyerseség és durvaság visszataszító. A serdülő lányoknak tiltották a felnőtt táncmulatságok és bizonyos színházi előadások látogatását.

Ebben a korszakban társadalmi jelenséggé kezdett válni, hogy a nők kiléptek a megszokott szerepkörükből, többre, világi életre vágytak, nem elégedtek már meg a családi körrel, a háztartás vezetését lealacsonyítónak tartották. Ennek a helyzetnek a kezelésére a konzervatív felfogás azt tartotta célravezetőnek, hogy a lányokat idejében szoktassák a házimunkához és a takarékos háztartáshoz.[21]

Az iskolai értesítőben megfogalmazott célok szerint a polgári leányiskola vallásos, hazafias szellemű, művelt, szorgalmas, kötelességtudó, házias nők nevelését biztosította. Azoknak a növendékeknek, akik a négy osztályt sikerrel végezték, korlátozott lehetőségük voltak a továbbtanulásra. Felvételi vizsga után a felsőbb leányiskolában, az elemi tanítónő- és óvónőképző intézetben, a főgimnázium V. osztályában vagy tanfolyamokon (kézimunka, posta- és távírókezelés, vasúti tiszt, kereskedelem, vasúti pénztárosnő) folytathatták tanulmányaikat.[22]

A társadalmat élénken foglalkoztatta a gyermeknevelés kérdésköre

[21] Rhédei János: *Nőnevelési elvek.* In: A székelyudvarhelyi magyar kir. Állami Polgári Leányiskola VI. értesítője az 1909-1910. iskolai évről. Székelyudvarhelyt, 1910. 3–6.

[22] Uo. 61.

az iskolán kívül is. A helyi sajtóban gyakran taglaltak ehhez kapcsolódó témákat. Voltak olyan egészségügyi vonatkozású cikkek, amelyek a gyermekek és serdülők fizikai és szellemi fejlődését veszélyeztető dolgokat hangsúlyozták. Egy ilyen írás a serdülőkorú gyermekek cigarettázására hívta fel a figyelmet. A szülők egyik része a cigarettázást a szivarozás és a pipázás enyhébb alternatívájának vélte, így elnézőbb volt. A tanárok sem léptek fel hatékonyan. A szerző úgy vélte, hogy az egészségkárosító hatás mellett a gyermekkor lerövidülése és a szülői, nevelői tekintély csorbulása is bekövetkezhet. A gyermek apjával cigarettázva esetleg bizalmaskodhat, következhet az első pohár sör, és ez addig mehet, amíg a 13–15 éves fiatal már mindent kipróbált, ami a későbbi korosztálynak lenne való, így lerövidülhet a gyermekkora, mintegy kiég.[23] A dohányzás mellett az alkoholfogyasztás volt elterjedt társadalmi jelenség, melynek elkerülésére gyakran figyelmeztették a növendékeket. Gimnáziumi értesítőben foglalkozik egy hosszabb írás a mértéktelen alkoholfogyasztás hatásaival, és Udvarhely vonatkozásában is említ következményeket. Kedden, azaz a hetivásár napjain, a délutáni órákban, Székelyudvarhelyen a városból kivezető utcák nagyszámú kocsmái, italmérései előtt órák hosszat álldogáltak a gazdátlan falusi szekerek, amíg a gazda az áldomást itta, így a nehezen megszerzett pénz könnyen odalett. A városi iskolák könnyelmű diákjai, minden szabályrendelet és rendőri ellenőrzés dacára mind nappal, mind éjszaka sok olyan kocsmát találtak, amely helyet és alkalmat adott az ivásra.[24] Egyébként ez utóbbi állítás valószínűleg nem eltúlzott, mivel az iskolák évi beszámolóiból valóban az italozás és a kocsmalátogatás tűnik a leggyakoribb fegyelmi kihágásnak.

Egy Tanár álnevén író, a diákok idegességének okait elemezve orvosi felmérésekre hivatkozott, ezek szerint az alsó négy osztályban tanulók 18,4%-a, a felső négyben a diákok 46,5%-a szenvedett ideges-

[23] *A mai gyermekekről*. In: Udvarhelyi Híradó (a továbbiakban UH), III. (1900. július 8.) 28.

[24] *Néhány szó az alkoholizmusról.* In: Az Erdélyi R. Kath. Status székelyudvarhelyi főgimnáziumának értesítője az 1904/1905. tanév végén. Székelyudvarhelyt, 1905. 15–17.

ségben, melynek jellemző és gyakori tünetei a gyakran ismétlődő fejfájás, orrvérzés, szédülés, kézremegés, szélsőséges esetben a hisztéria. Kialakulásához a hiányos otthoni nevelés, a rossz táplálkozás, a testedzés hiánya vagy a szeszes italok fogyasztása vezethetett. Az iskola is előidézhette a sok házi feladattal, a nagy tananyaggal, mivel a diáknak nem volt ideje a pihenésre, valamint a kevés testneveléssel. Javaslatként fogalmazódott meg a tanköteles kor 6-ról 7 évre emelése, a testedzés növelése, a szünetek időtartamának 15 percre emelése, valamint az, hogy a tanárok jobban odafigyeljenek az ideggyengeség tüneteire, illetve az abban szenvedő diákokra.[25]

A sportot minden időkben az egészséges fejlődés részének tekintették, hangsúlyozta Bíró Lajos az *Udvarhelyi Híradó* hasábjain. Felhívta a figyelmet az akkor újdonságnak számító futball népszerűségére, valamint arra, hogy a középiskolák többségében már volt tornaterem, de a három középiskolával rendelkező Székelyudvarhelynek szüksége lett volna egy játszótérre is (a mai fogalmak szerinti sportpályára).[26] Hogy mennyire igaza volt, bizonyítja az is, hogy évente a kollégiumi tanulók 8–10%-át kellett felmenteni a testnevelés alól, 30%-át szívbántalom, 23%-át lágyéksérv, többet pedig általános testi gyengeség miatt.[27]

A vármegyei szabályrendeletek között is találunk gyermekvédelmi előírásokat. Egy 1894-es szabályozás a 15, illetve 16 éven aluli fiú- és lánygyermekek távoltartását írta elő a nyilvános mulatóhelyektől és fonókáktól. Udvarhely vármegyében, így Székelyudvarhelyen is, a korcsmárosoknak, sör- vagy pálinkamérőknek, nyilvános táncmulatságot szervezőknek sem szabadott kiszolgálni vagy hagyni, hogy a helyiségben időzzenek a 15, illetve a 16 évesnél fiatalabb gyermekek, sőt a szülőknek, gyámoknak sem volt szabad ilyen korú gyermekeiket maguk-

[25] Tanár: *A tanuló idegessége*. In: UH, VI. (1903. április 5.) 14.

[26] Bíró Lajos: *Játszóteret az ifjúságnak.* In: UH, III. (1900. április 22.) 17.

[27] Gönczi Lajos: *A székelyudvarhelyi ref. kollégium az utóbbi másfél évtized alatt*. In: A székelyudvarhelyi ev. ref. kollégium értesítője az 1906-1907-ik iskolai évről. Székelyudvarhely, 1907. 13. (A továbbiakban *Ref. koll. másfél évtizede.*)

kal vinni vagy egyedül elengedni a fenti helyekre vagy nyilvános táncmulatságokra.[28]

A városba viszonylag későn érkező újdonság, a mozgókép hatása hasonlóan megosztott lehetett, mint máshol, hiszen 1914-ben a Római Katolikus Főgimnázium értesítőjében terjedelmes írás foglalkozott a jelenséggel. Itt részletesen megfogalmazódott, hogy mivel még nem volt törvényi szabályozás a mozi működésének ellenőrzésére, a modern élet eseményei, izgalmas detektívtörténetek, autós rablótámadások, katasztrófák, szélsőségesebb esetben a ponyvairodalom vagy akár a pornográfia mind olyan témák voltak, amelyeket a mozifilmek átvettek. Mivel az értesítőbeli írás szerint a mozi közönségének jelentős részét gyermekek alkották, ezért az iskolákra nagy felelősség és kötelesség hárult a moziban jelentkező negatív hatások kivédésében, annál is inkább, mivel a tapasztalat azt mutatta, hogy a magyar társadalom és a család még nem volt arra felkészülve, hogy hatékonyan védje a gyermek érdekeit. Az iskola hiába igyekezett biztosítani a diákok megfelelő nevelését, ha az iskolai kereteken túl a külvilág meg nem értésből és gondatlanságból ezzel ellentétes magatartást tanúsított. A gimnáziumi évkönyv arra enged következtetni, hogy a mozi feltalálásától eltelt idő alatt a társadalom, a szülők nem sokat tettek az egyes filmekben jelentkező álkultúra, színvonaltalan időtöltés káros hatásainak ellensúlyozására, leküzdésére. Ebben a helyzetben az iskoláknak jutott az a feladat, hogy határozottabb fellépéssel, szülői értekezleteken tájékoztassák a szülőket arról, hogy milyen következményekkel járhatnak gyermekeik számára az ellenőrizetlen mozilátogatásokon a filmekből megismert negatív viselkedésminták.

A mozi jelenségét nyilván Székelyudvarhelyről sem szemlélték egyoldalúan, kizárólag a negatív oldaláról. Felmérték, hogy a törvényileg szabályozott mozi kultúrintézménnyé is válhat, és ha az iskola és a

[28] *Udvarhely-vármegye szabályrendeletei.* Székelyudvarhelytt, 1898. 564–566.

szülők odahatnak, akkor az a tanítás és nevelés érdekében kiválóan felhasználható.[29]

Ha a mozival kapcsolatos, helyenként túlzó aggodalmak, újdonságából és szokatlan mivoltából adódóan érthetők, arra is érdemes röviden kitérni, hogy milyen veszélyeket láttak a kor helyi pedagógusai az általuk nem megfelelőnek tartott olvasmányokban. A „mohó hírlap- és regényolvasást" a fiatalok erkölcsrombolásának tartották, mivel ezek pillanatnyi értékű közleményei, vezércikkei, szenzációhajhász írásai, illetve a selejtes regények keltette ábrándvilág nem pedagógiai követelményeknek megfelelő olvasmány.[30] Szemlér Ferenc gimnáziumi tanár írásában az olvasás élményére, tartalmára és gyakorlati hasznára igyekezett felhívni a tanuló ifjúság figyelmét. Véleménye szerint a könyvek kincsesbányák, legyen szó a kisgyermekek párlapos képeskönyvéről, a serdülő által forgatott elbeszéléseken, verseken vagy ismeretterjesztő köteteken át egészen a testes fóliánsokig, amelyekből a sokat tudó emberek szerzik ismereteiket. Ahhoz, hogy felnőttként maga és mások épülésére, szórakozására tudjon válogatni a könyvek bő kínálatából, már gyermekkorban és az iskolában meg kell tanulni a könyvek okos olvasását. Tanárként őszinte jóakarattal taglalta az ifjúságnak, hogy mit és hogyan olvassanak: „ha óvatosak vagytok és kell lennetek barátaitoknak megválasztásában, lelketeknek kétszeres aggodalmával legyetek óvatosak és figyelmesek olvasmányaitok megválasztásában", mivel a pajtás társaságát el lehet kerülni, de a könyv tartalmával vonz, érdekességével csábít, elterelheti a figyelmet és a lelket nemegyszer könnyelművé alakíthatja. Az olvasás egyedüli helyes célja a mulatva okulás és tanulás, mivel aki csak szórakozásból olvas, haszon nélkül tölti idejét, hiszen maradandó tanulságot, igazi értékkel bíró erkölcsi hasznot nem szerez. Pedagógusként javasolta, hogy a diákok először a szükséges és hasznos olvasmányokkal foglalkozzanak, s csak másodsorban a kellemessel. A tanár úr úgy gondolta, hogy a tankönyvek jelentik a

[29] *Néhány szó a moziról.* In: Az erdélyi róm. kath. Státus székelyudvarhelyi főgimnáziumának értesítője az 1913\1914. tanév végén. Székelyudvarhely, 1914. 4–8.

[30] *Tanévnyitó beszéd, 1903.* 8.

minimálisan szükséges olvasmányokat, az igényesebbek a tankönyvekből szerzett ismereteiket magánolvasmányaikkal egészítik ki, amelyeket ajánlatos a kötelező olvasmányok jegyzékéből válogatni. Hogy a fentiekben vázolt elvek, tanácsok nem mindig találtak meghallgatásra, illetve követésre, kiderül abból, hogy Szemlér a „regény-falást" tekintette az ifjúság nagy irodalmi betegségének. Tapasztalata szerint a tanulók nem elégedtek meg az ifjúsági könyvtárral, szívesen olvastak bármit, válogatás nélkül.[31]

Gönczi Lajos kollégiumi igazgató 1907-ben egy másfél évtizedre visszanyúló számvetést készített intézményéről. Ebben többek közt a városbeli középiskolák 1901/2-es–1905/6-os tanévek időszakának érettségi eredményeit is bemutatta, amelyek jól tükrözik a záróvizsgák korabeli súlyát, de közvetve utal a középiskolai oktatás színvonalára is. Az említett periódusban a Református Kollégium 116 érettségizője közül 10,5% jelesre, 33% jóra, 41% elégségesre és 15,5% elégtelenre vizsgázott. Ugyanebben az időszakban a Katolikus Gimnázium 127 diákjából 10% jeles, 29% jó, 40% elégséges és 21% elégtelen, míg a Főreáliskola 79 növendékéből 8% jeles, 23% jó, 53% elégséges és 16% elégtelen minősítéssel zárta a vizsgákat.

A beszámolóból képet kapunk a korabeli diákság illetőségéről is. Eszerint a kollégium diákságának 28%-a volt helybéli, 36%-a megyebeli, 36%-a más megyéből való. A főgimnáziumban 26% helybéli, 28% a megyéből, 46% más megyéből származott, a főreálban az arány 27%, 18%, 55% volt.[32]

A fenti adatokból egyértelműen kiviláglik, hogy a kiegyezés korában az udvarhelyi iskolákban tanuló diákok jelentős része nem volt helybéli, így többnyire a bentlakásokban laktak, amelyek egy külön kis mikrovilágot képeztek az iskolai társadalomban.

A Főreáliskola működésének kezdetén az együttlakásnak nevezett bentlakás az iskola szegényebb sorsú tanulóinak volt szervezve, példá-

[31] Szemlér Ferenc: *Olvasmányaink*. In: A székelyudvarhelyi róm. kath. főgymnasium értesítője az 1902/1903. tanév végén. Székely-Udvarhelyt, 1903. 3–11.

[32] *Ref. koll. másfél évtizede.* 8-9.

ul az 1876/1877-es tanévben a 67 igénylő közül csak 14 fizetett. A felügyelő tanár és az egészségügyi ellátást biztosító orvosok díjmentesen látták el feladataikat.[33] Az 1880/81-es tanévben a megyei és városi hatóságok már 60 rászoruló főreáliskolai tanulónak biztosítottak ingyenes szállást, ágyfát, asztalt, széket és fűtést, a világítást és egyéb költségeket közösen fizették a tanulók. Az iskolai értesítőben Török Albert alispán, a reáliskola bizottság elnöke ismertette a bentlakásban étkezők szabályzatát. A legszegényebb 10–12 tanuló teljes költségmentességet élvezett, ennek fejében ők hozták be a közös ebédet, és ellátták vízzel a lakószobákat. A szobák tisztántartását az összes ottlakó közösen végezte, az udvar, lépcsők rendben tartása az „ingyenesen együttétkezők" feladata volt.[34]

A székelypálfalvi születésű János Áron ügyvéd 83 éves korában, fia biztatására vetette papírra visszaemlékezéseit, melynek első felében a Székelyudvarhelyen végzett középiskolai tanulmányait is részletesen felelevenítette. A Római Katolikus Főgimnáziumban tanuló János a személyes élményein keresztül szinte kézzelfogható közelségbe hozta a korabeli diákéletet: „…szeptember 1-jén bevonultam a szeminárium ósdi épületébe. […] A négy szervitor közül rám a legkisebb szobát bízták, melyben rajtam kívül 10 felsős diák aludt. Ezeknek kellett a mosakodáshoz szükséges vizet biztosítanom, mert vízvezeték az épületben még nem volt. A régi épület földszinti részében voltak a „múzeum"-nak nevezett tanulószobák, s az emeleten voltak a hálószobák vagy dormitoriumok. Villany még nem volt. Petróleumlámpa mellett tanultunk a múzeumban, s ugyanilyen lámpák voltak a dormitoriumban. […] Télen fél hatkor, ősszel és tavasszal ötkor volt az ébresztő. […] Minden nap nyolctól egyig voltak az órák tíz perces szünetekkel. Egy órakor visszatértünk a szemináriumba, és fél kettőkor volt az ebéd." Ebéd

[33] *A székely-udvarhelyi királyi állami főreáliskola hatodik évi értesítője az 1876/7-ik tanév végén.* Székely-Udvarhelyt, 1877. 79.

[34] *A székely-udvarhelyi királyi állami főreáliskola IX. évi értesítője az 1879/80. isk. év végén.* Székely-Udvarhelyt, 1880. 63.

után a szeminárium kertjében játszottak vagy tornáztak 4 óráig, 4-5 óra között közös sétán vettek részt, öttől hétig szilencium volt.[35]

A gimnáziumi évkönyvekből további részletekre is fény derül. A fiúnevelő intézetben 6 tanulóterem, 6 hálóterem, 4 mosdó, betegszoba, ebédlő, társalkodó, olvasószoba és kápolna állt a tanulók rendelkezésére. A tanulótermekben minden diáknak fiókos íróasztala, könyvszekrénye, a hálótermekben matracos ágya, éjjeli- és ruhásszekrénye volt. Az intézetben vezetékes víz és fürdő is volt, havonta egyszer fürödtek. Ágyneműt, evőeszközt és asztalkendőt mindenki hozott, a mosást is önállóan oldották meg. Mindezért az erdélyi egyházmegyéhez tartozók 330 koronát, a kívülállók 380 koronát fizettek. A felvett tanulók, beleértve az alapítványosokat is, 8 koronát fizettek beiratkozáskor folyóiratokra, gyógykezelésre és fürdőhasználatra.[36]

Az 1910-es évek elején a Kő- és Agyagipari Szakiskola internátusában lakó diákok egyhavi teljes ellátása 24 koronába került, amit havonta vagy félévente fizettek be. Minden bentlakó 1 párnát, 3 párnahuzatot, 3 ágylepedőt, a szükséges fehérneműt (ingek, lábbelik, harisnyák vagy kapcák, zsebkendők, szappan, törülközők, fésű, cipőkrém, lakatok, ruha- és cipőkefe), egy ünneplő és egy hétköznapi ruhát kellett magával vigyen. Az internátusban ágy, szalmazsák, takaró, szekrény és fiók állt a tanulók rendelkezésére, de ajánlott volt a paplan és huzatok beszerzése. Az iskola jellegéből adódóan a tanulóknak be kellett szerezniük a kb. 20 korona értékű, vitorlavászonból készült munkaköpenyt, sapkát és rajzfelszerelést. A bentlakók fehérneműjének mosását vállalkozó végezte, évi 20 korona díj fejében.[37]

A bentlakás rendszere talán a református kollégiumban volt a legsajátságosabb. Különleges étkeztetési rendszer működött itt, az ún. expositio. Ennek az volt a lényege, hogy hét, általában egy szobában

[35] János Áron: *Elindultam szép hazámból. Emlékeim Udvarhelyről és a világháborúról, 1895–1918.* Székelyudvarhely, [é. n.] 21–23.

[36] *Az Erdélyi Róm. Kath. Státus székelyudvarhelyi főgimnáziumának értesítője az 1911/12. tanév végén.* Székelyudvarhely, 1912. 27-28.

[37] *A székelyudvarhelyi m. kir. Áll. Kő- és Agyagipari Szakiskola értesítője az 1913-1914. tanévről.* Székelyudvarhely, 1914. 29-30.

lakó ember „tartott egy asztalt”. Mindegyiknek volt saját gazdasszonya fogadva a városban, akikkel rendre főzettek két font (2,4 kg) marhahúsból levest. Ebből mindenki kapott egy jó tányérral és a húsból a ráeső részt. Az ételhordást, mosogatást, sepregetést egy-egy szolgatanuló, a többi teendőt közösen végezték. Vacsorára paszulyt, lencsét, borsót vagy kását fogyasztottak. A kollégiumban honos, ingyen étkezéssel, fűtéssel, világítással, magántanítással és csekély lakdíj fizetéssel járó szolgatanulóság egyfajta jutalomnak számított, viszont, mint láttuk, a kedvezményekért cserében viszontszolgáltatásokat kellett végezni.[38] A Kiss Gergely tanár által még a XVIII. század végén meghonosított expozíciós étkezési rendszert (a szoba tanulói a napi adag hús árát kitették, exponálták a szolgatanulónak), amely csak iskolai hagyományokon alapult, nehéz volt ellenőrizni, 1896-ban átalakították konviktusi élelmezéssé, és a szolgatanulói rendszer is megszűnt.[39] A házilag kezelt konviktus kereteiben étkezők teljes évi díja 180 korona volt, de sokan részesültek részleges vagy teljes kedvezményben. A bentlakók nyáron 5, télen 6 órakor csengetésre keltek, fél óra volt a mosakodásra, ruhatisztításra és az ágy rendbetételére. Szellőztetés után 7 óráig csendes foglalkozás volt, majd 8-ig reggelizés és szabadfoglalkozás. A tanítás 8–15 óra között zajlott, amit megszakított a 12–14 óra közötti ebéd és szabadfoglalkozás. Fél héttől kezdődött a vacsora, fél nyolctól kilencig, illetve fél tízig csendes foglalkozás, majd a lefekvés következett.[40]

Másik jellegzetessége a kollégiumi együttlakásnak (bentlakásnak) a magántanítóság volt. Ezt az osztálytanítók és a bölcsészeti tanfolyam arra alkalmasnak tartott ifjai gyakorolták (a kollégium 1861-től négy osztályos elemi, hat osztályos középtanoda, két éves bölcseleti tanfolyam tagozatokkal működött). A magántanító általában szobafőnök is volt, a magántanítványok többnyire a magántanítóval egy szobában laktak, így az étkezési, fűtési és világítási költségek is oszlottak. A ta-

[38] *A székely-udvarhelyi ev. ref. collegium értesítője az 1873/4-ik iskolai évről.* Székely-Udvarhelytt, 1874. 38-39.

[39] *Ref. koll. másfél évtizede.* 30.

[40] *A székelyudvarhelyi államilag segélyezett ev. ref. kollegium értesítője az 1903-1904. iskolai évről*. Székelyudvarhelyt, 1904. 80–82.

nító nemcsak oktatta, hanem nevelte is a magántanítványait, akik száma az osztálytanítók esetében sem haladta meg a tízet. A magántandíj 8 osztrák értékű forint volt évente.[41]

A két nagyhagyományú egyházi iskola diákjai kölcsönösen csúfnévvel illették egymást. Benedek Elek, a kollégium volt diákja visszaemlékezéseiben írta: „fuszulykásoknak csúfolnak a suszterinasok, annak csúfolnak a pápista diákok is, de nem maradunk adósok a pápista diákoknak, s visszakiabáljuk: Lencsések! Igen, a kálvinistáknak fuszulyka, a pápistáknak lencse a vacsorája. Egyébként szent a barátság köztünk: a nagyobb pápista diákok gyakran belopódznak a kollégiumba a kálvinista pajtásokhoz, merthogy nálunk szabadabb az élet, itt füsttengerben úsznak a szobák, s könnyen csempésződik be egy-két kupa bor is."[42] Azért a menü nem volt ennyire egyhangú. A katolikus internátusban lakó tanulók a XIX. század kilencvenes éveiben a szokásos reggeli kenyérből, déli levesből és mártásos marhahúsból vagy sültből, valamint az esti főzelékből, gulyásból álló menüjében szerepelt néha tejes vagy túrós puliszka is.[43] A későbbi időszakról Jánosi Áron ügyvéd már idézett visszaemlékezéséből tudjuk, hogy a katolikus intézményben egy asztalnál mindig ugyanaz a négy diák ült, evőeszközt mindenki hozott magának. Az ő idejében az ebéd levesből és sültből állt, ami mellé krumplit, fuszulyka-, sárgaborsó- vagy lencsefőzeléket adtak, a vacsora sertéssültből és főzelékből állt. Vasárnaponként buktafélét vagy főtt tésztát is kaptak a diákok.[44] 1906-ban a Római Katolikus Gimnázium internátusában 82 diák volt, akik két csoportban étkeztek. A 160 koronát fizetők reggelije kenyérből, ebédjük levesből, mártásos marhahúsból és főzelékből, a vacsorájuk sültből és főzelékből állt. A 244 koronát fizetők reggelire tejet és fél font búzakenyeret, ebédre levest, már-

[41] *A székely-udvarhelyi ev. ref. collegium értesítője az 1873/4-ik iskolai évről.* Székely-Udvarhelytt, 1874. 40.

[42] Benedek Elek: *Édes anyaföldem.* I. köt. Bp., 1920. 125.

[43] *A székelyudvarhelyi róm. kath. főgymnasium értesítője az 1893/4. tanévről.* Székely-Udvarhely, [é. n.] 14.

[44] János Áron: i. m. 22.

tásos marhahúst, sültet főzelékkel, fél font búzakenyeret kaptak, vacsorára sültet, főzeléket és fél font búzakenyeret fogyasztottak.[45]

A Református Kollégiumban, a már korábban megismert társasétkezés rendszabályzatában rögzítették, hogy vacsorára mit, és miből mennyit fogyasztottak: egy nap három kupa (három liter) kukorica vagy haricskalisztből készült puliszka, két kupa (három liter) tejjel vagy túróval, egy nap egy kupa (egy liter) fuszulyka, lencse vagy borsó és pecsenye, egy nap köles- vagy zsemlekása (fél kupa vagy egy liter) tejjel (2 kupa vagy 3 liter) vagy túróval. Ezeket az ételeket megismételték, majd a hetedik napon a 2 font (1,2 kg) marhahúsból és szalonnából készült leves-tokányt ették a tanulók.[46] Később, amikor az expositio rendszert a konviktus váltotta fel, az étlap havonta vagy nagyobb időközökben változott, a vezetőség döntése alapján. 1903. nov. 15-étől dec. 20-áig például így nézett ki a menü:[47]

	Ebéd	**Vacsora**
Hétfő	Paradicsomleves, borjúsült, krumpliköret és uborka	Tokány
Kedd	Búzakásaleves, főtt hús krumplikörettel és kapormártással	Paszuly marhasülttel
Szerda	Krumplileves, marhasült mártással	Borsó disznósülttel
Csütörtök	Reszeltleves, főtt hús búzakása körettel és hagymamártással, dióstészta	Borjúsült krumplikörettel és uborka
Péntek	Köményleves, édes vagy töltött káposzta disznóhússal	Paszuly disznósülttel
Szombat	Rizsleves, főtt hús krumplikörettel és tárkonymártással	Lencse marhasülttel
Vasárnap	Laskaleves, főtt hús rizskörettel és paradicsommártással, almástészta	Káposzta disznósülttel

[45] UH, IX. (1906. július 22.) 30.

[46] *A székely-udvarhelyi evang. reform. kollegium értesítője az 1875/6-odik iskolai évről.* Székely-Udvarhelytt, 1876. 59.

[47] *A székelyudvarhelyi államilag segélyezett ev. ref. kollegium értesítője az 1903-1904. iskolai évről.* Székelyudvarhelyt, 1904. 83.

A diákok életében, hasonlóan mai társaikhoz, természetesen voltak többé-kevésbé súlyos diákcsínyek is. Mindegyik középiskola évkönyvében van fegyelmi ügyekre vonatkozó rész, így viszonylag átfogó képet kaphatunk arról, hogy a korabeli pedagógusok, szülők milyen problémákkal szembesültek. A múlt századforduló évében a fegyelmi vétségek között verekedés, igazolatlan óramulasztás, bútorrongálás, könnyelmű adósságcsinálás, szivarozás szerepelt a gimnazista tanulók bűnlajstromán. Az évkönyvben megjegyzik azt is, hogy egyes szülők elnézik, sőt igazolni próbálják a gyermekeik mulasztásait, ezáltal elősegítik az erkölcsi érzékük romlását.[48] Egy évtizeddel később szerepelt a fegyelmi ügyek között, hogy egyes tanulók nem tartják az iskolai fegyelmet annyira kötelezőnek, hogy meg ne szegjék, ezért két tanulót kocsmalátogatásért és kártyázásért kizártak az intézményből.[49] Kollégiumbeli társaiknak másfél évtized alatt hasonló bűnlajstromot sikerült összegyűjteniük. 15 év alatt 13 tanuló követett el súlyosabb kihágásokat, közülük négyet ki is zártak lopásért, hazugság és hamisítás vétkéért és többet eltanácsoltak hanyagság és dorbézolás, „korai nemi életből adódó bűnös könnyelműség", adósságcsinálás, valamint az írásbeli érettségi tételek megszerzésére tett kísérlet miatt.[50]

A gimnázium 1898/99. tanévi történetében kevésbé szokványos kihágást említenek az évkönyvben. 1898. december 2-án ismeretlen kezdeményező(k) felbujtására kb. 70 diák utcai tüntetést szervezett. A büntetés kiszabásakor (tantestületi, illetve tanári szék előtti dorgálás, különös feddés) figyelembe vették, hogy „az uralkodó iránt táplált hűségüket" fejezték ki.[51]

Tettük nem volt egyedülálló, hiszen 1906. február 24-én este a VII.-es kollégista fiúk törték fel az internátus kapuját és vettek részt utcai

[48] *A székelyudvarhelyi róm. kath. főgymnasium értesítője az 1899/900. tanév végén.* Székely-Udvarhelytt, 1900. 19.

[49] *Az Erdélyi Róm. Kath. Státus székelyudvarhelyi főgimnáziumának értesítője az 1911/12. tanév végén.* Székelyudvarhely, 1912. 20.

[50] *Ref. koll. másfél évtizede.* 10-11.

[51] *A székelyudvarhelyi róm. kath. főgymnasium értesítője az 1898/99. tanév végén.* Székely-Udvarhelytt, 1899. 10.

tüntetésen.[52] A fegyelmezetlenségükért nem vállalták a felelősséget, és a rájuk szabott, aránylag enyhe büntetésnek (igazgatói engedély nélkül húsvétig nem vehettek részt iskolán kívüli szórakozásban) sem vetették alá magukat, sőt sztrájkba léptek. Az ügy feszültséget eredményezett a tanári kar, a szülők és diákok között, 12 tanuló távozott az intézetből.[53]

A tanórákon kívül színes iskolai tevékenység részesei lehettek az érdeklődő diákok. A tanulók iskolán kívüli tevékenységének megszervezésével az 1870-es évek közepén kezdtek foglalkozni, ennek egyik formája az önképzőkör volt. A katolikusok Baróti Szabó Dávid önképzőkörének több évtizedes működése hagyományt teremtett. Rendes tagjai a VII. és VIII. osztály, rendkívüli tagjai az V. és VI. osztály tanulói voltak. A gyűlések tárgya önálló dolgozatok, fordítások és azok bírálatának felolvasása, szabad előadások bemutatása és szavalás volt. Mindezek az önképzőkör *Ébredés* című folyóiratában is megjelentek.[54] 1869-től létezett a gimnázium zenekara (zenede az értesítők szóhasználatában), amely egyházi és világi zenedarabokat játszott az iskolai ünnepségeken vagy nagyobb nyilvánosság előtt.

A gimnázium tanulóinak az iskolai év folyamán lehetőségük volt tanulmányi kirándulásokon is részt venni. Így például 1893 júniusában a diákok a szentkeresztbányai Lántzky vasöntődében megtekintették a hámort és a műhelyek termékeit, valamint az öntéssel kapcsolatos ismeretekre tehettek szert. Hasonló célú kiránduláson vettek részt a fiatalok májusban Ugron Gábor bethlenfalvi faipari- és téglagyárában.[55]

A kollégiumi diákok Petőfi önképzőköre szintén nagy hagyományokkal bírt, 1860-ban alakult meg Kiss Ferenc tanár elnöklete alatt, de működött itt gyorsírókör és olvasóegylet is. Kezdetben a négy felső gimnáziumi osztály diákjai lehettek a kör tagjai, az 1883-as új iskolai

[52] UH, IX. (1906. július 22.) 30.

[53] *A székelyudvarhelyi ev. ref. kollégium értesítője az 1905-1906-ik iskolai évről.* Székelyudvarhelyt, 1906. 103-104.

[54] *Monografia Liceului „Dr. Petru Groza" din Odorheiu Secuiesc – A székelyudvarhelyi Dr. Petru Groza líceum monográfiája 1593–1968.* Buc., 1969. 30.

[55] *A székelyudvarhelyi róm. kath. főgymnasium értesítője az 1893/4. tanévről.* Székely-Udvarhely, [é. n.] 11-12.

rendszabályzat értelmében a VII. és VIII. osztályos diákok lehettek rendes tagok. Az önképzőkör tagjai 1883-tól kezdték megünnepelni március 15-ét, hagyományt teremtve ezáltal. Az önként vállalkozó református diákoknak ingyenesen oktattak francia nyelvet, zenét, éneket, Hargita Nándor szakiskolai igazgató heti két órában ingyen tanított mintázást. Télen heti két alkalommal voltak vívóleckék, amiért havi 4 koronát kellett fizetni.[56] A Főreáliskolában az 1875/76-os tanévben szervezett tanulói zenekar többek között Verdi és Strauss darabokkal több rendezvényen is színvonalas szórakozást biztosított a közönségnek.[57]

Az udvarhelyi középiskolák diákjai országos megmérettetéseken, vagy mint fentebb már említettük, nemzetközi kiállításokon is részt vettek. Így volt ez 1905-ben is, amikor az országos tornaversenyen, ahol az egész középiskolai anyagból versenyeztek, a Református Kollégiumot egy 28, az Állami Főreáliskolát egy 24 tanulóból álló csapat képviselte, akiket Szabó András, illetve Csinádi tornatanárok készítettek fel.[58] A tanulók jótékonysági segélyakciókból is kivették részüket. Az Országos Középiskolai Tanáregyesület 1904-ben Székelyudvarhelyre tervezte éves közgyűlésének helyszínét. A közgyűlés költségeinek fedezésére Morascher ének- és zenetanár a három középiskola összevont ének- és zenekarainak hangversenye megszervezését ajánlotta fel a közgyűlést előkészítő Kerületi Tanári Körnek. A május 14-én lezajlott hangverseny fénypontjának számító Huber Károly Fohásza és Klér Cigány című nyitánya előadásában 300 énekes és 70 zenésztanuló vett részt.[59]

Az iskolák szervezte estélyek, táncos mulatságok vagy majálisok igen népszerűek voltak az udvarhelyiek körében. Az iskolai év zárását különböző ünnepségek kísérték. Egy ilyen alkalomból tánccal egybekötött tornaestélyt rendeztek a kollégiumi ifjak a Budapest szálló dísztermében. A színvonalas produkciók nyújtón, lovon és korláton zajlot-

[56] *A székelyudvarhelyi evang. reform. kollégium értesítője az 1894/95. iskolai évről.* Székely-Udvarhely, 1895. 240.

[57] *A székely-udvarhelyi királyi állami főreáliskola hatodik évi értesítője az 1876/7-ik tanév végén.* Székely-Udvarhelyt, 1877. 79.

[58] UH, VIII. (1905. május 21.) 21.

[59] *Székely-Udvarhely,* X. (1904. május 19.) 41.

tak, majd 28 tanuló külön, cigányzene kíséretében rudakkal mutatott be gyakorlatokat.[60]

A fentiekből kiviláglik, hogy az oktatási intézmények tanári kara és diáksága szervesen beépült a dualizmus kori Székelyudvarhely életébe. Az iskolák hagyományos funkcióik mellett jelentékeny társadalomalakító szereppel bírtak, amelyet a diákok oktatásán és nevelésén, valamint a tanárok által szűkebb szakmai közönségnek, illetve nagyobb számú érdeklődőnek tartott, tudományos vagy ismeretterjesztő előadásaikon keresztül gyakoroltak a helyi közösségre. Ugyanakkor megteremtettek, illetve kielégítettek bizonyos művelődési igényeket, jótékony hatással voltak a helyi kulturális élet minőségére. Azonban akkor, és napjainkban is, fontos lett volna, hogy nevelési kérdésekben a társadalom világos elvárásokat, célokat fogalmazzon meg, az iskola és a szülők pedig együttműködjenek ezek megvalósításában.

[60] UH, XI. (1908. május 31.) 22.

GIDÓ CSABA

Vasútépítő munkások és vállalkozók Székelyföldön

Az infrastruktúra fejlesztések történetében a vasútépítés volt az első olyan vállalkozás, amely hatással volt a hagyományos társadalmi érintkezési formákra, megváltoztatta az emberiség tér és idő fogalmát. A vasút átalakította az általa érintett természeti és emberlakta táj képét. A gőzmozdony diadalmas útjában a XIX. század embere a gazdasági és társadalmi gondok megoldását látta.

A székely társadalom hírből vagy személyes élmények által már a XIX. század közepén ismerte az új technikai találmány előnyeit és hasznosságát. A székely elit a vasútépítkezések által biztosított munkalehetőségektől várta a székely lakosság kivándorlásának csökkenését. Ugyancsak a vasútforgalomtól remélte a gazdasági élet, a fürdőkultúra, a turizmus fellendülését, a székely kisvárosok gazdasági és kulturális központtá válását.

A székelyföldi vasútépítkezések időszakát három nagyobb korszakra lehet tagolni:

1. ***1868–1873***: a Magyar Keleti Vasút[1] építése. Ebben az időszakban épült meg a Székelykocsárd–Marosvásárhely vasútvonal (1871), illetve a Segesvár–Brassó vasútvonal (1873). Ez a két vonalszakasz érintette Székelyföld területét, de csak a nyugati, illetve a délnyugati peremterületeket.

[1] Magyar Keleti Vasút hálózata (zárójelben a különböző vonalszakaszok átadásának éve): Nagyvárad–Kolozsvár (1870), Gyulafehérvár–Tövis–Székelykocsárd–Marosvásárhely (1871), Tövis–Medgyes (1872), Medgyes–Segesvár (1872), Kiskapus–Nagyszeben (1872), Segesvár–Brassó (1873) és Kolozsvár–Székelykocsárd (1873).

2. ***1886–1898***: a székelyföldi helyi érdekű vasútvonalak építése[2] és a MÁV székelyföldi vasútépítésének első szakasza[3]. Kiépülnek a nagyobb székelyföldi folyók mentén a vasútvonalak, de mindegyik zsákutcába torkollik, a székely települések közt nincs vasúti összeköttetés.

3. ***1904–1915***: a Székely Körvasút kiépülése[4], kisebb helyi érdekű vasútvonal építkezések[5] és a Maros-Torda helyi érdekű keskenyvágányú vasútvonal-hálózat kiépülése[6]. A harmadik korszak egyben a mai székelyföldi vasúthálózat kialakulását és a székely vasútépítés korszakának lezárulását jelentette.

Jelen tanulmány célja, hogy fényt derítsen a székelyföldi vasútvonalak megvalósulásának hátterében állókra, továbbá arra, hogyan viszonyult a helyi székely lakosság a távolból érkező munkásokhoz, mérnökökhöz vagy vállalkozókhoz.

A vasutak építését célzó székelyföldi kezdeményezések nem ütnek el a korabeli magyar viszonyoktól. A vasutak egyik része magán, másik része állami kezdeményezés által valósult meg. Ha a magánkezdeményezéseket nézzük, akkor itt megemlíthetjük, hogy a kis-küküllő-völgyi, illetve a maros-tordai helyi érdekű vasútvonalak az érintett vármegyék kezdeményezésére valósultak meg. A Héjjasfalva–Székelyudvarhely vasútvonal Ugron Gábor ellenzéki és Daniel Gábor kormánypárti politikus összefogásának szép példája. A marosvásárhely–szászrégeni vasútvonal két város, Marosvásárhely és Szászrégen, a helyi politikai elit, illetve a Maros menti tutajérdekeltségek összefogása által épült meg, míg a brassó–háromszéki vasútvonal a brassói és háromszéki politikai és gazdasági elit egymásra találásának az eredménye. A megalakuló he-

[2] Marosvásárhely–Szászrégen (1886), Héjjasfalva–Székelyudvarhely (1888), Brassó–Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely (1891), Balázsfalva–Dicsőszentmárton–Sóvárad (1898)

[3] Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda–Madéfalva–Gyimes (1897)

[4] Szászrégen–Déda (1905), Madéfalva–Gyergyószentmiklós (1907), Gyergyószentmiklós–Déda (1909).

[5] Sóvárad–Parajd (1906), Kézdivásárhely–Bereck (1907)

[6] Marosvásárhely–Mezőbánd–Mezőméhes–Kolozsnagyida (1915), Marosvásárhely–Nyárádszereda–Szováta–Parajd (1915)

lyi érdekű vasúti részvénytársaságokban a térség politikai és gazdasági személyiségei lépnek be. A székely országgyűlési képviselők között nem ritka az olyan személy, aki több vasúti részvénytársaság tagja. Erre jó példa Ugron Gábor, aki a besztercei, udvarhelyi és a háromszéki helyi érdekű vasúti részvénytársaságoknak is tagja.

A vasút megépítéséhez szükséges pénzt részben a helyi közösségek részvényjegyzései, az állami támogatás, másrészt a különböző bankoktól felvett kölcsönök biztosították.

De nézzük a vállalkozók körét, akik részt vettek a székely vasútépítkezéseknél. A legtöbb vállalkozó az építkezésben érdekelt országgyűlési képviselők, mérnökök, helyi gazdasági vállalkozásban érdekelt személyek által szerzett tudomást az illető régió vasútépítéséről. A vállalkozók többsége nem csupán a vasútépítésben, de más építkezési munkálatokban is kipróbálta tehetségét, rátermettségét. Sokuknak a székely vasútépítkezésbe való bekapcsolódás csak *egy* munka volt a sok közül. Ha időrendi sorrendben vesszük, akkor elsőként az angol *Waring Brothers és Eckersley* céget kell megemlíteni, amely elkezdte az erdélyi fővasúthálózat, a Magyar Keleti Vasút kiépítését. Egy megbízható cégnek tűnt, hiszen Magyarországra való érkezése előtt Franciaországban, Belgiumban, Indiában, Brazíliában és Hondurasban foglalkozott vasútépítéssel, míg a cég vezetője, Charles Waring az angol parlament tagja volt.[7] A Magyar Keleti Vasút kiépítése igazi nemzetközi vállalkozásnak minősült. A vasutat finanszírozó Angol–Osztrák Bank mellett az üzletbe bekapcsolódott a párizsi Société Général, a brüsszeli Bischofsheim és Hirsch, illetve a frankfurti Erlanger bankház.[8] A vállalkozásban jelen van a magyar politikai elit egy része és az erdélyi arisztokrácia is. A vasút részvényeit szerte Európában jegyezték. Az angol vállalkozókkal természetesen angol mérnökök érkeztek, továbbá igazi nemzetközi munkáshad. A vállalkozásból azonban 1871 tavaszán az angol cég jelentős nyereséggel kivonult, így a vasútvonal kiépítése a Magyar Keleti Részvénytársaságra, illetve a magyar államra hárult. A vasútháló-

[7] *Magyar Polgár*, II. (1868) 144. sz.

[8] Pogány Mária: *Vállalkozók, mérnökök, munkások a magyar vasútépítés hőskorában. (1845–1873)*. Bp., 1980. 42. (A továbbiakban Pogány, 1980.)

zat építése, többek közt a Székelykocsárd–Marosvásárhely és a Segesvár–Brassó vonal kiépítése magyar, illetve német mérnökök irányításával fejeződött be. A Magyar Keleti Vasút körüli nemzetközi botrány, a pénzügyi bonyodalom véget vetett a magán vasúttársaságok korszakának. Ezt követően a magyar állam államosította a legfontosabb vasútvonalakat, a vasútépítkezések a Magyar Állam Vasutak Igazgatóságának felügyelete vagy irányítása mellett történtek.

A székelyföldi vasútépítkezéseknél a fentebb már pontosított második és harmadik szakaszban a monarchia területéről vagy Németországból származó vállalkozókkal találkozunk:

- Marosvásárhely–Szászrégen (1886) vasútvonal: *Deutsch Lajos* és *Kohner Adolf és fiai* budapesti vállalati cég.[9]
- Héjjasfalva–Székelyudvarhely (1888) vasútvonal: *Kutlánya János* budapesti vállalkozó.[10]
- Brassó–Sepsiszentgyörgy–Kézdivásárhely (1891) vasútvonal: *Arnold Leó* mainzi vállalati cég.[11]
- Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda (1897) vasútvonal: *Linczer Ármin* és *Braun Gyula* budapesti vállalkozók.[12]
- Csíkszereda–Gyimes magyar–román határ (1897) vasútvonal: *Gross A. Bischof* bécsi vállalkozó cég és *Fischer Henrik* Budapesti vállalkozó.[13]
- Balázsfalva–Dicsőszentmárton–Sóvárad (1898) vasútvonal: *Zielenszky Szilárd* budapesti vasúti vállalkozó.[14]
- Szászrégen–Déda (1905) vasútvonal: *Fábián Lajos*, *Minde Lajos* és *Somlyó József* budapesti vállalkozók társvállalkozása.[15]

[9] *Maros-Vidék*, XVI. (1886) 4. sz.
[10] Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban MOL) K 173 – 935 csomó – 232 – III tétel – 1887.
[11] *Ellenzék*, XI. (1890) 100. sz.
[12] MOL K 229 – 800 csomó – 2 tétel – 3382 – 1898.
[13] MOL MÁV Igazgatóság Bizalmas iratai. Z 1524 – 2 doboz – 1895 – 93062.
[14] *Kis-Küküllő,* VII. (1897) 3. sz.
[15] *Gyergyói Hírlap*, VII. (1904) 30. sz.

- Sóvárad–Parajd (1906) vasútvonal: *Braun Gyula* budapesti vállalkozó.[16]
- Kézdivásárhely–Bereck (1907) vasútvonal: *Brassó-Háromszék Helyiérdekű Vasúttársaság,* amelynek építésvezetője *Fábián Lajos* budapesti vállalkozó.[17]
- Madéfalva–Gyergyószentmiklós (1907) vasútvonal: *Pallós Ármin* budapesti vállalkozó.[18]
- Gyergyószentmiklós–Déda (1909) vasútvonal: *Schiffer Miksa* budapesti vállalkozó.[19]
- Maros-Torda helyi érdekű keskenyvágányú vasút (1915): *Magyar Építő Részvénytársulat,* amelynek építésvezetője *Braun Gyula* budapesti vállalkozó.[20]

A fentiekből kitűnik, hogy a székelyföldi vasútépítés nagy része budapesti vállalkozók irányításával zajlott. Rajtuk kívül találkozunk egy angol vállalkozó céggel, amely kivonult a vállalkozásból, még mielőtt a Székelyföldet érintő vasútvonalakhoz fogott volna. Arnold Leó vállalkozó német származású, bekapcsolódása a háromszéki vasútépítésbe feltehetően annak köszönhető, hogy a vasútépítés pénzügyi finanszírozását a frankfurti Erlanger bankház biztosította. A Gross A. Bischof bécsi vállalkozó cég és Fischer Henrik budapesti vállalkozó ismertek voltak Magyarországon, hiszen részt vettek a Máramaros–Kőrösmező–határszél (1894–1895) vasútvonal építésénél. Eddigi adataink alapján a székelyföldi vasútépítkezéseknél összesen tizenkét budapesti fővállalkozó fordult meg. Braun Gyula mérnök három székelyföldi vasútvonal építésénél működik közre mint vállalkozó: a Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda és Sóvárad–Parajd vonalaknál, illetve ő volt a Maros-Torda helyi érdekű keskenyvágányú vasúthálózat építési vezetője is. Braun Gyula és Linzer Ármin székelyföldi középítkezésekben is részt vettek.

[16] MOL Z 1527 – 30 doboz – 1905 – 236367.
[17] *Székely Újság*, IV. (1907) 170. sz.
[18] *Gyergyó,* V. (1905) 8. sz.
[19] *Gyergyó,* VII. (1907) 27. sz.
[20] Román Nemzeti Levéltár Maros Megyei Hivatala (továbbiakban: RNLMmH). Technikai iratok 109. Fond 9. 27. csomó. 1911.

Az ő nevükhöz kötődik a marosvásárhelyi cukorgyár (1894) és a marosvásárhelyi honvéd laktanya (1896) megépítése. Ezen kívül Braun irányította a brassói honvéd laktanya (1892) építését is. A budapesti mérnök, Fábián Lajos két kisebb vasútépítésnél: a Szászrégen–Déda, illetve a Kézdivásárhely–Bereck vonalaknál dolgozott.

Braun Gyula, Linzer Ármin vagy Fábián Lajos esete mutatja, hogy egyes vállalkozók egy adott vasútvonal megépítése után ismét visszatérnek a térségbe, sőt szerepet vállalnak a térség középítkezéseinél is. Sikeres munkáik révén biztosítékot jelentenek a helyi elit számára, akik szívesen bízzák őket meg újabb munkálatokkal.

A vasútépítkezéseknél megszokott volt, hogy a vállalkozók több szakaszra osztották fel a vasútvonalakat és azokat mérnöki végzettségű alvállalkozóknak adták ki. Az alvállalkozók neveit, származási helyét nem sikerül minden esetben fellelni a levéltári források vagy a sajtó oldalain. A rendelkezésünkre álló adatok alapján feltételezhetjük, hogy a monarchia minden területéről érkezhettek alvállalkozók.

Szintén kevés adattal rendelkezünk a székelyföldi vasútépítkezéseken dolgozó munkások származását illetően. A korabeli források, a sajtóban megjelent hírek egy adott etnikumhoz tartozó vagy egy adott régióból érkező munkásokra utalnak. A feldolgozott forrásokból azonban minden esetben az tűnik ki, hogy az elvárthoz képest jóval kisebb mértékben vette ki részét a vasútépítésből a helyi lakosság. Melyek lehetnek ennek az okai? A kezdetleges eszközökkel dolgozó és szakértelemmel nem rendelkező székelyek képtelenek voltak felvenni a versenyt az alföldi magyar kubikusokkal, a krajnai favágókkal vagy az olasz, horvát kőfaragókkal. Ebből kifolyólag a munkájukban mindig lemaradtak és a napi teljesítmény után szolgáltatott díjszabás terén jóval kevesebbet kaptak, mint az idegen munkások. Másrészt a székelységnek a vasútépítkezések csak ideiglenes munkalehetőséget jelentettek, számukra továbbra is az otthoni kisbirtok megművelése volt a legfontosabb. Szántás, vetés vagy aratás időszakában a székely munkások elhagyták az építkezéseket, a vállalkozók így kénytelenek voltak az építkezések ideje alatt új munkaerő után nézni. A vállalkozók ezért szívesebben alkalmaztak a korábbi építkezések alkalmával kipróbált magyar, német,

cseh, bosnyák, olasz, horvát vagy makedón munkásokat, vállalva szállításuk és ellátásuk magas költségeit.

Így a vasúti vállalkozók a székely munkaerőt többnyire csak kisegítő munkára alkalmazták. Tekintettel a nagyszámú külföldi munkás alkalmazására a Belügyminisztérium 1871-ben elrendelte, hogy a vállalkozók külföldi munkásokat csak jogérvényes szerződéssel alkalmazhatnak. A vállalkozókat arra kötelezték, hogy ha munkásaiknak felmondanak, élelmezzék őket és fizessék meg hazaszállításukat.[21] A magyar kormány igyekezett oda hatni, hogy helyi vagy legalább magyarországi munkásokat alkalmazzanak a vállalkozók. Ugyanakkor meg akarta akadályozni, hogy a vasútépítésekről elbocsátott, a távoli vidékről származó munkások problémát okozzanak a helyi közigazgatásnak.

A marosvásárhelyi *Székely Hírlap* 1873-ban sajnálkozóan jegyezte meg, hogy a Magyar Keleti Vasút építésétől a székelység távol maradt: „*…népünk az anyagi gyarapodás ezen biztos eszközét kellően nem vette igénybe. Itt-ott megpróbálkozott földmunkával, néhol az építkezésnél is tett kísérletet, de a legnagyobb munkarészt olasz, horvát s más idegen országbeli munkások végezték, kezeikbe ment a sok munkabér.*”[22]

A Madéfalva–Gyergyószentmiklós vonalszakasz építkezési vállalkozója, Pallós Ármin, mivel nem talált elég munkást helyben, macedón munkásokat hozott Székelyföldre. A munkások egy része a vasútépítkezések befejeztével itt maradt és más középítkezéseknél vagy erdei munkáknál vett részt. Többek között megfordultak Marosvásárhely csatornázási munkálatainál.[23]

A *Csíki Lapok* szerkesztője 1895-ben a következőt írja: „*… még meg sem kezdődött az igazi vasútépítkezés s már is itt van nyakunkon egy sereg ember idegen helyről jőve, nem ismerik sem szokásainkat, sem erkölcseinket, hanem azért itt akarják megszedni magukat.*”[24] A helyi sajtó és elit természetesen több alkalommal felszólalt az idegen munkásáradat ellen, sok esetben megróva a helyi társadalom egykedvű-

[21] Pogány, 1980. 163.
[22] *Székely Hírlap*, V. (1873) 67. sz.
[23] *Székely Napló*, XXXX. (1910) 197. sz.
[24] *Csíki Lapok*, VII. (1895) 2. sz.

ségét, hogy nem használja ki az adott pénzkereseti lehetőséget, sőt sokan éppen a vasútépítkezések idején vándorolnak ki munkakeresés céljából a szomszédos Romániába vagy a távoli Amerikába.

A helyi lakosság kezdetben nem tudta, hogyan viszonyuljon a településeken megjelent idegen munkások, mérnökök, vállalkozók áradatához: „*A vasútépítés oly nagyszámú idegenséget zúdított nyakunkra, hogy ma holnap félve kell a csíki embernek tapasztalnia, hogy mikor és miben vagyunk még akadályai az idegenségnek, és vajon az idegenség érdekei mikor kívánják feláldozásunkat. Valóban Csíkvármegyében átkozottul felfordult világ lett a vasútépítés megkezdése óta. Elkezdve a koldulástól, fel a nagy regálebérlőkig, egész sorozata jött be megyénkbe az olyan foglalkozású egyéneknek kik semmit sem hoztak be Csíkba, ellenben amit kivisznek, azt mind Csíkból és legalább is a csíkiak elől viszik el.*”[25]

A vasútépítkezések nyersanyagszükséglete jó hatással volt a helyi gazdasági életre. A legfontosabb építkezési anyag, a fa felhasználása ugrásszerűen megnőtt, maga után vonva a fakitermelő és fafeldolgozó vállalkozások számának tetemes növekedését. A helyi társadalom leginkább az idegen munkások élelmezéséből és elszállásolásából igyekezett hasznot hajtani. A vasút menti italmérés és élelmiszerárulás összeütközési pont volt a vállalkozók és a helyi polgárok, illetve települések között. A vállalkozók a vasútvonalra beadott pályázatok alkalmával maguknak igényelték a vonalmenti italmérés jogát, amiből jelentős hasznuk származott. Sok esetben jóval drágábban adták az italt, mint ahogy azt a munkások a helybéliektől meg tudták volna venni. Másrészt a helyi lakosok az ital, illetve az élelmiszer árusításából jelentős nyereséget reméltek. A helyi hatóságok – például a Magyar Keleti Vasút építésének kezdetén – akadályozták a vasútépítési vállalkozókat az italmérés gyakorlásában. A Belügyminisztérium kénytelen volt rendeletben felszólítani az erdélyi törvényhatóságokat, hogy ne gördítsenek akadályokat a vállalkozók italmérési joga elé.[26]

[25] *Csíki Lapok*, VIII. (1896) 33. sz.
[26] MOL K – 150 – VI. kútfő – 1870 – 13927.

Csík megyében a vasútépítkezések megkezdése előtt, már 1894 utolsó napjaiban létrejött a helyi birtokosságot tömörítő *Csíki Vasútépítkezési és Élelmezési Részvénytársaság*.[27] A részvénytársaság elnökévé Molnár József országgyűlési képviselőt választották.[28] A társaság még a vasútépítési pályázat meghirdetése előtt elnyerte azon jogot, hogy a Csíkszereda–Gyimes vasút építéséhez szükséges faanyagot, kavicsot, téglát előállítsa és szállítsa. Ugyanakkor élelmezési és italárusítási jogot nyert a Tusnád–Csíkszereda, illetve Csíkszereda–Gyimes vonalra. A társaság fűrésztelepeket állított fel Csíkszentkirályon és Gyimesen. Téglagyárat létesített az előbbi helyen, ahol napi 8000–9000 darab téglát állítottak elő. Barakkokat építtetett, ahol ételt és italt szolgáltak fel a munkásoknak.[29] A társaság üzletvezetője, Markovics Sámuel Gyimesfelsőlokon elsősorban tehetősebb személyeknek, mérnököknek szobát rendezett be, ahol a *Csíki Lapok*ban közétett hirdetés szerint jó borok, kőbányai sör és kitűnő ételek várták a vendéget.[30] A vasútépítkezések befejezése után a részvénytársaság feloszlott, a tulajdonában lévő gyártelepeket és barakkokat elárverezték. A részvénytársaság felszámolásáról pontos adatunk nincs, a helyi lap 1899-ben megjelenő szerkesztői üzenetéből az derül ki, hogy felszámolás alatt állt az illető évben.[31]

A *Csíki Vasútépítkezés és Élelmezési Részvénytársaság* ritka példája annak, amikor a helyi elit a vasúti munkálatok megkezdése előtt lefoglalja a vasútépítéshez szükséges építőanyag helyeket, megváltja az ital és élelmiszer kiszolgálás jogát. Így a vasútépítésből származó nyereség nagy része helyben maradt. Más vasútvonalak építésénél a vasútépítő vállalkozó, esetleg a vele kapcsolatban lévő, tehetős személyekből álló részvénytársaságok vagy személyek foglalják le a kavicsbányákat, erdőterületeket vagy nyerik el az élelmiszer és alkoholárusítási jogot.

---

[27] *Csíki Lapok*, VII. (1895) 1. sz.
[28] *Csíki Lapok*, VII. (1895) 2. sz.
[29] *Csíki Lapok*, VII. (1895) 31. sz.
[30] *Csíki Lapok*, VIII. (1896) 17. sz.
[31] *Csíki Lapok*, XI. (1899) 19. sz.

A vasútépítkezés idején fellendült élelmiszerfogyasztásra utal a marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara 1896-os jelentése: *„Háromszék, Csík és Udvarhely vármegyei malmokra fölötte kedvező hatással volt a székelyvasutak építése, minthogy e munkánál alkalmazva volt nagyszámú munkások élelmezését a helyi malmok nemcsak, hogy nem fedezték, hanem még nagy mennyiségű behozatal is szükségessé vált."*[32] Hasonló fellendülés észlelhető a szeszipar és sörgyártás terén is, melyek termékei nagyobb részét a vasútépítő munkások fogyasztották el.

Az építkezések megindulásával az érintett városok lakásainak bérleti ára ugrásszerűen megnőtt. *„A vasútépítési munkálatok vajúdó híre olyan ekszázisba hozta a csíkszeredai háztulajdonosokat, hogy nyomban megtették ezt a nyomorú várost Budapestnek, sőt némely esetben a házbéreket még a budapestieken is felül akarják licitálni."*[33] „*… mostan Csíkszereda egész kisebb szabású amerikai város jellegét viseli magán, annyi az üzletember és senki sem beszél másról, mint az üzletről…"*– olvashatjuk a *Csíki Lapok* oldalain.[34]

A *Gyergyó* című lap írja 1905-ben: az *„eddig 200–300 koronás lakásért ma 1000 koronát fizetnek, s a drágaság vaskövetkezetességgel megy át az utolsó élelmi cikkekre is."*[35] A jelentősebb helységekben egymás után nyíltak meg a sokszor illegálisan működő italkimérések, kereskedések. A mészárosok és pékek a termékeiket, bár a törvény kimondta, hogy csak üzlethelyiségekben árusíthatják, szekéren szállították az egyik községből a másikba.

A vasúti építkezések hasznából még a szomszédos román helységek is próbáltak részesülni a Csíkszereda–Gyimes vasút építésekor. Így ír erről a *Csíki Lapok*: *„hetente kétszer, háromszor idegenek egy-egy terhelt szekérrel jönnek be Gyimesbe, itt kávéval és más fűszerneművel házalnak."*[36] A lap anarchikus állapotnak nevezi az épülő Csíkszere-

[32] *Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara jelentése kerületének közgazdasági viszonyairól az 1896-os évben.* Marosvásárhely, 1897. 155.
[33] *Csíki Lapok*, VII. (1895) 32. sz.
[34] Uo.
[35] *Gyergyó*, V. (1905) 38. sz.
[36] *Csíki Lapok*, VIII. (1896) 19. sz.

da–Gyimes határszél vasútvonal mentén uralkodó helyzetet: *„Nincsen ott sem törvény, sem hatósági tekintély – mintha csak a sok bevándorló idegen olyan uratlan jószágnak tekintené ezt a jámbor megyét, melyet tetszése szerint foglalhat el minden jött-ment léhűtő.* […] *az egész Gyimesben kereskedések nyílnak egyre-másra anélkül, hogy még csak a szatócskodásra is iparengedélyt kérnének, nem is említve azt, hogy már több kereskedő elhelyezkedett ottan és pedig anélkül, hogy cégét a kereskedelmi cégjegyzékbe bejegyeztette volna, amint azt a törvény rendeli."*[37] A lap értesülései szerint a vasútvonal által érintett határmelléki négy községben mintegy 60 kocsma működött az építkezések alatt.[38]

A vállalkozók kötelesek voltak a munkások biztonságát szem előtt tartani, elhelyezésükre barakkokat felállítani. Ahol az élelmiszer beszerzése nehézséggel járt, ott kötelesek voltak gondoskodni egészséges és olcsó élelmiszer beszerzéséről, élelmezési telepek felállításáról. A munkások bérét legalább minden két hétben egyszer, mindenkor meghatározott fizetési napon kellett kiadni. A munkásokat, akik önhibájukon kívül munka közben szerencsétlenül jártak, a sérülteket vagy családtagjaikat kárpótolni kellett.[39]

A helyi illetékesek, rendfenntartó erők figyelmét igénybe vette a különféle nemzetiségű munkások elhelyezése, a helyi lakosság és az idegenek közti feszültség elsimítása, a rend és a tisztaság fenntartása. Az építkezések ideje alatt gyakoriak voltak a gyilkosságok, rablások, verekedések, virágzott a prostitúció. Panaszok sokasága érkezett a helyi közigazgatáshoz csendháborítás, a különböző fogadók működése, éjszakai tivornyák és a biztonság megrendülése miatt. Nagyborosnyónál a háromszéki vasútépítkezések idején két munkás összeverekedett, az egyik munkás halálos szúrást kapott.[40] A helyi lapok több alkalommal beszámoltak rablásokról. A Nagyvárad–Kolozsvár vonalrészen 1871-ben a sztánai töltésnél dolgozó három munkás éjjel betört az egyik angol vasúti mérnök házába, ahol megöltek egy személyt és jelentős kész-

[37] Uo.
[38] Uo.
[39] MOL K 229 – 800. csomó – 2. tétel – 1898 – 3382.
[40] *Székely Nemzet*, IX. (1891) 56. sz.

pénzt, illetve ékszert raboltak.[41] A gyimesi vonal mentén dolgozó munkások juhokat loptak.[42] Gyergyószentmiklósón 1907-ben a vasúti munkások és a helyi székely legények összeverekedtek. A helyi lap felháborodottan ír az esetről és arról, hogy „*minden civilizált helyen valamely félreeső pontot jelölnek ki a kéjház részére, csak éppen nálunk helyezzük őket a központba, hogy szürküléstől hajnalig élvezhessük a kurjongatást, ordítozást, verekedést és vérengzést.*"[43]

Kevés szó esik a vasútépítéseken uralkodó az egészségügyi körülményekről. A vállalkozók minimális figyelmet fordítottak erre a kérdésre, az egészségügyi beruházásokat teljesen elhanyagolták. A különböző felkészültségű és eltérő tapasztalattal rendelkező munkások nem részesültek munkavédelmi képzésben. A Magyar Keleti Vasút sztánai munkálatainál lőport használtak a sziklák repesztéséhez, több ezer köbméter követ mozgattak meg a töltések erősítésére. Több száz munkás szenvedett munkabalesetet, akiknek később a vállalkozók emlékoszlopot emeltek Kőröstopán helységben.[44]

A nem megfelelő táplálkozás, a higiénia hiánya, a gyatra szálláshelyek mind hozzájárultak a különböző fertőző betegségek megjelenéséhez és elterjedéséhez. A helyi tisztviselőknek főként a ragályos betegségek megjelenése és elterjedése okozott fejtörést. Leginkább a kolera elterjedésétől tartottak. A Belügyminisztérium 1870-ben külön leiratban figyelmeztette Marosvásárhelyt a kolera veszélyére. A nyilvános helyek, szállodák, kocsmák, színházak, vasútállomások árnyékszékeinek, a csatornák naponkénti fertőtlenítése kötelezővé vált.[45] A belügyminiszter évente rendeletben kérte Marosvásárhelyt és Marosszéket, hogy jelentéseikben adatokat szolgáltassanak az uralkodó közegészségügyi állapotokról, többek között a bújakor állásáról, a kéjnőkről, illetve az orvosok számáról. A minisztérium külön kiemelte, hogy ezen adatokra, mivel a vasútvonalon angolok is dolgoznak, az angol nagykövetség és

[41] *Székely Hírlap*, III. (1871) 18. sz.
[42] *Csíki Lapok*, VII. (1895) 48. sz.
[43] *Gyergyó*, VII. (1907) 42. sz.
[44] Lukács Béla: *A Magyar Keleti Vasút.* Kolozsvár, 1870. 33.
[45] *Székely Hírlap*, III. (1871) 70. sz.

a közös külügyminiszter is kíváncsi.[46] A kolerajárványnak is tulajdonítható a város lakossága 1869–1874 között 748 fővel csökkent.[47]

A vasutak menti egészségügyi szolgálatot vasúti rendelkezéssel szabályozták. Kezdetben csak pályaorvosok kirendelésére került sor. A vasúti közlekedés számos veszélyt rejtett magában mind a vaspályák építése idején, mind a forgalomba helyezést követően. Dr. Csatáry (Grósz) Lajos MÁV főorvosnak köszönhető a pályaorvosi hálózat megszervezése. A pályaorvosi szakaszok átlagban 30 km hosszúak voltak. A pályaorvos feladata volt a baleseti segélynyújtás, az alkalmazottak orvosi vizsgálata, a vasúti kocsik, állomások, őrházak fertőtlenítése.[48] Csatáry 1883-ban rendszeresítette a nagyobb vasúti osztályfőnökségeknek és személyszállító vonatoknak mentőeszközökkel, mentőszekrényekkel való ellátását.

A székelyföldi vasútépítés alkalmával uralkodó egészségügyi állapotokról, illetve intézkedésekről kevés adat áll a rendelkezésünkre. Éppen ezért érdemel figyelmet a csíkvármegyei vasútépítésről fennmaradt jelentés, melynek segítségével rálátást nyerhetünk az akkori egészségügyi állapotokra. A magyar Belügyminisztérium külön rendeletben határozta el 1895 őszén a csíkmegyei vasútépítéshez érkező munkások orvosi vizsgálatát, hogy elkerüljék a Gallíciában, Törökországban, Oroszországban terjedő kolerajárvány elterjedését Székelyföldön.[49] 1896 májusában dr. Farkas Jenő közegészségügyi felügyelő bejárta az épülő Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda–Gyimes vasútvonalat. Szerzett tapasztalatairól beszámolt a Belügyminisztériumnak.[50] A belügyminiszter ennek alapján 1896. június 3-án rendeletben szólította fel Háromszék és Csíkmegye közigazgatási bizottságait, hogy sürgősen tegyenek intéz-

[46] RNLMmH Marosvásárhely város politikai iratai. Fond 9. Leltári szám 107. 1870-1347.

[47] Kozma Ferencz: *Székelyföld közgazdasági és közmívelődési állapota*. Bp., 1879. 71.

[48] Dr. Jelinek István: *A magyar egészségügy és a vasúti szociálpolitika kialakulásának kezdetei.* In: Magyar Vasúttörténet. A kezdettől 1875-ig. I. kötet. Bp., 1995. 382.

[49] *Csíki Lapok*, VII. (1895) 37. sz.

[50] *Csíki Lapok*, VIII. (1896) 20. sz.

kedéseket a vasútépítkezéseknél uralkodó egészségügyi viszonyok javítása érdekében: „*... a jelenleg is jelentékeny számú és a nyár folyamán előreláthatólag még emelkedő munkás seregnek elhelyezése, orvosi felügyelete, gyógykezeléssel való ellátása igen tökéletlen és a körülmények olyanok, hogy fertőző betegségeknek a munkások közé való behurcolása esetén súlyos járványtól lehet tartani. Minthogy az építő vállalatnak kellő mennyiségű barakkjai nincsenek, ennélfogva a környékbeli községekben a lakások egy része igen túlzsúfolt”*.[51]

A belügyminiszter kérte a helyi hatóságokat, hogy szólítsák fel a vasútépítő vállalkozókat, hogy a munkások számára az 1876. XIV. törvénycikk által előírt barakkokat építtesse fel. A szállások állapotát a helyi közigazgatás és a helyi egészségügyi szolgálat volt köteles felülvizsgálni. A belügyminiszteri leiratból kitűnik, hogy a munkások nem megfelelő körülmények közt laktak a vasúti munkálatok ideje alatt: „*Kiküldöttem azt jelentette hozzám, hogy közvetlenül Sepsiszentgyörgy mellett is a gidófalvi határban száznál több horvát munkást is olyan épületben találta, amelybe az eső is beesik, és amely az időjárással szemben védelmet nem nyújt. E jelentékeny számú munkás számára még egy kútról sem történt gondoskodás. Az alkalmazott orvosok száma* [...] *teljesen elégtelen. Minden esetre szükséges, hogy a vállalat a háromszéki vonalon legalább 2 orvost alkalmazzon, akik hetenként legalább kétszer tartoznak az osztálymérnökségek székhelyén vagy azoknak megfelelően a vonal mentén megjelölt helyiségekben megjelenni, a járó betegeket ellátni. Ily rendelő helyiségekre van szükség Sepsiszentgyörgyön, esetleg e helyett a gidófalvi kavicstelep közelében, Oltszemen, Málnáson vagy Mikóújfaluban és Bükszádon. A rendelés idejéről a munkások előzetesen értesítendők. E rendelőhelyek közül egy-egy orvos kettőnél többet nem láthat el, mert hetenként kétszer való rendelésen kívül egyébkor is a megbetegedett munkásokat sürgősen megvizsgálni, s orvosi segéllyel ellátni tartozik. A Málnáson és Bükszádon való rendelést a Bükszád közelében felállítandó kórház orvosa végezheti. Bükszád közelében, ahol nagy és sokáig tartó munkálatok folynak, kórházra elengedhetetlenül szükség van. Szakközegem legalább 16 ágyra berendezett*

[51] MOL K 229 – 627. csomó – 2. tétel – 1896 – 39541.

kórházat tart szükségesnek. [...] *Szükséges továbbá, hogy az 1876. IV. t.c. 78. paragrafusa értelmében kórházon és a rendelő helyiségeken kívül még a veszélyesebb munkák helyei közelében is legyen az első segély ellátásához alkalmas kötszer és felszerelés, továbbá a vonal mentén legalább két hordágy."*[52]

A helyi közigazgatás feladata volt, hogy az építkezési vállalatot arra kötelezze, *„hogy minden megbetegedett munkást az orvosi látogatások megszabott idején kívül is a szükséghez képest azonnal ellátassák orvosi segéllyel, s hogy az érkező munkások egészségügyi állapota megvizsgáltassák, nehogy fertőző betegségeket hurcoljanak be a munkálatok területére. A nyári meleg idő bekövetkeztével fenyegető járványok ellen való óvakodás szempontjából szükséges, hogy a vonal közelében alkalmas épületek legyenek kiszemelve, amelyekben a fertőző betegek kellően elkülöníthetők. E célra felhasználhatók volnának a társaság raktárai, azonban a kiszemelt épületek előlegesen hatóságilag megszemlélendők annak megállapítása véget, hogy a jelzett célra alkalmasak-e. A férőhelyek száma a munkáslétszám legalább 2%-nak feleljen meg."*[53] A belügyminiszter elégtelennek találta az orvosi személyzetet a vonal mentén, ezért szükségesnek találta, hogy *„a Tusnádfürdőtől Csíkszereda felé eső részen legalább 2 orvos alkalmaztassék, akiknek egyike Csíktusnádon lakjon, és a vonalnak Tusnádfürdő–Verebes közötti részét lássa el. Amennyiben a vállalat a Zsögöd–Csíkszereda közötti része külön orvost kíván alkalmazni, a Verebes és Zsögöd közötti rész ellátása egy harmadik orvosra bízandó. Az alkalmazott orvosok kötelezendők, hogy a vonalat hetenként legalább kétszer bejárják s az első fokú egészségügyi hatóság közbejöttével megállapított rendelő helyiségekben a járó betegeket ellássák, azon kívül minden megbetegedett munkást a szükséghez képest azonnal orvosi segélybe részesítsenek, bármely nap vagy bárminő időben fordult is elő a megbetegedés. A Csíktusnádon lévő vállalati kórház kellő felszereléssel, különösen műtőasztallal, műszerszekrénnyel, fürdőkádakkal, kellő mennyiségű fehérneműkel ellátandó, szükséges, hogy külön konyhahelyiségről legyen gondoskodás.*

[52] Uo.
[53] Uo.

A kórház túltömöttsége megszüntetendő s el nem tűrhető, hogy amint az kiküldöttem is ott jártakor is történt nő beteg a férfiakkal egy szobába feküdjék."[54] A Csíkszereda–Gyimes vonalon is több orvos alkalmazását helyezték kilátásba, egy-egy orvost a Csíkszereda–Csíkszentmihály részre, a csíkszentmihályi állomástól a Lóvészi alagútig, az alagúttól Középlokig, Középloktól a határig. A megvizsgált gyimesfelsőloki kórház télire nem volt megfelelően elkészítve, ezért kérték, hogy vakoltassa le a vállalkozó. A fertőző betegek elhelyezésére megfelelő helyiségeket kellett létesíteni.[55] A Kereskedelmi Minisztérium rendeletére a MÁV kolozsvári üzletvezetősége 1896 nyarán orvosi tanácsadóval felülvizsgáltatta, hogy a két megye területén mennyire tartják be az egészségügyi viszonyok javítására kiadott rendeleteket. A kiküldött orvosi tanácsadó jelentése szerint a Sepsiszentgyörgy–Bükszád vonalon a munkások számához képest megfelelő számú barakk és lakás volt. A Sepsiszentgyörgy mellett felállított barakkok kúttal is rendelkeztek. A háromszéki vonalon előírt két orvos közül az egyik, dr. Barabás Sepsiszentgyörgyön, a másik, dr. Halász Tusnádfürdőn lakott. Rendelő helyiségük a szakaszmérnökök irodái voltak, ahol elsősegélynyújtáshoz szükséges kötszerek és hordágyak voltak elhelyezve. Fertőző betegek számára kórház azonban nem volt, és a Belügyminisztérium által megkívánt 16 ágyas kórház Bükszádon nem létesült. A Csík vármegye területén épülő vonalon Csíkszeredáig két orvos tevékenykedett: dr. Csiszér Miklós Csíkszentmártonon és dr Molnár József Csíkszeredában, aki egyben a vármegye főorvosa is volt. Az egyik orvos Tusnádfürdőtől Zsögödig, a másik Zsögödtől Csíkszeredáig látta el a betegeket. Csíktusnádon kórház is működött.

A Csíkszereda–Gyimes vonalon négy orvos volt: dr. Filepp Sándor, dr. Zakariás István, dr. Gesztenbaum és dr. Bück. Ezen a vonalon két jól felszerelt kórház volt, az egyik Csíkszépvízen, a másik Gyimesfelsőlokon. A fertőző betegek számára korházként szolgáló helyiségekről itt gondoskodtak. A Gyimesfelsőloki kórházat deszkából készítették, ezért az orvosi tanácsadó kérte annak bevakolását, ugyan-

[54] Uo.
[55] Uo.

akkor arra hívta fel a figyelmet, hogy habár, ezen a vonalszakaszon elegendő lakás van, helyenként nincsen megoldva az emberi és állati hulladékok eltakarítása. A vállalkozót felszólították egy 16 férőhelyes kórház felállítására Bükszád mellett, továbbá, hogy a munkások lakásai mellett ügyeljenek a rendre és tisztaságra. Kérték, hogy a nyers zöldségek és gyümölcsök fogyasztásával, valamint a *„rendetlen élvezetekkel”* járó veszélyekre a munkásokat saját nyelvükön írt felhívások figyelmeztessék. A vizsgálat alkalmával megállapították, hogy a határon minden ellenőrzés nélkül szállítanak be zöldséget és gyümölcsöt, rossz minőségű élelmiszereket, melyek könnyen betegséget tudnak előidézni, kérik a szigorúbb ellenőrzést.[56]

Farkas Jenő közegészségügyi felügyelő által a belügyminiszternek tett jelentéséből kitűnik, hogy a vasúti vállalkozók nem gondoskodtak megfelelően a munkások lakáskörülményeiről, egészségügyi ellátásáról és a megfelelő élelmezésről. Sok esetben úgy ment végbe egy vasútvonal megépítése, hogy a leglényegesebb munkavédelmi és egészségügyi intézkedések hiányoztak. A vasútnál dolgozó személyzet orvosi ellátását a helyi orvosok végezték, akiknek ez jelentős túlterheltségek okozott, esetenként nem tudtak felnőni feladatukhoz.

A helyi lakosság néha passzív szemlélője volt a munkások és az építkezési vállalkozók közti munkakonfliktusoknak. A csíkszeredai lakosság 1896 februárjában a vasútépítésnél dolgozó horvát munkások zendülését követhette végig, akik a teljes bérük kifizetését követelték a vasútépítő vállalkozóktól.[57] Hasonló jellegű sztrájkkal találkozunk 1906 áprilisában a Madéfalva–Gyergyószentmiklós közti vonalon dolgozó munkások esetében. Ők azonban már kidolgozott követelésekkel álltak az építkezési vállalat elé: *„3,60 korona minimális napszám, egy óra reggeli, 1,5 ebéd, fél óra uzsonna idő s a napi munka 6-6-ig, a szakmánymunka törlése és a május 1-jének, mint munkásünnepnek elismerése”*.[58] A szakmánymunka a teljesítménybérezési rendszert jelentette. A vállalkozók a sztrájkolókat kifizették és elbocsátották, névjegyzékü-

[56] MOL K 229 – 627. csomó – 2. tétel – 1896 – 57138.
[57] *Csíki Lapok*, VIII. (1896) 12. sz.
[58] *Gyergyó*, VI. (1906) 17. sz.

ket pedig elküldték az egész vonalra, hogy nehogy a későbbiekben alkalmaztassanak.[59] A vasútépítkezésnél dolgozó idegen munkások által a helyi lakosság először került kapcsolatba a *„fertőző”* szocializmus eszméivel.

A kortársak a székelyföldi vasútépítéstől a székely kivándorlás csökkenését, új munkahelyek teremtését, a helyi gazdasági élet gyors felvirágzását remélték. Ezzel szemben a XIX–XX. század fordulóján évente több ezer székely távozott útlevéllel vagy a zöld határon Romániába munkakeresés céljából. A székely társadalomnak csak egy kis része részesül a vasútépítkezések által biztosított nyereségből. A székely vasútvonalak fokozatosan, kisebb szakaszokban épültek ki, így az elvártnál jóval kisebb arányban tudtak hozzájárulni a székely gazdasági élet fellendüléséhez. Sok esetben maga a vasút siettette székely kisipar, illetve háziipar hanyatlását annak köszönhetően, hogy megnyitotta a székely települések piacát az olcsó gyáripari termékek előtt.

A székelyföldi lakosság a vasútépítkezés alkalmával kapcsolatba került egy olyan vállalkozással, amely nemzetközi tőkét, nemzetközi vállalkozó és munkás közeget hozott a régióba. A székelység számára teljesen idegen volt a vasúti építkezések ideje alatt megjelenő munkaszervezési rendszer, építkezési technika, munkaeszközök, illetve mentalitás. Az eddig elszigetelt Székelyföldre idegen nemzetek fiai érkeztek, társas érintkezések által nyitottabbá tették a helyi lakosságot. A vasút maga is egy új életformát, viselkedési mintát közvetített. A vasútállomások berendezéseikkel, térgazdálkodásukkal a székelyföldi építkezést, a vasúti restik asztalukon megjelenő étlapkínálatukkal a gasztronómiát befolyásolták. A székelyföldi településeken pedig megjelent egy új foglalkozás: a vasúti alkalmazott, amely megbecsülésnek örvendett a helyi társadalom körében, a magyar állam egyik legfontosabb vállalatának, a MÁV-nak az alkalmazottjaként.

[59] *Csíki Lapok*, XVIII. (1906) 18. sz.

BALÁZSI DÉNES

Társadalmi összefogás Székelykeresztúr gimnáziumának megmentéséért és önazonosságunk megőrzéséért

„A keresztúri magyarság nem veszítette el a fejét. Mikor látta, hogy a magyar intézményekre az új uralom mindenben rátette a kezét, az egyházak védő szárnya alá menekült. A három egyházközség papjai, a katolikus Orbán János, a református Nagy Lajos és az unitárius Ütő Lajos közös úton haladtak és dolgoztak a magyar célok megvalósításán."

A magyar nyelven oktató egyházi iskolákat kellett megvédeniük a sorozatos és fondorlatos román állami bezárási kísérletektől. A református egyház elzálogosította régi műkincsét, a templomi kelyhet, hogy a kifogásolt iskolaépület helyett a követelt minőségű helyiséget biztosíthassa az anyanyelvi oktatás számára. Az unitáriusok hasonlóan, adóságból építettek emeletes épületet, hogy ne tudjanak tovább gáncsoskodni a hatóságok.

„Ez az összefogás sokszor lefegyverezte az intézményekkel makacs harcban álló hatóságok embereit. A felnőttek nevelése a templomokban és a társadalmi, meg a templomon kívüli vallásos összejöveteleken, az estélyeken folyt. Belekapcsolódtak ebbe a női szervezetek: a Jótékony Nőegyesületnek és a Jótékonycélú Polgári Társaskörnek a munkája Ugron Zoltánné és dr. Elekes Dénesné vezetése alatt. A katolikus egyház a 22 év alatt 120 estélyt rendezett, amelynek a tiszta jövedelme félmillió lejre megy átlagos számítással. A többi egyház és egyesület is az [Unitárius Főgimnáziummal] egyetemben hasonló anyagi haszonnal végezte a magyar munkát. Az összes jövedelem a fentiek után közel kétmillió lejre tehető, amelynek legnagyobb részét iskolai célokra fordították. Nem becsülhető fel ezek mellett az erkölcsi tőke, mely a magyar lélek öntudatosításában gyarapodott. Hozzájárultak ezekhez a ka-

tolikus, unitárius, református és iparos dalárdák, valamint a dicséretesen működött filharmonikus társaság. A dalárdák a mellett, hogy színesítéssel vonzóvá tették az estélyeket, és dalkultúrában acélozták a magyar erőre a magyar szíveket, országos viszonylatban is első helyen álló művészetet nyújtottak… Megállapítható, hogy Székelykeresztúron év-év után, a nyugalmuk feláldozásával is, mintegy ötszázan állottak állandóan a magyar társadalmi nevelés szolgálatában. Mikor pedig a román hatóság a folytonos tilalmazással megszigorította a nyilvános összejöveteleket, akkor a magánházaknál jöttek össze sűrűbben, legtöbbször titokban olyan formán, mint az első keresztények a Katakombákban Néró üldözése alatt. [...]

Az unitárius főgimnázium küzdött csaknem a legnagyobb anyagi nehézségekkel. A megtagadott államsegély miatt az egyház anyagi erejére kellett támaszkodnia, ez pedig kevés volt, mert a román hatalom a birtokai nagy részét csakúgy, mint a többi egyházét, kisajátítás útján elvette. Az intézet véndiák-találkozókkal akart segíteni magán. Híres volt az 1926. évben (május 30) tartott összejövetel, amelyen mintegy 500 diák jelent meg, közöttük intelligens román közéleti férfiak is, kiknek a lelkéből az Alma Mater megbecsülését nem tudta egészen kiölni a fajta gyűlölete. Ezek az összejövetelek anyagi haszonnal jártak, de a nehézségeket intézményesen nem tudták megoldani. Az 1930. évben érte a főgimnáziumot a legnagyobb csapás. Ebben az időben az erdélyi egyházak vezetőségének, a beállott anyagi tehetetlenségükben, több középiskola megszűntetése mellett kellett döntenie. Az unitárius egyház úgy határozott, hogy csakis a kolozsvári középiskolát részesíti segélyezésben, a székelykeresztúri főgimnáziumnak pedig csak az alsó tagozatát, ami azt jelentette, hogy a felsőbb négy osztály a sorsára van hagyva. Ám, az idevaló unitárius vezetőférfiak nem csüggedtek el, mozgalmat indítottak az intézet volt tanítványai s a helybeli, meg vidéki tehetősebb egyének között, akik valláskülönbség nélkül adományaikkal lehetővé tették, hogy a teljes intézet az életét évről-évre tovább vihesse. Nem csak szorongó érzéssel, hanem igaz lelki gyönyörűséggel nézte a közvélemény ebben a munkában dr. Elekes Domokos emberfeletti erőkifejtéseit. Külön irodát állított fel az ügyek vitelére, és nem csak szív-

hez szóló, hanem a magyar kötelesség parancsszavára hivatkozó iratokat juttatott a társadalom lelkiismeretéhez

Számba vette külön az egyének anyagi erejét, és házról-házra járással úgy állította be a kérést, hogy sokan abban ismerték fel a maguk áldozatkészségének a legfelsőbb határát. Minden adományról pontos elszámolás történt, amiben dr. Szolga Ferenc nyújtott segéd kezet. És így folyt az adomány hét éven át szüntelen. Dr. Elekes Domokos mellett Papp Mózes, Péter Lajos és Nagy Lajos tanárok végeztek nagy munkát. Csak elmerülés előtt álló hajónak a parancsnoka s tisztjei végezhettek ily kétségbeesésig menő küzdelmet. Erdély történetében is páratlan e küzdelem: az unitárius főgimnázium nem merült el, életben maradt."[1]

A vidék szövetkezeti formáinak kutatásakor Sándor-Zsigmond Ibolya ajánlott figyelmembe a Molnár István hagyatékból egy kézzel írott alapszabály-tervezetet és egy gépiratos kimutatást az adományozó szövetkezetekről. Elolvasva, úgy véltem, hogy a „Társadalmi szövetség" című tervezet időszerű szükségre figyelmeztet: Székelykeresztúr és vidéke társadalmának össze kell fognia, hogy magyar nyelvű oktatási intézményeit átmentse a jövő nemzedék számára. A jelenben civakodómarakodó két iskolának, az *Orbán Balázs Gimnázium*nak és a *Berde Mózes Unitárius Gimnázium*nak, több száz évre visszatekintő elődjük, az egykori Unitárius Gimnázium nemes hagyományait kellene továbbvinniük. Az ugyanis felül tudott emelkedni – a vidék, az anyanyelv kultúráját ápolva – a felekezetieskedésen, sőt a nemzeti elzárkózáson is. A két említett tanintézmény minden széthúzó törekvést legyőzve, oroszlánként kellene küzdjön a közös célért: nemzeti önazonosságunk fenntartásáért. Nem csupán saját létüket, de fennmaradásunkat is veszélyezteti az elvtelen versengés, hiszen a vidék népszaporulatának drámai csökkenése is ellehetetleníti két egyforma profilú és szintű intézmény tanulóinak az utánpótlását. Bár egy – nem hogy két, sőt három iskola (a Zeyk Domokos iskolaközpont is létezik!) – beiskolázását lehessen megvalósítani.

[1] Orbán János: *Székelykeresztúr története*. Kolozsvár, 1943. 86–89. (A továbbiakban Orbán, 1943.)

Példaértékűnek tartom a keresztúriak 1930-as tettét: csak társadalmi összefogás árán maradhatunk fenn és a minket kiszolgáló anyanyelvű intézményeink. Ezért bátorkodom az alábbi dokumentumok jelenlegi közlésével a nemes ügy szolgálatába állni.

„Az egylet címe: ***Társadalmi szövetség***

Jellege: *Gazdasági és közművelődési egyesület*

Célja: Tagjainak anyagi segítséget nyújtani, társadalmi előrehaladását megkönnyíteni, művészeti, tudományos és erkölcsi művelődését elősegíteni, a takarékosságra és a helyes gazdálkodásra rászoktatni.

Székhelye: *Cristur – Székelykeresztúr*, Jud. Odorhei – Udvarhely megye.

Nyelve: magyar

Szervei: tagozatok vagy szakosztályok: 1. Gazdasági ügyosztály, 2. Segély ügyosztály, 3. Közművelődési ügyosztály.

1. A Gazdasági ügyosztály áll a szövetséggel szoros kapcsolatban álló pénzintézetekből, a köteles betétellenőrző és tagdíjkezelő csoportból, az áruforgalmi csoportból és a mezőgazdasági csoportból.

2. A Segély ügyosztály áll egy jogügyi bizottságból, egy nőegyletből és egy választott bíróságból (szövetségen belőli ügyfelek részére).

3. A Közművelődési ügyosztály áll:

1. egy vonószenekarból és
2. egy fúvószenekarból, melyek együtt alkotnak esetről-esetre
3. egy szimfonikus zenekart,
4. egy színtársaságból,
5. egy énekkarból,
6. egy testgyakorló körből,
7. egy ünnepélyrendező bizottságból.

Ügyvitele:

1. Közgyűlés (évente egyszer):

– elnök, alelnökök, titkárok, ügyvezetők választása, alapszabály, költségvetés, számadás

2. Választmány (havonként):

– előkészíti a közgyűlést, folyó ügyeket intéz, utasításokat ad
3. Alosztály-ügyvezetők

Tisztikar:

1. Elnök: közgyűlésvezető; 2. Alelnökök: a választmányt vezetik; 3. Titkárok (előadók): – a jegyzőkönyveket és a levelezést vezetik, az irodai munkát végzik.

Alosztály-ügyvezetőelnökség, amelyet az alosztály választ.

Tagjai kétfélék:

– Rendes tagok és működő tagok.

– Rendes tagok, akik 5 évre kötelezik magukat a pénzintézeti tagságra és a tagdíj fizetésére.

– Működő tagok, akik 5 évre kötelezik magukat a pénzintézeti tagságra, és valamely olyan alosztályban vállalkoznak működésre, amely egész éven át, állandóan, minden héten gyakorol (mint a vonószenekar, fúvószenekar).

A gazdasági ügyosztály állapítja meg a kölcsönkérők részére a kölcsönt és az állandó kamatlábakat.

A segélyező osztály állapítja meg a segélykérők részére a segély nagyságát, illetve a kölcsön után fizetendő kamatokat.

A tagdíjak külön kezelendők, s abból utalhat ki az egylet segélyeket és olcsó kölcsönöket. (A népbank igazgatóságába és felügyelő bizottságába a saját embereit választatja be.)

A jogügyi bizottság a jogügyi kérdéseket látja el, tanácsokat ad adóügyben, közigazgatási ügyben, s más tagokat érintő ügyekben.

Minden nemű ügy és kérés írásban a hetes titkár által készítendő el, hivatalos órán belül veendő be és juttatandó el az elnökhöz, aki azokat láttamozza és küldi az alelnökökhöz, illetve az alosztály-vezetőségekhez elintézés végett.

A mezőgazdasági csoport évenként egy vagy többféle versenyt rendez kiállítással összekapcsolva vagy anélkül. A verseny történhet szemes terményre, veteményre, zöldségre. A legkiválóbb eredményt díjazza. A verseny kizárólag a tagok részére áll fenn.

A koldusügyet a segélyező ügyosztály rendezi úgy, hogy községünk házikoldusai részére meghatározott heti összegért fejenként egyelőre csak bizonyos mennyiségű kenyeret és más élelmiszert vásárol be, illetve fizet elő valamelyik vállalkozónál, aki azt hetenként a koldusoknak kiosztja. Pénzt nem ad a kezükhöz. A szövetség minden tagja kap egy kaputáblát, amely jelzi, hogy a koldus az alamizsnát megváltotta. Ezekre a helyekre a koldusoknak tilos bemenni. A koldusok hatósági összeírását és jelvénnyel való ellátását a községnél a segélyező ügyosztály évenként kilincseli ki. Más koldusnak kéregetni nem szabad.

Az egy vagy más okból szerencsétlenül járt gazdák (állatkárosulás, vész stb.) segélyezését ugyanez az osztály végzi. A segélyező ügyosztály van hivatva dönteni a hamis bevallás, saját hibájából való kárvallás kérdésében is, minden segélykérésnél.

Minden alosztály az évi költségvetés előirányzatát a közgyűlés előtt elkészíti, és a választmánnyal letárgyaltatja. A közgyűlés helyben hagyja. A költségelőirányzat kell hogy tartalmazza a következő év munkatervét is, márciustól márciusig. A kiutalásokat az alosztály elnökei végzik az elfogadott költségvetés alapján. Minden költségvetés két példányban készül, egyik az alosztálynál marad, másik a tagdíjkezelő osztályhoz kerül, amely mint számvevőségi irat szerepel, és ezek alapján teljesíti és könyveli a kiadásokat és bevételeket.

A mezőgazdasági csoport a szomszédokból tevődik össze. A csoport vezetősége áll a szomszédságfőkből, akiket a szomszédságok ajánlatára a választmány hívja meg 5 évre. Minden szomszédságfő mellé beoszt két szomszédfiút. Minden két közeli szomszédság kap egy olvasótermet, amelyben újságolvasásra és mindennapi kérdések megbeszélésére jönnek össze. Az olvasóteremnek külön rendszabályai lesznek.

Minden tag, aki a társadalmi szövetségbe belép egyúttal köteles tagja a gazdasági ügyosztálynak is. Az a tag, aki a „Segélyező" ügyosztálynak és a „Közművelődési" ügyosztálynak is tagja akar lenni, köteles havi 12 L-t – 40 L tagdíj – fizetni. (Ezért joga van az olvasótermet használni, az előadásokon részt venni). (Ezt az összeget a választmány ajánlatára a közgyűlés évente meg is változtathatja.) Ezért a tagdíjért minden tag a közművelődési és segély ügyosztály által rende-

zett hangversenyeken, drámai előadásokon vagy tudományos és szórakoztató előadásokon évente ingyen vesz részt (évente 6 esetben). Az évi előadások számát a közgyűlés állapítja meg. (E kötelezettségek alól évi 2000 L megváltási díjért fölmentheti a közgyűlés.) Táncmulatságokra külön belépődíj fizetendő. A közgyűlés elhatározhatja a fényűzés mértéklésére, sőt lehetetlenné tétele céljából valamely megjelenési forma kötelező voltát a rendezendő táncmulatságra, estélyeken (pl. egyenlő szabású, azonos anyagú ruha, külön-külön lányok, asszonyok, ifjak és házasemberek részére, kötelező ékszertelen megjelenést stb.). Elhatározhatja valamely osztály és valamely egyén suba viselését az alosztály működése közben (pl. a nőegylet tagjai hivatalos működésük, beteggondozás, szegénygyámolítás közben).

A társadalmi szövetség tagjai más társaságok közül csak a Vadásztársaság, Kaszinó, Iparos Otthon és a Temetkezési Egylet tagjai lehetnek. Kivételesen a közgyűlés másként is határozhat. A Társadalmi Szövetség csak a saját tagjai javára áll fenn és semmiféle idegen célokat nem szolgál.

Intelligens társadalmi egyének kívánsága valamely egyesülettel szemben:

– alacsony tagsági díj,
– a lehető legnagyobb számú szórakoztató esték a tagdíj fejében,
– olcsó beszerzési forrás létesítése,
– olcsó kölcsön lehetősége és könnyű hozzájutás,
– termények, gyártmányok előnyös elhelyezése.

Teendők:

A szomszédságok megalakítása.

A kész tervezet elkészítése minden egyes alosztály részletes munkatervével.

A tervezet ismertetése: korcsmában, otthonban, kaszinóban, gyűlésen."[2]

[2] *Társadalmi szövetség*. Kézirat a székelykeresztúri Molnár István Múzeum tulajdonában.

Tulajdonképpen a helyi civil szervezeteket fogta volna össze a *Társadalmi Szövetség*, célirányosan mozgósítva a magyarság önazonosságának megőrzésére. Az alapszabályban a szerkesztők nem teszik kirakatba, hogy a magyar anyanyelv és a magyar kultúra megvédésére szövetkeznek, de mindenik civil alakulat ezt végzi a maga módján, a maga eszközeivel, ha kell konspiratívon (lásd a szomszédságok megszervezését az alapszabály tervezetében). Társadalmi jelleget azzal nyer, hogy nem csupán a városi polgárság igényeinek színvonalán tevékenykedik, hanem az 1929–1933 közötti időszak gazdasági válsága által sújtott, a lét perifériájára szorított nyomorgó tömegek megsegítésére is gondolt (lásd a koldusok megsegítésére vonatkozókat az alapszabály tervezetéből). Kiemelendő, hogy a felekezeti elfogultságot félre tudják tenni, amikor össznemzeti cél elérésére törekednek. Az alapszabály a szövetkezeti szellem alapelveire épül. A feltételes módot azért használom, mert Társadalmi Szövetség néven törvényesen beiktatott egyletet/alapítványt nem ismert sem Orbán János Székelykeresztúr története, sem Gálfalvi Sándor, az egykori gimnázium volt tanára, illetve a Székelykeresztúrról készült kéziratos monográfia szerzőtársai sem[3]. Viszont az *Egyesületek* című fejezetben a Kaszinó, a Jótékony Nőegyesület és a Jótékonycélú Polgári Társaskör tárgyalása során felfedezzük a Társadalmi Szövetség alapszabályában meghirdetett célokat, eszközöket és megvalósításokat. Úgy érezzük, hogy Orbán János tud a szövetségről, és elismeréssel nyugtázza, hogy a magyar kultúráért és a nemzeti létért ilyen derekasan küzdenek az unitáriusok és a velük szövetségre lépett székely települések. Az áthallás nagyon erős. A *Pénzintézetek* című fejezetben a hitelszövetkezetek elvein működő civil alakulatokat mutatja be Orbán János. Tevékenységük lefedi azokat a területeket, amelyeket egy fentnevezett szociális-kulturális rendeltetésű civil alakulat a gondozásába vesz: iskolákat, aggmenházakat, művelődési és szakmai egyesületeket stb.

[3] *Székelykeresztúr város monográfiája.* [1981]. Szerk. Farkas Lajos, Fülöp Lajos, Gálfalvi Sándor, Krisán József, Szilágyi Vilmos. Az RKP megrendelésére készült kézirat a szerzők tulajdonában; a kéziratot Farkas Lajos kölcsönözte. Köszönet érte!

A több mint 200 éves múltra visszatekintő keresztúri unitárius tanintézmény vezérgondolatát a romániai magyarság hiteles nagy krónikása, Beke György így fogalmazta meg: „Ebben a lelki közelségben a környék számára a keresztúri kollégium csak úgy egyszerűen és bizalmasan: »A mi iskolánk«. A város és a környéke egyetemesen úgy érzi – és igaza van –, hogy köze van a falakba beépült valamennyi kőhöz, téglához, kollégiumi padokból kikerült hírességekhez, vagy a földművesnek, iparosnak, kistisztviselőknek az itthon maradt véndiákokhoz. A kollégium valóságos jelképe hol a városi rangra emelt, hol falunak nyilvánított település mindenkor egyazon hőfokon izzó tudásvágyának, nagyobbra törésének és áldozatkészségének. Különösen az utóbbinak."[4]

A fent bemutatott külső megfigyelő és az azt megelőző keresztúri magyar polgár, a nem protestáns felekezetű lelkész objektivitása mellé helyezzük ide a belső szemmel vizsgálódó, de ötvenéves távlatból összegező visszatekintőknek erre a drámai feszültségű történelmi mozzanatra vonatkozó beszámolóját. A hol város, hol falu státusú helységnek hol gimnázium, hol főgimnázium besorolású oktató-nevelő intézetének sorsáról van szó.

„Az 1915-1916-os iskolai évvel »teljes lett« a gimnázium: beindult a VIII. osztály. Ezzel a székelykeresztúri középfokú tanoda is főgimnázium lett. A főgimnáziumi rangot nyert iskola vezetőségére olykor e rang megtartásának igen nehéz feladata hárult, és a kortársaik és az utókor teljes elismerését méltán érdemelték ki. Állták a küzdelmet a székely társadalom iránti magas felelősségtudattal, melynek szüksége volt a gyermekeiket, vallásukra való tekintet nélkül, lelkiismeretesen, igényesen oktató unitárius főgimnáziumra… A román hatóságok a nemzetiségek iskolái, anyanyelvű oktatása ellen hozott intézkedései, a gazdasági nehézségek sokszor elsorvadással fenyegették az oly sok áldozattal, reménnyel, bizakodással kifejlődött főgimnáziumot… Ebben a korszakban a gimnáziumot a legnagyobb csapás 1930 decemberében érte, amikor veszélybe került a gimnázium felső tagozatának megmaradása, mert a fenntartó unitárius egyháznak elfogytak az erre szánt alapjai.

[4] Beke György: *Régi erdélyi skólák. Barangolások térben és időben.* Bp., 1989. 300.

Gazdasági válság viharzott végig Európán és ez különösen megviselte a kisebbségi magyar iskolákat Erdélyben. 1930 májusában a kolozsvári Egyházi Főhatóság elodázhatatlannak látja az egyház kiadásainak csökkentését a két gimnázium – a kolozsvári vagy a keresztúri – valamelyikének leépítése által. Szeptember 9-én az Egyházi Képviselő Tanács ülésén Kolozsváron hosszas vita után úgy döntenek, hogy olyan javaslatot terjesztenek a Főtanács elé, amely szerint „a keresztúri főgimnázium az 1931-1932-es iskolai évvel kezdve redukálva, mint 3 osztályos gimnázium működjön tovább, s melléje egy I. fokú gazdasági iskola állíttassék fel, és szerveztessék. Azt azonban már eleve elutasították, hogy a kolozsvári főgimnázium átszervezéséről is lehetne gondolkodni. A felsőbb négy osztály megszűntetését az egyház gazdasági helyzetének mélypontra jutásával indokolják: a 6000 hold kisajátított föld után még nem kapták meg a kártérítést, az egyházi államsegély pedig ötödére csökkent, 11 253 608 lejről 2 273 127 lejre. E határozat, természetesen, az érdekeltek tiltakozását váltja ki, és november 18-ára összehívják a székelykeresztúri egyházkör rendkívüli közgyűlését, amelyen a főgimnázium igazgatója, Gálfalvi Samu, a tanári kar, dr. Elekes Dénes iskolai felügyelő és gondnok is jelen van."[5]

A közgyűlés elutasítja a főtanácsi határozatot, megkérdőjelezi annak jogosságát azzal az indokolással, hogy a keresztúri gimnázium körül csoportosuló köröket nem kérdezték meg ebben az ügyben, a keresztúri iskola fenntartási költségei alacsonyabbak, mint a kolozsvárié, a beruházások nem az egyházközpontot terhelték, mert azt a székelység ragaszkodását kifejező adományokból fedezték. Felmerül egy nyomós földrajzi-etnikai érv is: a keresztúri iskola a nemzetiségek határán (a szászok és a románok számára is elérhető), a székelység (Maros, Háromszék és Udvarhely megye) kebelében működik. Az iskola a nemzet jövőjét is biztosítja, amikor a „túlnépesedett" Székelyföld lakosságfö-

[5] *A székelykeresztúri Orbán Balázs – volt unitárius – gimnázium 200 éves története.* Szerk. Fekete János. Kolozsvár, 1993. 30-31. (A továbbiakban *A székelykeresztúri…,* 1993.) A kötet kölcsönzését hálásan köszönöm Jakab Emil véndiáknak, a találkozók fáradhatatlan szervezőjének.

löslegét megfelelő pályára irányítja a könnyen elérhető tanítatási költségek biztosítása által.

Férfiasan küzdenek az iskolájukért, amelyből dr. Elekes Dénes főgondnok, a Nyikó menti Siménfalva szülötte (testvéröccse dr. Elekes Domokos – lásd a Mellékletben), véndiák szenvedélyessége sem hiányzik. Átokkal sújtja azokat, akik a főgimnázium megszűntetése mellett szavaznak. Péter Lajos tanár bölcs mondása szállóigévé válik: *Ott az iskola helye, ahol a nép lakik.* Pap Mózes mentő kiáltását meghallgatják, és foganatja lett az 1930. december 14-15-ei Egyházi Főtanács ülésén: kéri a gimnázium felső négy osztályának fenntartását azzal az indokolással, hogy a gimnázium elöljárósága, a véndiákok és az iskolabarátok, a székelység társadalmi összefogása révén a gimnázium továbbműködéséhez szükséges anyagi fedezetet megteremtik. Az egyházi főhatósági határozat, bár a főgimnázium lefokozása mellett szavazott, hagyott egy kis kaput, amelyet Pap Mózes javaslata nyitott meg: (a határozat 4. pontja) „Meghagyja az átszervezendő főgimnáziumnak azt a lehetőséget, hogy a felső tagozatot társadalmi úton fenntarthassa, illetve, hogy lépéseket ilyen irányban megkereshesse."

Az iskola vezetősége a helyzet magaslatán állva megszervezte az iskola megmentését célzó akcióját. Az első hivatalosan létrehozott és munkába állított létesítmény a *Véndiákok Intéző Bizottsága*, amely karöltve az *Iskolafenntartó Bizottsággal* útjára bocsátotta kiáltványát.

A *Társadalmi Szövetség* alapeszméje benne van ugyan a két létesítmény céljaiban, de ezt csak ebben a szókapcsolatban fedezzük fel. Nem alapítottak vagy nem iktattak be ilyen nevű egyletet 1931 táján. Miért? Ügyvédi rafinéria (dr. Elekes Dénes és testvére dr. Elekes Domokos) műve volna, amely a konspirációt tartja fontosnak, vagy a törvényszéki jóváhagyatás és beiktatás volt akadályoztatva? Bár működött a gyakorlatban, de formailag papíron maradt. Miért? Talán abból a meggondolásból, hogy a Társadalmi Szövetség tervezete csak Székelykersztúr területére, a helyi civil szféra segítségére akart kiterjedni, s ezt kevésnek látta a plénum a veszélyeztetett iskola megmentésére, ezzel szemben a véndiákok hálózata az egész Székelyföldet egybefogja? A maroknyi unitárius gyülekezetek mellé belefférnek, sőt jól jönnek a felekezeti

különbségen túllépő széles nemzeti megszólításban a magyar eklézsiák? A tanügybarátok segítségül hívásával a kultúra egyetemességének híveihez szól a kiáltvány, ezzel a nemzetiségi korlátok fölé kíván emelkedni? Talán emiatt feküdt el a Társadalmi Szövetség tervezete egy múzeumi iratcsomóban?

Lássuk a Kiáltványt![6]

„Keresztúri Véndiákok!
Magyar Eklézsiák!
Tanügybarátok!

Amint ismeretes, a székelykeresztúri Unitárius főgimnázium fennállását halálos veszedelem fenyegeti: Egyetlen mód van még a megmentésére. Ezt az egyetlen módot az Unitárius Egyházi Főtanács így jelölte meg: Ha a keresztúri főgimnázium elöljárósága a felső tagozat fenntartásához szükséges anyagi feltételeket előteremti, továbbra is fenntarthatja a gimnáziumot.

A gimnázium elöljárósága erkölcsi kötelességének érzi a Főtanács adta jogával élni, és a főgimnázium megmentése érdekében minden lehetőt megtenni. Komolyan számot vetett az elöljáróság a lehetőségekkel, és úgy találta, hogy meg lehet az iskolát menteni, ha ezt áldozatkészen, sokan akarják.

A mostani nehéz gazdasági viszonyok között is minden jó magyar segíthet, ha akar, mert nem csak pénzzel lehet az iskolát támogatni, hanem tűzifával, gabonával és egyéb termékekkel is.

Jól értse meg mindenki, arról van szó, hogy a legmagyarabb vármegye ismét szegényebb legyen egy magyar kultúrbástyával?

Az iskola megmentésének lehetősége határidőhöz van kötve: 1931. május 31-ig biztosítva kell lennie az 1931/1932-es iskolai évre szükséges összegnek. Éppen ezért senki se késlekedjék! Senki se várja, hogy más ad-e és mennyit ad! Mindenki gondoljon arra, hogy kétszeresen ad, aki gyorsan ad!

Mindennemű adomány vagy megajánlás a gimnázium elöljárósága címére küldendő.

[6] Uo. 32.

A keresztúri Véndiákok Intéző Bizottságnak és az Iskolafenntartó Bizottságnak nevében

Székelykeresztúr, 1931. jan. hó

Magyar testvéri szeretettel:

dr. Elekes Dénes
Véndiák Bizottsági Elnök

Péter Lajos
Véndiák Bizottsági Elnök

dr. Elekes Domokos
iskolafenntartó
Bizottság Elnök

Gálfalvi Samu
igazgató

Ütő Lajos
iskolafenntartó
Bizottság Jegyző"

A választ hitelesen ismerteti a véndiákok találkozójára készült kiadvány: „A kétszer ad, aki gyorsan ad" – felhívás széles visszhangra talált az egész társadalomban. „Székelykeresztúr egész lakossága megmozdult – tisztviselők, tanárok, tanítók, lelkészek, kisgazdák, iparosok, nyugdíjasok – felekezeti különbség nélkül sietnek az iskola megsegítésére pénzzel, gabonával, tűzifával, élelmiszerekkel, ki-ki a maga szerény anyagi lehetősége szerint. És ezt az önzetlen áldozathozatalt akkor vállalták, amikor a gazdasági válság súlyos csapásait megérezték tisztviselők, tanárok, papok, ügyvédek, iparosok és kisgazdák… Oldalakon át lehetne sorolni az adakozókat csak Székelykeresztúrról. Válaszolnak a felhívásra a környék összes eklézsiái, a megye határain túlról is, a hitelszövetkezetek és más intézmények..."[7] A gimnázium lelkes elöljáróságának, a népi összefogásnak, mint oly sokszor, az alapításától eltelt közel másfél évszázad alatt, ismét sikerült megmentenie Székelykeresztúr unitárius főgimnáziumát, amely még egy testvérintézettel, az Unitárius Téli Gazdasági Iskolával erősödött meg 1931-ben.

A fent említett segítséget nyújtó hitel- és tejszövetkezetek névsorát őrzi a múzeumalapító dr. Molnár István, egykori gimnáziumi tanár által megmentett dokumentum. Nem csupán a nemes cél érdekében létre-

[7] Uo. 32-33.

hozott szövetkezetek nevének megőrzéséért értékes ez a dokumentum. Érdemes alaposabban szemlére vennünk.

„Az adományozó szövetkezetek névjegyzéke[8]

Nr.	Település neve	Szövetkezet típusa	Összeg lejben
1	Alsóboldogfalva	hitelszövetkezet	3 000
2	“	tejszövetkezet	500
3	Alsósófalva	hitelszövetkezet	2 500
4	Bögöz	“	2 500
5	Bözöd	“	500
6	Erdőfüle	“	1 500
7	Etéd	“	5 000
8	Farkaslaka	“	600
9	Felsőrákos*	“	1 000
10	Homoródszentmárton	“	3 000
11	Homoródszentpéter*	“	2 000
12	Homoródszentpál	“	2 500
13	Korond	“	2 000
14	Kibéd	“	10 000
15	Makfalva	“	3 000
16	Medesér	“	1 000
17	Nagygalambfalva	“	500
18	Olasztelek*	“	1 000
19	Oroszhegy*	“	1 600
20	Parajd	“	2 000
21	Petek	“	500
22	Rugonfalva	“	2 000
23	Rugonfalva	tejszövetkezet	1 000
24	Szentábrahám*	hitelszövetkezet	4 000
25	Kápolnásfalu	“	3 000
26	Székelyderzs	“	2 500
27	Székelymuzsna	“	1 000
28	Székelyszentmihály	“	1 000
29	Tordátfalva	“	500
30	Vargyas*	“	2 500
31	Városfalva	“	2 000
32	Felsősófalva	“	1 000
33	Pálfalva	“	500
34	Datk	“	1 500
35	Kálnok	“	1 500

[8] Ez a kézirat is a székelykeresztúri Molnár István Múzeum tulajdonát képezi. Hálásan köszönöm Sándor-Zsigmond Ibolyának és munkatársainak a rendelkezésemre bocsátott iratokat.

36	Szőkefalva	“	1 800
37	Nagyajta	“	3 000
38	Ürmös	“	2 500
39	Alsórákos	“	2 500
40	Csíkszentdomokos	“	1 500
41	Krizba	“	500
42	Nagybacon	“	2 000
		ÖSSZESEN:	**84 000**

Megjegyzés: [kézzel írt szöveg] Felsősófalvi Hitel Szövetkezet maga beküldötte a megajánlott összeget. A pirossal megpipázott[9] hitelszövetkezetek a megajánlást a maguk részéről is megtették írásban annak idején. Szk. 1931. IX. 28. [Boros Jenő?]”

Az, hogy a fent közölt jegyzék, nem közli az *adományokat fogadó intézmény nevét és a bejegyző tisztviselő funkcióját*, bizonyos feltételezésekre ad okot. Molnár István múzeumigazgatótól, az Unitárius Gimnázium egykori tanárától, aki jól ismerte a helyzetet és a személyeket, feltételezzük, hogy tudta, miért helyezi egy iratcsomóba az adományozó szövetkezeteknek a névjegyzékét és a Társadalmi Szövetség alapszabály-tervezetének eredeti kéziratát, tehát egy ügyről van szó. Az is erősíti indokolásomat, hogy az aláíró személy létezett a gimnázium tanári karában, sőt vezetői tisztséget is vállalt: „A már jóval fentebb említett tanárok sorában szerepeltek akkor id. Lőrinczi István, Bálint Domokos és Boros Jenő”.[10] Boros Jenő tanár neve még egyszer szerepel[11]: „A román uralom vége felé a régi tanári kar a sok küzdelem után ritkulni kezdett. Barabás Lajos, Pap Mózes és Lőrinczi István nyugalomba vonult. Gálfalvi Samu betegsége miatt kényszerült a munkatér elhagyására (1934). Az örökébe nagy tettrekészséggel lépő Szentmártoni Kálmán a román zaklatások miatt csak egy évig maradhatott az intézet élén. Kolozsvárra távozása után, a már beteg *Boros Jenő* lett az intézet vezetője, de egy év múlva az Úrhoz költözött (1936)”. Boros Jenő magyar–német nyelvtanár 1919–1936 között. Neve ugyan nem szerepel a Véndiák Bizottság és az Iskolafenntartó Bizottság által kibocsá-

[9] Táblázatunkban csillaggal jelöltük [megj. szerk.].

[10] Orbán, 1943. 159.

[11] Uo. 162.

tott Kiáltvány vezetőinek aláírásai közt[12], de a Székelykeresztúri Unitárius Főgimnázium vezetőségének névsorában[13] ott találjuk Boros Jenő rendes tanár nevét *Igazgatósági titkár* funkció megjelöléssel. Nyilvánvaló, hogy a Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium első világháború utáni időszakát tárgyalja itt a szerző, következésképpen elfogadhatjuk, hogy az egész tanári kar az igazgatóval, Gálfalvi Sámuellel (1920 őszén választják meg a gimnázium eme tisztségére), Boros Jenő igazgatósági titkár és Péter Lajos konviktust vezető tanárral az élen szorosan felzárkóztak dr. Elekes Dénes főgondnok mögé, hogy megszervezzék a gimnázium megmentését célzó társadalmi összefogást.

A *Társadalmi Szövetség* nevet választó Gazdasági és Közművelődési egyesület alapszabály-tervezetének kézírása nem egyezik a fent említett Boros Jenő tanár bejegyzésével. Feltételezhetően az alapszabály-tervezet a gondokat felvállaló közösség kollektív alkotása. Ezt támasztják alá a különböző javítások és betoldások is. Boros Jenő a saját aláírásával hitelesítette az egyik konkrét eredményt, a szövetkezetek adományainak beiktatása alkalmával. Ő a tanári kar egyik névtelenségben meghúzódó adminisztrátora, akinek a neve nem szerepel sem a Véndiák Intéző Bizottság, sem az Iskolafenntartó Bizottság elnöksége kiáltványt aláíróinak nevei között. Elfogadjuk a tényt, hogy a társadalom meghallotta a hívást, és tehetségéhez mérten hozzájárult a gimnázium megmentési akciójához.

Érdemes egy kicsit megvizsgálni ezt a névjegyzéket, az adományozó szövetkezetek megyék (terület) és vallásfelekezetek szerinti megoszlását véve figyelembe.

Negyven székely falu negyven hitelszövetkezete és két tejszövetkezete küldte el az adományait. A Székelykeresztúrral szomszédos két falu: Rugonfalva és Alsóboldogfalva hitel- és tejszövetkezete különkülön kitűntette magát a hozzájárulásával. Nyilvánvaló, hogy Udvarhely megye 25 faluja 27 szövetkezettel szerepel az adakozók listáján. A távoli Alsó-Háromszékről 3 falu: Krizba, Kálnok és Datk van jelen.

[12] *A székelykersztúri…,* 1993. 32.

[13] *Erdélyi Magyar Unitárius Naptár az 1929-ik közönséges évre.* Cluj–Kolozsvár, 1928. 43.

Csíkszentdomokos egyedül képviseli a vidéket. Erdővidék 8 helysége zárkózik fel az adakozók sorába. 4 szövetkezet a Nagy-Homoród vidékéről, 3 a szászok szomszédságából, 6 a Fehér-Nyikó mentéről, 3 a Nagy-Küköllő mentéről és egy a Gagy mellől állt ki a magyar anyanyelvű oktatás fenntartása mellett. Etéd és Bözöd sem akart távol maradni. A Sóvidék 4 faluja és a Hargita Havasalja 2 faluja sem tartja távol magát az önzetlen segítéstől. A Kis-Küköllő mente két faluja ápolni óhajtja a Keresztúrral való jó kapcsolatát, a távolabbi Szőkefalva sem feledkezik meg unitárius gyökereiről. Itt jönne be az érv, hogy nyilván az unitárius falvak szövetkezetei, akiknek gyermekei tanultak és tanulnak a keresztúri gimnáziumban, tudják, hogy kétszer is lekötelezettek a segítségre, de mit szóljunk a római katolikusokról, akiknek hasonló gondjaik vannak a saját csíki és udvarhelyi gimnáziumaik fenntartásánál, vagy a református többségű erdővidékiekről, akiknek elemi és középiskoláik fennmaradásáért kell harcolniuk. Összegezve megállapíthatjuk, hogy hat katolikus, 18 református többségű falu a 16 unitárius falu szövetkezeteivel együtt, nem a felekezeti hovatartozásuk szerint, hanem magyar nemzeti érzésük biztatására álltak a keresztúri magyar anyanyelvű gimnázium megmentésének ügyéhez.

Azt, hogy miként tudott kibontakozni és megvalósulni ez az akarat, ugyancsak Orbán János római katolikus plébánostól, a monográfia szerzőjének tollából származó közleményekből tudhatjuk meg. Jóllehet, hogy név szerint nem említi a szóban forgó egyletet, mégis minden utalásában rá ismerünk ennek a szellemére.

Melléklet

1. ***Dr. Elekes Dénes*** (derzsi előnevű) – Ügyvéd, földbirtokos, született 1880-ban Siménfalván (Udvarhely vármegye). Középiskolát Székelykeresztúron és Kolozsvárt (Unitárius Gimnázium), egyetemet Kolozsvárt (Ferencz József Tudomány Egyetem) végzett, jog és államtudományi doktor. Ügyvédi vizsgát Marosvásárhelyt tett 1906-ban, amikor ügyvédi irodát nyit. A Magyar Párt megyei alelnöke, a vár-

megyei tanács alelnöke, a keresztúri unitárius gimnázium főgondnoka (tizenöt év óta). 1931-ben megszervezte az első magyar téli gazdasági iskolát, amelynek gondnoka. A Gazdasági és Hitelszövetkezetek Szövetségének igazgatósági tagja és az ellenőrző Uniónak alelnöke. Az Unió kebelében működő székelyföldi tejszövetkezetek csoportjának, a Transylvaniának választmányi elnöke. Az Unitárius Egyházi Főtanács és Képviselő Tanács tagja. Alelnöke volt az Udvarhely megyei Gazdasági Egyesületnek 1926-ig. Szövetkezeti és egyházi cikkei a napi sajtóban és egyházi lapokban jelennek meg. A forradalom idején (1918-1919), mint a nemzeti tanács elnöke tartotta fenn a rendet. (Lásd: *Erdélyi monográfia.* Szerk.: Várady Aladár és Berey Géza. Satu-Mare, 1934. 99. hasáb). Korán elhunyt (1937-ben – Lásd Orbán, 1943. 162.).

2. ***Dr. Elekes Domokos*** (derzsi előnevű) – Ügyvéd, földbirtokos. Született 1889-ben Siménfalván (Udvarhely vármegye). Középiskolát Székelykeresztúron és Kolozsvárt végzett, jogot Kolozsvárt hallgatott, jog és államtudományi doktor. Ügyvédi vizsgát 1915-ben Marosvásárhelyt tett. Gazdasági Akadémiát Kolozsvárt végzett. A világháborúban többször kitűntették. Háború után gyakorló ügyvéd. Az Unitárius Egyházi Főtanács és Képviselő Tanács tagja, a székelykeresztúri unitárius egyházkör felügyelő gondnoka, a székelykeresztúri főgimnázium mellett alakult iskolafenntartó bizottság elnöke. A Magyar Párt keresztúri tagozatának elnöke, a vármegyei intéző bizottság tagja, a sportegylet és iparos dalárda alapítója és azok díszelnöke, a keresztúri kaszinó elnöke (1941-ig). Egyházi lapokban egyházpolitikai és iskolapolitikai értekezései, a napi sajtóban vezércikkei jelentek meg. Az unitárius főgimnázium fenntartása érdekében munkálkodott. (Lásd: *Erdélyi monográfia*. Szerk.: Várady Aladár és Berey Géza. Satu-Mare, 1934. 99.; Orbán, 1943, 100. hasáb.) Dr. Elekes Domokos volt a vezetője annak az összefogásnak, amely a keresztúri tanítóképző Marosvásárhelyre váló átköltöztetése kezdeményezését miniszteri közbejáráshoz folyamodva 1941-ben megakadályoztatta (Orbán, 1943. 189–193.). Székelykeresztúr és vidéke egy másik életbevágóan fontos intézménye, a tanítóképző megmentői közt tarthatjuk számon.

GIDÓ ATTILA

A holokauszt székelyföldi forrásai
Dokumentumok az 1944-es zsidóüldözések székelyudvarhelyi történetéhez

Közel két éve váltak kutathatóvá a Román Nemzeti Levéltár kolozsvári hivatalában az 1940–1944 közötti észak-erdélyi magyar közigazgatás iratai.[1] Az irategyüttes viszonylag kis terjedelmű (néhány folyóméter), viszont forrásértéke igen jelentős. Az anyag főként Háromszék, Csík, Udvarhely, Maros-Torda, Beszterce, Kolozs és Bihar vármegyékre terjed ki, és a különböző, lakosságot érintő általános rendelkezések mellett kimutatásokat, menekültekkel foglalkozó jelentéseket, gazdasági vonatkozású iratokat és rendőrségi ügyeket tartalmaz. Mindezek mellett igen magas a zsidókérdéssel, holokaussztal kapcsolatos iratcsomók aránya.

Az alábbiakban a székelyudvarhelyi vonatkozású, zsidókkal kapcsolatos közel száz dosszié néhány iratát és azok történeti kontextusát tekintjük át. Habár a dossziék száma nem elhanyagolható, tudni kell, hogy ezek többsége csupán 1–3 fóliót tartalmaz és a legtöbb esetben központi rendelkezéseknek az átültetései. Főbb válogatási szempontjaink közé az illető irat forrásértéke és helytörténeti relevanciája tartozott.[2]

[1] Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Hivatala (a továbbiakban: RNLKmH) [Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale], 151. fond (Administrația Militară Maghiară din Nordul Transilvaniei – Észak-Erdélyi Magyar Katonai Adminisztráció), 219. leltár.

[2] Tanulmányunkban nem kívánunk kitérni a székelyudvarhelyi zsidóság történeti bemutatására. Erre lásd: Schwächter Ernő Cháim: *Szenvedéseink a nácizmus alatt*. Natania, [é. n.]; Randolph L. Braham: *Az észak-erdélyi holokauszt földrajzi enciklopédiája*. Budapest–Kolozsvár, 2008. 440–444.; Gidó Attila: Székelyudvarhely zsidó közösségének identitásválasztása az

Néhány kivételtől eltekintve, a székelyudvarhelyi zsidóságra vonatkozó dokumentumok 1944. február–június között keletkeztek és elsősorban a sárga csillag bevezetéséhez, a zsidó üzletek, vállalkozások zár alá vételéhez és az ezekben alkalmazott keresztények ügyéhez, valamint nemzetgyalázási ügyekhez és ingatlanokhoz kapcsolódnak.

Még a német megszállás előtti hetekből keltezett az az irat, amelynek nemzetgyalázás vétke a tárgya: 1944. február 17-én a marosvásárhelyi bíróság Gold Izidorné Szabó Bella székelyudvarhelyi kereskedőt a magyar állam és a magyar nemzet megbecsülése ellen irányuló vétségben 600 pengő pénzbüntetésre és 3 évi hivatalvesztésre, valamint politikai jogai gyakorlásának felfüggesztésére ítélte.[3] Az általunk fellelt ítélet kivonatából nem derül fény a vádlott „bűnére", viszont egyéb analógiákból következtetni lehet erre. Az eset ugyanis nem egyedülálló a korszakban, és 1940–1944 között a legtöbb alkalommal zsidók vagy románok voltak a szenvedők. A kolozsvári törvényszék 1941-ben azért talált a magyar nemzet gyalázásában vétkesnek egy 61 éves román nőt, mert az nem volt hajlandó egy magyar egyenruhás férfinak szobát kiadni.[4] Ugyanígy, ebben a periódusban, a Romániánál maradt Dél-Erdélyben is hasonló vádak alapján ítéltek el több ezer magyart.[5]

A stigmatizáció – mint amilyen a nemzetgyalázás vádja is – és az 1938 óta tartó zsidóellenes törvénykezés, amelynek célja a zsidók társadalmi és gazdasági kirekesztése volt, az 1944. március 19-ei német megszállást követően felgyorsult. A május eleji gettósítások és a későbbi deportálások környékén a keresztény lakosság zsidókkal szembeni esetleges együttérzésének tompítását vagy ellenszenvének kiváltását szolgálták a különböző rémhírterjesztések. Ennek egyik példája az a sajtóból (*Székely Nép*) átvett rémhír, amely szerint a zsidók mérge-

---

impériumváltást követően. In: *Areopolisz. Történelmi és társadalomtudományi tanulmányok IV*. Csíkszereda – Székelyudvarhely, 2004. 166–180.

[3] RNLKmH, 151. fond, 219. leltár, 21/1944. dosszié, 1. és 52/1944. dosszié, 1. fólió.

[4] Holly Case: *Between States. The Transylvanian Question and the European Idea during World War II*. Stanford, California, 2009. 138-139.

[5] Uo.

zett reklám borotvapengéket küldtek szét az országban. Ennek kapcsán a marosvásárhelyi X. csendőrkerületi parancsnokság fokozatos óvatosságra intette a helyi hatóságokat a zsidóktól elkobzott élelmiszerek felhasználása kapcsán (lásd az 5. sz. mellékletet).[6]

1944 márciusának második fele és áprilisa lényegében már a deportálások előkészítéséről szólt. Ezeknek az előkészületeknek egy-egy szegmensét az általunk vizsgált udvarhelyi vonatkozású irategyüttesben is megtalálhatjuk.

1944. március végén jelent meg az 1240/1944. miniszterelnöki számmal ellátott rendelet arról, hogy április 5-étől kezdődően a zsidónak minősülő személyeknek megkülönböztető jelzésként egy 10x10 cm nagyságú kanárisárga csillagot kell viselniük ruhájuk bal felső részén. Udvarhely vármegye alispánjának, Szent-Királyi Kálmánnak a 4244/1944. alispáni szám alatti április 4-ei leirata közölte hivatalosan az udvarhelyi polgármesterrel a rendeletet. Ebben ismertette, hogy a miniszterelnök elrendelte a hatodik életévet betöltött zsidók felső ruhadarabjának – nemre való tekintet nélkül – megkülönböztető jelzéssel való megjelölését. Az alispán felhívta ugyanakkor a polgármestert, hogy a rendeletet azonnal tetesse közhírré (lásd az 1. sz. mellékletet).[7] Erre viszont, csak 1944. április 11-én kerített sort Székelyudvarhely polgármestere a 2921/1944. számú hirdetményében.[8] A rendelet kihirdetésének megkésése azt feltételezi, hogy habár a sárga csillag viselésének kötelezettsége április 5-étől volt érvényben, több vidéki településen ennek tényleges alkalmazására csak napokkal később került sor.

Miközben sorra jelentek meg a jogkorlátozó intézkedések, a nácibarát új magyar kormány német segédlettel a zsidók gettókba történő koncentrálását és deportálását készítette elő. A gettósítások egyes részleteivel egy – Baky László belügyminisztériumi államtitkár vezetésével és Adolf Eichmann részvételével összeült – német–magyar értekezlet foglalkozott április 4-én. A konkrét gettósítási és deportálási tervet Baky három nappal később, április 7-én írta alá.

---

6 RNLKmH, 151. fond, 219. leltár, 3. doboz, 37/1944. dosszié, 1. fólió.

7 RNLKmH, 151. fond, 219. leltár, 1/1944. dosszié, 2–3. fólió.

8 Uo.

Az észak-erdélyi intézkedéseket a hónap végén, két értekezleten véglegesítették. Az április 26-án Szatmárnémetiben megtartott tanácskozáson a IX. csendőrkerülethez tartozó hat észak-erdélyi vármegye (Beszterce-Naszód, Kolozs, Szolnok-Doboka, Szilágy, Szatmár, Bihar) zsidótlanításának részleteit dolgozták ki. Április 28-án a tárgyalások Marosvásárhelyen folytatódtak, ahol a X. csendőrkerület hatáskörébe tartozó megyék (Csík, Háromszék, Maros-Torda, Udvarhely) zsidóinak sorsáról döntöttek.[9]

Mindezzel párhuzamosan a zsidók mozgásterének és információhoz jutásának korlátozására is sor került. Április közepén elrendelték a zsidók birtokában található rádiókészülékek beszolgáltatását és a zsidók vagyonának zár alá vételét.[10] Amint a 4. sz. mellékletben közölt dokumentumból is kitűnik, Székelyudvarhelyen a rádiók tényleges begyűjtésére a helybeli zsidóság marosvásárhelyi gettóba szállítását követő harmadik napon, május 8-án került sor. Hasonló módon, a sepsiszentgyörgyi begyűjtések is csak május elején indultak meg,[11] amely – a sárga csillag viselésének bevezetéséhez hasonlóan – arra utal, hogy az egyes rendeletekben előírt határidőket a kis létszámú zsidó népességgel rendelkező vidéki városok esetében nem minden esetben tartották be.

A rádiók begyűjtéséről szóló rendelet udvarhelyi alkalmazásakor a városban már nem éltek zsidók. A zsidó üzletek, vállalkozások zár alá vétele viszont ténylegesen is érintette az udvarhelyi zsidóságot. Az erre vonatkozó 1600/1944. miniszterelnöki szám alatti rendeletet április 14-én írta alá Sztójay Döme miniszterelnök, amelyet Székelyudvarhelyen a polgármesteri hivatal is életbe léptetett. Ennek eredményeként, április 21-én a városban bezárták az összes zsidó tulajdonban lévő vállalkozást, és erről jelentést küldtek a marosvásárhelyi Kereskedelmi és Ipar-

[9] Braham: i. m. 26.

[10] Az egyes zsidóellenes rendelkezéseket tételesen felsorolja: Gyurgyák János: *A zsidókérdés Magyarországon. Politikai eszmetörténet.* Bp., 2001. 176.; Christian Gerlach–Götz Aly: *Az utolsó fejezet. Reálpolitika, ideológia és a magyar zsidók legyilkolása 1944/1945*. Bp., 2005. 120–123.

[11] Féder Zoltán: *Zsidók Háromszéken. Történelmi adat- és szöveggyűjtemény 1690–2004.* Sepsiszentgyörgy, 2006. 133.

kamarának. A jelentés szerint az érintett üzletek a következők voltak: 1. Fürst Ferenc fűszerkereskedése (Rákóczi út 36. szám), 2. Jakabovits Rózsa fűszerkereskedése (Bethlen út. 83. szám), 3. Hirsch Gyula cukorkaárus boltja (Kossuth utca 9. szám), 4. Iszákovics Bernát órás-ékszerész üzlete (Mátyás tér 2. szám), 5. Hirsch Rudolf textilkereskedése (Kossuth utca 6. szám), 6. Goldstein Dániel fűszer, üveg, porcelán kereskedése (Batthányi tér 36. szám), 7. Sámson-testvérek fűszer nagyraktára és kereskedése, 8. Léb Izsák fűszer és üveg kereskedése (Kőkereszt tér 2. szám) (lásd a 2. sz. mellékletet).[12]

A zsidó üzletek bezárása, azzal együtt, hogy ez lényegében a zsidó lakosság gazdasági kifosztásával ért fel, néhány helyi szintű problémát is felvetett. Az üzletek zárolásával több zsidó és keresztény család is elveszítette megélhetését. Ugyanis a tulajdonosok nem folytathatták tovább tevékenységüket, a zsidó vállalkozásoknál alkalmazásban álló keresztény személyek pedig a legtöbb esetben nem, vagy csak nagyobb késések után juthattak hozzá elmaradt bérükhöz. Ezeket általában deportálásokat követően fizették ki a városok az elkobzott zsidó vagyonok terhére (lásd a 6. sz. mellékletet). A jövedelemforrásuk nélkül maradt zsidó vállalkozók és családjuk a deportálásokig lényegében tartalékaikat élték fel.

A zárolt vállalkozások ügye további kérdéseket vetett fel az árukészletekkel, a zárolás előtti megrendelésekkel, félig kész munkadarabokkal kapcsolatban. Erre nézve a marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara május 5-én gondnokok kinevezését írta elő a vállalkozások élére (lásd a 3 sz. mellékletet). Ezt megelőzően viszont már megtörtént a leltározás: A székelyudvarhelyi polgármester április 28-ai 3444/1944. közigazgatási szám alatti átiratában a Kereskedők Testületének vezetőségét arra szólította fel, hogy a zár alá vett zsidó üzletek leltározásához sürgősen jelöljenek ki a keresztény kereskedők közül egy textilest, egy fűszerest, egy üvegest és egy vaskereskedőt.[13] Az értékek számbavételének folyamatáról nem rendelkezünk információkkal, viszont egy, a magyar királyi Pénzügyigazgatóságnak május 22-én megküldött pol-

[12] RNLKmH, 151. fond, 219. leltár, 3. doboz, 4/1944. dosszié, 2. fólió.
[13] Uo. 3. fólió.

gármesteri jelentésből tudjuk, hogy „a táborba szállított zsidóktól elvett készpénzt és ékszereket, értéktárgyakat" a város pénztárában helyezték letétbe és mindegyikhez leltár készült a volt tulajdonosok neveivel. A leltárról egy másodpéldányt a rendőrkapitányságnak adtak át. A jelentés szerint a városban 85 zsidó lakást és 7 üzlethelyiséget leltároztak fel, tehát összesen 92 zsidó vagyont vettek el. Két későbbi jelentés is kiegészíti ezeket a számokat. Így a végső mérleg: 95 lefoglalt zsidó lakás, 8 üzlet és három fatelep.[14]

A székelyudvarhelyi zsidóság 1944. május 5-én a marosvásárhelyi gettóba történő elszállításával és deportálásával megszűnt a város zsidó közössége. A holokausztot csak nagyon kevesen élték túl. 1948-ban 88 zsidó élt Székelyudvarhelyen, de ezeknek egy jelentős részét nem a városból deportálták, hanem a háború után költöztek ide. 1966-ra 12 főre csökkent a számuk, a 2002-es népszámlálás során pedig csak egy személy vallotta magát zsidónak.[15] Az 1944-ben elkobzott vagyonoknak csak egy töredéke került vissza a túlélők, vagy az elpusztultak örököseinek birtokába.

Mellékletek

1. Udvarhely vármegye alispánjának, Szent-Királyi Kálmánnak átirata a sárga csillag viselésének bevezetéséről[16]

Udvarhely vármegye alispánjától
4244/1944. alispáni irat sz. Tárgy: A zsidók megkülönböztető jelzése

4. járás főszolgabírájának
Székelyudvarhely megyei város polgármesterének!

[14] RNLKmH, 151. fond, 219. leltár, 3. doboz, 39/1944. dosszié, 3-4. és 38/1944. dosszié, 2. fólió.
[15] Braham: i. m. 444.
[16] RNLKmH, 151. fond, 219. leltár, 3. doboz, 1/1944. dosszié, 2. fólió.

A magyar királyi miniszterelnök úr 1240/1944. sz. rendeletével a hatodik életévét betöltött zsidók felső ruhadarabjának – nemre való tekintet nélkül – megkülönböztető jelzéssel való megjelölését rendelte el. A rendelet a Budapesti Közlöny 1944. évi 73. sz.-ban jelent meg.

Felhívom, hogy a rendeletet hatósága területén a szokásos módon azonnal tétesse közhírré, és a rendelet betartását ellenőriztesse.

A rendelet ellen vétőkkel szemben a kihágási eljárást haladéktalanul tegye folyamatba.

Székelyudvarhely, 1944. április hó 4.

A kiadvány hiteléül:
vm. díjnok [Sárközy L.]

Szent-Királyi Kálmán s. k.
alispán

2. A Székelyudvarhely város polgármesterének 3342/1944. sz. átirata a marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamarának a zsidó üzletek bezárásának tárgyában[17]

Székelyudvarhely megyei város polgármestere.
Szám: 3342/1944. Tárgy: Zsidó üzletek bezárása

Kereskedelmi és Iparkamarának
Marosvásárhely

50.500/1944. Kereskedelem és Közlekedésügyi Miniszteri sz. rendelet értelmében 1944. évi április 21-én reggel Székelyudvarhely megyei város területén lévő összes zsidó üzletet lepecsételtem.[18]

[17] RNLKmH, 151. fond, 219. leltár, 3. doboz, 4/1944. dosszié, 2. fólió.

[18] A rendelet értelmében minden zsidó személy üzletét, az üzlet berendezését, árukészletét azonnali hatállyal zár alá kellett venni. A lezárás hatóságilag történt, amely azt jelentette, hogy egy városi pecséttel ellátott fehér lapot ragasztottak általában az üzlet bejáratára, jól látható módon. A lezárás alól csak a közellátás szempontjából fontos üzletek képeztek kivételt, de ezeknek a nyitva tartását a Kereskedelmi és Iparkamarának kellett engedélyeznie. Vér-

A lezárt üzletek a következők:
1. Fürst Ferenc fűszerkereskedő, Rákóczi út 36. szám
2. Jakabovits Rózsa fűszerkereskedő, Bethlen út. 83. szám
3. Hirsch Gyula cukorkaárus, Kossuth utca 9. szám
4. Iszákovics Bernát órás-ékszerész, Mátyás király tér 2. szám
5. Hirsch Rudolf textilkereskedő, Kossuth utca 6. szám
6. Goldstein Dániel fűszer, üveg, porcelánkereskedő, Batthányi tér 36. szám
7. Sámson-testvérek fűszer nagyraktár és kereskedés
8. Léb Izsák fűszer és üvegkereskedő, Kőkereszt tér 2. szám

Az 5-ös számú kereskedőnél Deák Erzsébet róm. kat. vallású kiszolgálónő,

a 6-os számú kereskedőnél Serfőző Pál ref. kereskedősegéd és Kozák Matild róm. kat. kiszolgálónő,

a 7-es számú kereskedőnél Horváth Albert ref. kiszolgáló és Végh Ilona ref. kiszolgálónő,

a 8-as számú kereskedőnél Boldizsár Eszter róm. kat. kifutóleány, keresztény alkalmazottak vannak, akik másutt el tudnak helyezkedni.

Közszükségleti szempontból egyetlen zsidó üzlet kinyitása és nyitva tartása sem indokolt.

Egyben közlöm, hogy a német hadőr tagjai részéről felvásárlások itt a személyi szükségletet meghaladó mérvben nem történtek.

Székelyudvarhely, 1944. évi április 24-én.
Polgármester [Filó Ferenc]

tes Róbert: *Magyarországi zsidótörvények és rendeletek, 1938–1945*. Budapest, 2002. 334.

3. A marosvásárhelyi Székely Kerületi Kereskedelmi és Iparkamara átirata az udvarhelyi polgármesterhez a zsidó iparosok által elhagyott üzletek, műhelyek további működtetéséről[19]

11.527-I.186/1944. Bá./Ne. sz.
Az Ipartestület t. Elnökségének,

Ismeretes, hogy a hatóságok a sárga csillag viselésére kötelezett zsidókat lakóhelyükről eltávolították. Ezek között természetszerűleg – bár kevés számban – önálló iparosok is voltak.

Kamaránk ezzel kapcsolatban most már arra törekszik, hogy e hatósági rendelkezés következtében előállott új gazdasági helyzet kézművesipari vonatkozásban zökkenővel ne járjon. Nevezetesen arról van szó, hogy a lezárt zsidó műhelyekben visszamaradt félig kész munkadarabok, vagy anyagok visszahagyása által a rendelőközönség kárt szenvedne, más vonatkozásban pedig a zsidó műhelyek /üzletek/ bezárása által az ott alkalmazott segédek, vagy tanoncok munkanélkülivé, gazdátlanná válnának, ha nem történik gondoskodás az ilyen műhely vagy üzlet további működéséről.

Bár a vonatkozó rendelkezések értelmében a zsidó iparosoknak árukészleteiket a magyar királyi pénzügyigazgatósághoz folyó évi április hó 30. napjáig be kellett jelenteniök, mégis mintegy a leltározás helyességének ellenőrzésére kívánatos volna, ha az illetékes elsőfokú iparhatóság kiküldöttje az ipartestület által kijelölt szakmabeli iparossal / szakértővel/ együtt megállapítaná a zsidó iparosok üzletében /műhelyében/ visszamaradt üzleti /műhelyi/ berendezés, félig kész munkadarabok és a rendelők által oda szállított anyagok értékét. További feladat volna az, hogy az ipartestület szakmabeli iparosokból a szakosztályi elnök vezetésével 3 tagú bizottságot alakítson, mely 3 tagú bizottság kötelessége volna annak megállapítása, hogy mely zsidó ipari műhelyek /üzletek/ továbbfolytatásához fűződnek általános gazdasági érdekek. Amennyiben az a bizottság azt állapítaná meg, hogy köz- vagy jogos magánérdek sérelmet szenvedne a zsidó üzlet végleges megsemmisítése folytán, gondnok kirendelése lesz szükséges. Gondnokul elsősor-

[19] RNLKmH, 151. fond, 219. leltár, 3. doboz, 27/1944. dosszié, 1–2. fólió.

ban olyan iparossegédek jöhetnek tekintetbe, akik esetleg a megszüntetett üzletben működtek ezidáig is, és állásukat éppen az üzlet megszüntetése által veszítették el.

Ez a bizottság ellenőrizné azt is, hogy mely munkadaraboknak ki a megrendelője, s ha a műhely /üzlet/ tovább működése szükséges, a kirendelt gondnok ott befejezné a munkát, és már készen a megrendelő részére átadná. […]

Kérjük a t. Elnökséget, szíveskedjék a polgármester úrral arra vonatkozó javaslatát is közölni, hogy mely zsidó iparosműhelyek és üzemek volnának közgazdasági okokból egyelőre továbbvezetendők. Ugyanakkor a t. Elnökségnek javaslatot kell tennie arra nézve is, hogy az illető üzem élére gondnokul ki volna kijelölendő. A polgármester úr ez utóbbi tárgyban tett javaslatát az 1610/1944. miniszterelnöki számú rendelete /Budapesti Közlöny 95. sz./ 11.§-a alapján a gyámhatósághoz továbbítja.

Szíveskedjék a korábban említett bizottságok segítségével a zsidó üzletek /műhelyek/ bezárása folytán munkanélkülivé vált segédek és tanoncok elhelyezéséről is gondoskodni.

A tisztelt Elnökség kamaránkkal közölje még az el nem helyezhető segédek és tanoncok nevét, foglalkozását és pontos lakcímét, valamint az eddig eltöltött szakbavágó gyakorlati idejüket is.

Marosvásárhely, 1944. évi május hó 5-én
Székely Kerületi Kereskedelmi és Iparkamara
a miniszteri biztos megbízásából:
főtitkár [olvashatatlan aláírás]

4. A zsidó tulajdonban lévő rádiókészülékek begyűjtése[20]

Magyar királyi postahivatal, Székelyudvarhely, 1944. május 8.
919/1944. sz.

Tárgy: Zsidó rádióvevő
berendezések átvétele

[20] RNLKmH, 151. fond, 219. leltár, 3. doboz, 33/1944. dosszié, 1-2. fólió.

Nagyságos Polgármester Úrnak
Székelyudvarhely

A királyi hivatal a magyar királyi kereskedelem és közlekedésügyi miniszter úr 1944. április 19-én kelt 217.300/1944. Kereskedelem és Közlekedésügyi Miniszteri sz. rendelete alapján /Budapesti Közlöny 1944. IV. 21-ei 89. sz./ a zsidók tulajdonában lévő, és a honvédelmi miniszter úr 33.000/elnöki 18/1944. sz. rendeletével igénybe vett rádiókészülékek átvételére bizottságot alakított.

A bizottság a postahivatal helyiségében működik és a hivatalnál nyilvántartott rádiókészülékeket 1944. május 9-10. napjain 8–12. és 15–18. óráig terjedő napszakokban veszi át.

A bizottság eredményes működésének biztosítása céljából felkérem t. Címet, hogy a csatolt hirdetményt közzé tenni, kifüggeszteni szíveskedjék.

A nyilvántartott rádióengedélyesek nevét és lakcímét mellékelem.

Amennyiben a beszolgáltatásra kötelezettek némelyikét gyűjtőtáborba költöztették volna, úgy szíveskedjék intézkedni, hogy ezek lakását az illetékes leltározó bizottság felnyissa és az igénybe vett rádiókészüléket a fent megjelölt átvételi napokon az átvevő bizottságnak átadja.

Magyar királyi postafelügyelő hivatalvezető [olvashatatlan aláírás]

Jegyzék
A rádiókészüléket beszolgáltatni köteles zsidókról.
Gábor Gyula, Árpád u. 58.
Jakab János, Eötvös u. 10.
Nagy Mihály, Szent Imre u. 24.
Márer Sándor, Bethlen u. 6.
Fischer Béla, Bethlen u. 91.
Kálmán György, Bethlen u. 70.
Körtvélyfái Józsefné, Bethlen u. 11.
Farkas Mózes, Székelybethlenfalva
Roth Emilné, Székelybethlenfalva

5. A marosvásárhelyi X. csendőrkerület parancsa a zsidóktól őrizetbe vett élelmiszerek kezelésével kapcsolatban[21]

Másolat.
Magyar királyi marosvásárhelyi X. csendőrkerület.
Székelyudvarhelyi osztály
171/kerületi 1944. Zsidóktól elvett élelmiszerekkel eljárás

Udvarhely vármegye alispánjának,
Székelyudvarhely

Székelyudvarhely, 1944. május 19.

Hivatalos tisztelettel másolatban megküldöm az elöljáró kerületi parancsnokság 1944. május 17-én kelt 307/kerületi 1944. sz. parancsát.

Másolat: Vett értesülés szerint, a zsidók mérgezett reklám borotvapengéket küldtek széjjel az országban. Így feltehető, hogy a tisztogatási akció során a zsidóktól őrizetbe vett élelmiszerek, főleg zsír és liszt is mérgezettek. Az esetleges mérgezésekből származó szerencsétlenségek megelőzése érdekében kívánatos volna, ha a zsidóktól őrizetbe vett élelmiszerek kizárólag a zsidók élelmezésére lenne fordítható és azokból még kivételesen sem részesülhetne keresztény ember, kivéve a zsírt, melyet előzőleg vizsgálat alá kell vonni.

Ezen körülményt a vármegye alispánjával és a városok polgármesterével közölje. A hivatalban levő kerületi parancsnok helyett: Fejér s. k. alezredes

Vitéz Kissak. s. k.

[21] RNLKmH, 151. fond, 219. leltár, 3. doboz, 37/1944. dosszié, 1. fólió

6. Székelyudvarhely város polgármesterének határozata a zsidó tulajdonban álló cégeknél alkalmazott keresztény személyek fizetéséről[22]

3829/1944. közigazgatás
Tárgy: Zsidóknál alkalmazott keresztények fizetése

Véghatározat

A zsidók vagyonának zár alá vétele és a zsidók biztonsági táborba való szállításával kapcsolatosan[23] a volt keresztény alkalmazottak fizetését az 1600/1944. miniszterelnöki sz. r. 6. §-ának 2. pont 2. bekezdése alapján a város pénztárába letétbe helyezett zsidó pénzek terhére az alábbiak részére bélyegtelen külön átvételi elismervényre kifizetni rendelem:

A Klein fatelep munkásai[24]

1) Péter Ferenc raktárkezelő részére 1944. évi május 1-től kezdve 1944. évi június 10-ig, hat hétre heti 118,30 pengő, összesen 709,80 pengő

2) Kovács Ferenc munkás 1944. évi május 1-től 1944. évi június 10-ig, hat hétre heti 80 pengő, összesen 480 pengő

3) Kovács Lajos munkás 1944. évi május 22-től 1944. június 10-ig, három hétre heti 79 pengő, összesen 237 pengő

4) Magdó Ferenc és társai 1944. évi május 1-2-án vagonba való rakodásért 81 pengő

---

[22] RNLKmH, 151. fond, 219. leltár, 3. doboz, 25/1944. dosszié, 1. fólió

[23] Az enyhén cinikusnak ható hivatalnoki fanyelven megfogalmazott „biztonsági tábor" lényegében a gettósítást és a deportálást jelentette. Az ekkor Udvarhelyen élő zsidókat (276, más források szerint 285 személyt) 1944. május 3-án reggel gyűjtötték össze a helyi tanítóképző tornatermébe. Innen két nap múlva, május 5-én teherkocsikon beszállították őket a marosvásárhelyi gettóba. Innen május végén deportálták őket Auschwitzba, ahonnan többségük soha nem tért vissza. Braham, i. m. 443-444.

[24] Klein Zsigmond fatelepe.

5) Fábián Lajos munkás részére 1944. évi május 1–3-ra járó munkára 36 pengő

6) Sándor Albert éjjeliőr részére 1944. évi május 1-jétől egy hóra 160 pengő

7) Bokor Elek kocsis részére 1944. évi március hónapra 180 pengő

8) Hirsch Rudolf textilkereskedőnél alkalmazásban lévő Deák Erzsébet részére 1944. évi április és május hónapra 80 + 80, összesen 160 pengő

9) Léb Izsák fűszerkereskedőnél alkalmazásban lévő Boldizsár Eszter részére 1944. április és május hónapokra 80 + 80, összesen 160 pengő

10) Sámson testvérek nagykereskedőnél alkalmazásban álló Horváth Albert kereskedősegéd részére 1944. május hóra 250 pengő

11) Szőke József bolti szolga részére 1944. évi május hóra 150 pengő

12) Goldstein Dániel fűszerkereskedőnél alkalmazásban lévő Serfőző Pál kereskedősegéd részére 1944. május hóra 300 pengő

13) Kozák Matild kiszolgáló részére 1944. évi április és május hónapra 80 + 80, összesen 160 pengő

14) Dr. Herschkovits Leó fogorvosnál alkalmazásban lévő Haáz Irén alkalmazott részére 1944. évi május hóra 70 pengő

Erről értesítettem:

1) Városi pénztárt

2) Magyar királyi Pénzügyigazgatóságot

3) Az 1–14. tétel alatt felvettek

Összesen 16 példányban

Székelyudvarhely, 1944. június 12.

Polgármester [Filó Ferenc]

Átvették az alábbiak [a fent megnevezett alkalmazottak aláírásai]

KÁPOLNÁSI ZSOLT

Egy székely szakaszvezető második világháborús emlékei

Az alábbiakban egy nyárádremetei honvéd, György Béla emlékiratának egy részletét közöljük. A nagy terjedelmű írás a közeljövőben remélhetőleg önálló kiadványként fog megjelenni. Jelen tanulmány – terjedelmi okok miatt – az 1919–1970 közötti időszakot átölelő önéletrajz második világháborús részét tartalmazza, és György Béla frontszolgálatát mutatja be 1943. szeptember 13-a és 1944. augusztus 31-e között.

György Béla a háború utáni téli estéken többször jött össze barátaival kártyázni, „illogatni", közben mesélt a háborús élményeiről. Többen biztatták, hogy vesse papírra ezeket. Fia elmondása szerint 1968 táján kezdett neki az írásnak. Emlékezéseit 1971-ben fejezte be, amikor már – ahogy írja – „nagyon gyatrán érezte magát". Valószínűleg emlékeinek csak egy részét írta le, ennek ellenére a megszületett írás kitűnően használható forrás a jelenkor kutatói számára. Nyelvezete élvezetes, a hét osztályt végzett szerző íráskészsége átlagon felüli, az emlékek meglepő pontossággal sorakoznak. Emlékeit nem próbálja romantikus köntösbe öltöztetni, a székely humor viszont fel-felbukkan a mesélés közben.

György Béla 1919. január 18-án született Vulkánban. Az édesapja a dél-erdélyi városkában dolgozott egy szénbányában, de rövidesen a Maros megyei Nyárádremetére költözött a család. 1921 júniusában az édesanyja fejtífuszban[1] életét vesztette, a kétéves Bélát és három hónapos testvérét az édesanyja testvére vette örökbe, mert az édesapa katonai szolgálatot teljesített.

[1] Fejtífusz: a XX. század elején kifejlesztett védőoltás előtt rendszerint halálos kimenetelű, tetvek terjesztette betegség.

1932-ben végezte el a 7. osztályt Remetén, első munkahelye a vármezei fűrészgyárban volt. Közben nevelőapjától megtanulta a talpfaragást is. 1939-ben Csíki Domokos fakereskedőhöz került erdőpásztornak. Tamási Áron Ábelének agyafúrtsága juthat eszünkbe olvasva ezen időszak történéseit. A tulajdonos jobb kezévé váló György egyre több pénzt és tekintélyt kezdett szerezni.

Az emlékirat szerzője részletesen számol be a magyar csapatok 1940. évi szeptemberi nyárádremetei bevonulásáról, aztán decemberben ő is bevonult a honvédséghez. Szatmárnémetibe, a 27-es árkász századhoz[2] került, majd 1941-ben Dézsre költözött az egész árkásztábor. A tiszti iskola elvégzése lehetőséget biztosított az őrvezetői[3] rang megszerzésére. 1943. január 8-án a komáromi 3-as árkászszázadhoz helyezték át. Már rendeletbe is foglalták a harmadévesek leszerelését, mikor tiszthiány miatt György Bélát is beosztották egy menetszázadba[4]. A bevagonírozás 1943. szeptember 13-án történt meg Komáromban. Az emlékirat szerzőjének lengyelországi és oroszországi háborús élményeit az alább közölt részletből ismerhetjük meg. Az itt leírt események nagy része a mai Fehéroroszország délnyugati és Lengyelország keleti területein zajlottak, a mai ukrán–fehérorosz–lengyel hármashatár környékén. Ez a terület a második világháború alatt a Szovjetunióhoz tartozott. György Béla írását olvasva könnyen azonosíthatjuk a helyszíneket, térkép segítségével dokumentumfilmszerű pontossággal követhetjük nyomon a történéseket.

1943 júliusában zajlott le a kurszki csata, amely a világháború legnagyobb tankcsatája volt. 1943 októbere és novembere között az ukrajnai Donyec-vidéket és Kijevet visszafoglalta az előre törő Vörös Hadsereg. A németeket Fehéroroszország határáig szorították. A keleti fronton egyértelműen a Szovjetunió vette át a kezdeményezést. Ebben az időszakban került György Béla a fehéroroszországi hadszíntérre. Igazi frontcsatákban nem vett részt, a támadó szovjet csapatokkal egy alka-

[2] Árkász: tábori erődítések építésére és a várharcokhoz szükséges földmunkák készítésére kiképezett katona.

[3] Őrvezető: közvetlen elöljárója a rendfokozat nélküli katonának.

[4] Menetszázad: a frontra induló katonai alakulat.

lommal került komolyabb harcba, ekkor a lengyelországi Bug folyónál kiépített hídfőállást próbálták meg tartani a magyar katonák. György Béla és bajtársai főleg a megszállt ellenséges terület biztosítását végezték, árkászként hadi építkezésekben vettek részt és úgynevezett vállalkozásokat hajtottak végre, azaz a partizánok ellen léptek fel. A keleti front árnyékában zajló mindennapok bemutatása mégis értékes, hiszen felvillannak a megszálló katona és a civil lakosság közti viszonyrendszer elemei, nagy hangsúlyt kapnak az otthonról messzire került honvédek közti emberi kapcsolatok.

Az emlékirat szerzőjében egy hazáját szerető, tapasztalt katonát ismerhetünk meg, aki nagyszerűen kamatoztatja a civil életben szerzett tudását „katonai pályáján" is. A tizedesi, majd szakaszvezetői rangot elnyert György Bélát azonban 1944. augusztus 31-én egy akna súlyosan megsebesítette, bal lábát amputálni kellett. Szombathelyi, majd bajorországi kórházi ápolás után a bajorországi Eichstättben került amerikai fogságba 1945. április 24-én. Innen 1946. március 25-én szabadult. Visszaemlékezése utolsó részében az otthoni, nyárádremetei, majd a szomszédos vármezei eseményekről számol be. Nyomorékká válva is hasznossá tudta tenni magát, kihasználva kézügyességét, afféle helyi ezermesterként tartotta el egyre gyarapodó családját. György Béla 1974. december 10-én hunyt el, három évvel a visszaemlékezés befejezése után.

*

1943. szeptember 13-án, hétfői nap, bevagoníroztunk. Az 52-es gyalogezred árkászszázada volt a mi századunk, az 5-ös könnyűhadosztály, a II. hadtestben. A században akik voltunk, legtöbb részének ott volt a hozzátartozója a búcsúztatáson, mert a körzetből valók voltak. Mi egy páran voltunk messziről valók, sőt erdélyi csak én voltam egyedül. Nagyon szép búcsúztatót mondott az ezredes, és volt sírás-rívás, ahogy elindult a vonat. Déltájt érkeztünk Pestre, onnét mentünk is tovább észak irányba. Éjfél után mentünk át a magyar határon, a Vereckei-hágón, a határt egy piros lámpa jelezte. Reggel, mire kivirradt Lavocsniba érkeztünk, a lengyel határállomásra. Ottan nem időztünk

sokat, mentünk tovább. Nagyon szép völgyön haladt a vonat, több helyen nyaralóknak volt kiépítve a vidék. Aznap délre Striybe[5] érkeztünk, ez galíciai város. Estére Lembergben voltunk, aztán mentünk tovább éjjel-nappal. Itt csak a nagyobb helységeket sorolom fel amerre mentünk: Lublin, Deblin, Lukov, Breszt-Litovszk, Bereza-Kartuska, Ivancevice[6], Minszk, Lida.

Végül vasárnap, 19-én este megérkeztünk Zlobinba[7], és ottan kivagoníroztunk. Mi, az árkászok kimentünk Zlobintól 3 km-re, ott volt egy laktanyaféle a Dnyeper partján, amit úgy neveztek, hogy a lebedovkai tábor. Itt voltunk két hétig. Az első héten pihenő volt, sétálással és lövöldözéssel töltöttük az időt. A pincében kaptunk egy csomó orosz lőszert, azzal lövöldöztünk. A második héten kijártunk a határba és erődítéssel foglalkoztunk. A két hét után onnét elmentünk Kraszniberkbe, ottan egy kastélyban voltunk elszállásolva. Ott csak egy hétig voltunk. Egy reggel azt a parancsot kaptuk, hogy megyünk tovább, de csak mind nyugatra jöttünk. Megjegyzem, hogy az a rész – ahol voltunk – Bjeloruszia vagyis Fehéroroszország volt. Az volt kiadva a parancsba, hogy estig 65 km-t kell megtegyünk. Engedélyt adtak, hogy menjünk ki a falu határába és szedjünk össze lovas fogatokat. A határban éppen krumpli ásásával foglalkoztak a civilek. Mi elhajtottuk az összes fogatot, de jöttek velük a gazdáik is. Mind egylovas fogatok voltak, így minden hat embernek jutott egy szekér, azzal utaztunk. Vagy 150 fogatot vettünk igénybe. Este, sötétre megérkeztünk Bobrujszkba[8], egy nagyvárosba. Hamarjában egy nagy épületben szállásoltak el, aminek egy jó nagy udvara volt, így elfértek a szekerek is. Alighogy megérkeztünk, egyszer csak nagy világosság lett, olyant még mi nem láttunk. Orosz re-

[5] Striy: város Galíciában (ma Délnyugat-Ukrajnában).

[6] Ivancevice: Ivacevici fehérorosz városról van szó. Azon ritka tévedések egyike, amelyeket György Béla a földrajzi nevek felidézésénél elkövetett. Ezt leszámítva a városnevek sora tökéletesen megfelel a valóságnak, mind a sorrend, mind a nyelvi helyesség tekintetében. Térkép segítségével könnyen követhető a honvédek útja a lengyel Lublintól a fehérorosz Lidáig.

[7] Zlobin: város a mai Fehéroroszországban a Dnyeper folyó partján.

[8] Bobrujszk: város a mai Fehéroroszországban a Berezina folyó partján.

pülőgépek világították ki a várost Sztálin-gyertyákkal[9] és dobtak is le vagy öt bombát a városra. Egy bomba alig 100 méterre esett le onnét, ahol mi voltunk. Ahogy a bombázásnak vége lett, keressük a századparancsnokunkat, a főhadnagyot, mert nem látta senki sem a bombázás alatt. A pince lejáratánál a lépcső alá volt bebújva, még akkor is reszketett a nagy ijedtségtől, amikor rátaláltunk. Ennek a századnak a vezetőit még nem említettem meg. A századparancsnok Morvai Károly főhadnagy volt, a mi szakaszparancsnokunk Szabó Rezső volt, mind a kettő nagyon jó ember. Másnap ebből az épületből átmentünk egy iskolába, és ottan lógtunk egy hétig. Egy hét múlva útnak indítottak nyugat felé, három hétig állandóan gyalogoltunk. A menetelés úgy volt megszervezve, hogy három nap mentünk és egy nap pihentünk. Egyik nap délután, ahogy értünk be egy faluba, Stari-Dorogiba, a falun kívül állt egy repülőgép, és azt mondja a pilóta, hogy írjunk leveleket, mert ő a repülővel viszi is, és hamar megkapják otthon. Ebben a faluban is pihenőt tartottunk, egy napot. Arról emlékezetes, hogy ottan voltunk először gőzfürdőben. A menetelésünk harmadik hetének a vége felé érkeztünk Ivancevicebe, ottan letértünk a nagy útról. Ez az út volt a főútvonal, amelyik Moszkvát összekötötte Varsóval. Ivanceviceben eltértünk délkeletnek Pinszk[10] felé, az a terület volt, amit pinszki mocsaraknak neveznek, ez a terület nagy kiterjedésű. Ivancevicetől 10 km-re egy Giszice nevű faluban elszállásoltunk, ottan voltunk vagy két hetet. Itten útjavítással foglalkoztunk. Azután mentünk tovább. Pinszken át mentünk – ez egy nagyváros –, és a városon túl egy faluban szállásoltunk el. Abban a faluban kaptam meg az előléptetést: tizedes lettem. Onnét tovább mentünk keletre, egy olyan területre, ahol a civilek megtagadták a beszolgáltatást. Az ilyen küldetést vállalkozásnak nevezték, holott senki sem ment önként, hanem parancsra. A mi szakaszunkat küldték csak, a század ott maradt Pinszk mellett. A szakaszunkat beosztották egy gyalogos zászlóaljhoz, azon kívül egy tüzér üteg, egy páncélos század és

[9] Sztálin-gyertya: nappali világosságot keltő, fénylő rakéták, amelyekkel a szovjet bombázók éjszakai támadásaik során megvilágították célpontjaikat a II. világháború végén.

[10] Pinszk: fehérorosz város a mai fehérorosz–ukrán határ közelében.

egy géppuskás század ment arra a vállalkozásra. Pinszktől 20 km-re egy falu végén – a falut Lopatinnek nevezték – egy hadi hidat kellett csináljunk egy kisebb folyóra, hogy a csapatok tudjanak továbbmenni. Engem a rajommal[11] és a géppuskaszázaddal otthagytak a híd őrzésére. Két hétig voltunk ott, közben összebarátkoztunk a civil lakossággal. Akik tovább mentek, azok minden nap hajtottak egy marhacsordát, amit innen tovább kellett hajtani a városba. Ezzel inkább a páncélosok foglalkoztak. A második héten egy nap a kérésemre minket is elengedtek csordát hajtani. Azért akartam menni, hogy a századunktól vételezzünk fel meleg ruhát, mert már hidegek voltak. A századunk ott volt a város vége melletti faluban, egy hidat javítottak. Én, ahogy odaértünk jelentkeztem a főhadnagynál, és mondtam, ha szükségük van rá, fogjanak le vagy három tehenet, mert úgysem tudja senki, hogy mennyi kell legyen. El is fogtak három tehenet és egy borjút, nagyon megörvendtek, mivel az élelemmel nagyon szűkében voltak. Én a rajommal nem mentem tovább, ott maradtam azon éjjelre a századnál, és reggel a civil szekerekkel visszamentünk Lopatinba. Azok a csapatok, akik onnét tovább mentek volt, mikor visszajöttek, mi is csatlakoztunk hozzájuk és visszamentünk a századhoz. A századunk parancsot kapott, hogy menjünk be Pinszkbe az állomásra és vagonírozzunk be. Pinszkben nem kaptunk vagont csak egy hét múlva, és az állomás környékén a házakhoz szállásoltak el. Egy olyan házhoz szállásoltunk be a rajommal, ahol egy öregember és két kicsi gyerek volt otthon. A gyerekek nagyon féltek tőlünk, de estére, mire a szüleik haza jöttek a munkából, már megbarátkoztak, és nem akartak a szüleikkel aludni, úgy megszerették a katonákat, hogy azokkal aludtak. Igaz, hogy mindenik adott nekik cukorkát és csokoládét, azon kívül az öregeknek egy csomó cigarettát és szivart. A hét leteltével, mikor vagont kaptunk és elbúcsúztunk tőlük, ők is akartak velünk jönni, mivel nem lehetett, nagyon sírtak a gyerekek és még az öreg is. Ahogy bevagonírozunk, nem tudtuk elképzelni, hogy hová visznek.

[11] Raj: a magyar gyalogság legkisebb harci egysége volt. Három raj egy szakaszt alkotott.

Egy éjjel és egy nap utaztunk, és Breszt-Litovszkban[12] megálltunk. Ottan álltunk vagy három nap és azután egy másik vonaton északkeletnek vittek, Bereza-Kartuskára[13]. Ez a helység egy kicsi város volt, ott volt az ezredparancsnokságunk az ezredtörzzsel[14] egy laktanyában, és minket is ott szállásoltak el. Csak vagy három napig voltunk a laktanyában, akkor kiküldtek támpontotokat építeni a vasút mellé. Karácsony előtt vagy két nappal mentünk vissza a laktanyába. Karácsony estéjén a laktanya udvarán nagyon szép ünnepély volt, amit az ezredtörzs rendezett. Egy nagy, élő fenyőfát díszítettek fel karácsonyfának, ami nagyon szép volt. Villanyégők voltak szerelve a fa ágai közé, és mikor besötétedett, felgyújtották a villanyt, hát mondhatom, hogy olyan szép karácsonyfát addig még nem láttam, de azután sem. Az ezredparancsnok tartott ünnepi beszédet. Az ünnepély után kaptunk szeretetcsomagot, mindenki egy nagy papírzsákkal (akkora zsák volt, mint egy sószsák). Abban a csomagban mindenféle ennivaló volt és cigaretta, de legtöbbször pogácsa. Amint a szobában vagyunk, egyszer csak jön egy szakaszvezető a GH-tól[15]. Kéri a szakaszparancsnok helyettest – aki Kovács János volt és nekem a legjobb barátom –, hogy adjon egy raj embert, mert valami hordókat kell berakni a pincébe. Kovács szakaszvezető engem küldött a rajommal, ami nem nagyon tetszett nekünk, de parancs volt, és kellett menni. Amint lemegyünk a pinceajtóhoz, hát ott van vagy három stráfszekér[16] tele hordókkal és ládákkal. A hordókban bor volt, a ládákban szalámi. Hozzáfogtunk. Hamar le is raktuk és behordtuk a pincébe. Közben Peller őrvezető, az én helyettesem megbontott egy ládát, kíváncsi volt, hogy mi van benne. Tele volt finom szebeni szalámival. Mon-

[12] Breszt-Litovszk: fehérorosz város a mai lengyel–fehérorosz határon. Mai neve Breszt.

[13] Bereza-Kartuska: város Nyugat-Fehéroroszországban, ma Biaroza.

[14] Ezredtörzs: az ezredparancsnokból, az ezred segédtisztjeiből, a Gazdasági Hivatal főnökéből, a vonatparancsokból, az ezred vezető orvosából, az ezred állatorvosából, valamint a tábori lelkészekből állt.

[15] GH: korabeli, általánosan használt betűszó, jelentése Gazdasági Hivatal. Az alakulatok ellátásáért felelős és azt végző katonai szervezet. A gazdasági hivatal állományába tartozó katonákat nevezték géhásoknak.

[16] Stráfszekér: lapos rakodó felülettel rendelkező szekér.

dom neki, hogy csinálja vissza a ládát, mert ha rajtakapják, hogy felbontotta, szigorúan megbüntetik. Vissza is csinálta a ládát, én mást nem láttam, mert csak egy gyertya világított a pincében. Ahogy befejeztük a berakodást, azt mondja a GH-s szakaszvezető, hogy vagy két ember menjen fel a szobába, és hozza le a rajnak a csajkáját és a kulacsát. Le is hozták egy-kettőre, addig a szakaszvezető megcsapolt egy hordót és mindeniknek megtöltötte a csajkáját, hogy igya meg, utána ismét megtöltötte a csajkáját és a kulacsokat is. Nagyon finom bor volt, ez volt a fizetés a munkáért. Ahogy felmentünk a szobába, Peller őrvezető benyúl a nadrágjába, kivesz egy rúd szalámit és adja oda Kovács szakaszvezetőnek, azután megint kivesz egyet, azt nekem adja, megint kivett egyet, és azt odaadta a rajnak, hogy osszák el, és végül neki is maradt egy. Bármennyire is figyeltem a pincében, mégsem vettem észre, hogy ő felpakolt mikor kibontotta a ládát, és ügyesen a nadrágjába elrejtette. Ezt soha senki nem tudta meg.

Karácsony első napján a szobában, az ágyban heverésztünk. Mindnyájan hazagondoltunk, hogy milyen messzire a hazától kell hogy legyünk, és egy kissé el voltunk keseredve. Egy Bunford nevű tizedes odajön az ágyamhoz és kezd macerálni. Mondom, hogy hagyjon békét, mert nincs kedvem a játékra, de ő még annál jobban vacakolt. Úgy megrúgtam mellbe, hogy harmadik ágyon túl esett. Erre ő felszökött és nekem jött. Két kézzel úgy vágtam arcon, hogy ahány ujjam érte, mindenütt lejött a bőr az arcáról. Erre aztán a többiek is közbeléptek, és így nem űzte tovább. Másnap reggel a főhadnagy kérdezi tőle, hogy mi lelte az arcát. Azt hazudta, hogy leesett a lépcsőn és úgy jött le a bőr az arcáról. Harmadnap reggel a század sorakozott az udvaron, jön a főhadnagy és kiáltja: György tizedes és Bunford tizedes lépjenek ki a század elé. Én már tisztában voltam vele, hogy valaki beárult a főhadnagynak, hogy Bunford hazudott. A főhadnagy kérdezi tőlem, hogy mi lelte Bunfordnak az arcát. Én megmondtam pontosan mindent, ahogy volt. Erre a főhadnagy megkérdezte a második szakaszt: igaz, amit György tizedes mondott? Az egész szakasz egyhangúlag kiáltotta: igaz, úgy volt. Most aztán a főhadnagy Bunfordhoz fordult, nagyon csúnyán lehordta, hogy, hogy mert akkorát hazudni. Nekem meg igazat adott.

Az ünnepek elteltével ismét kiküldték a szakaszunkat támpontot építeni, de most Berezától keletre, a műút mellé. A várostól 2 km-re kellett csináljuk a támpontot, és ott a közeli házaknál szállásoltunk el. Itt voltunk az 1943. év utolsó napján, és ott kezdtük meg az 1944. évet is. Január 10-én végeztünk a munkával és visszamentünk a századhoz. Már másnap mentünk is tovább. A szakaszunkat ismét beosztották egy gyalogos zászlóaljhoz, és kellett menjünk vállalkozásra. Most is jöttek a tüzérek is. Berezától nyugatra mentünk, Kobrin[17] környékére. Kobrin egy közepes város, ott volt a hadosztály-parancsnokság. Vagy két napig gyalogoltunk, amíg Kobrinba értünk. A várostól déli irányba mentünk, azt mondták, hogy partizánvadászatra megyünk. Teljes harcászati alakzatban mentünk. Az én rajom kapta a beosztást, mint élraj, és velünk jött egy gyalogos raj. Az elővédhez tartoztunk. Azért kellett egy árkászraj menjen elől, mert azok voltak az aknakutatók. Amint megyünk egy mezei út félén, kétfelől égerfa bokrok voltak. Egyszer csak reánk lövöldöznek a bokrok közül. Mi rögtön lehasaltunk, de nem volt kire lőjünk, mert nem láttunk senkit. Erre a lövöldözésre előnyomult az elővéd szakasz és kezdtek vaktában tüzelni, és meg is láttak három alakot, de azok már távol voltak. Erre fel a tüzérek is lőttek az ágyúkkal abba az irányba, de többet nem lehetett senkit látni. Újból megindultunk előre, de nagyon lassan lehetett haladni, mert erdős és bokros vidék volt, imitt-amott egy-egy kis mező. Ahogy mentünk ismét reánk tüzeltek, de már más irányból, mint előzőleg. Estére beértünk egy faluba, aminek a neve Velkeblota volt. Egy árva lelket sem lehetett látni a faluban, teljesen lakatlan volt. A faluban elszállásoltunk nagy elővigyázatossággal, de a legtöbb házban a kályha el volt bontva, hogy ne lehessen tüzelni. Megjegyzem, hogy a házak mind fenyőfából voltak építve, a kályhák vagy a fűtőtestek téglából rakva, és a legtöbb helyen a kémény deszkából volt. Szerencsénkre nem volt nagy hideg, eső és hó vegyesen hullott. Ebben a faluban vagy két hétig voltunk. Sorra jártuk a házakat, s ahol a kályha el volt bontva, ott összetörtük az ajtókat és az ablakokat bosszúból, hogy miért bontották le a kályhákat. A mi szakaszunk az iskolában volt elszállásolva a falu szélén. A szállástól vagy négyszáz mé-

[17] Kobrin: város a mai Nyugat-Fehéroroszországban.

terre volt egy magányos ház és tovább az erdő felől egy csűr. Annál a háznál kellett tartsunk őrséget, de az ajtó elé csináltunk mellvédet, hogy az ajtó esetleges támadás esetén védve legyen. A csűr útban volt, mert nem lehetett az erdő felé látni, és egy embert oda állítani veszélyes volt. Egyik este az én rajom volt őrségben. Éjjel tizenegy órakor az őrt behívattam a csűrtől. Az ottani épületek mind szalmával voltak fedve. Fogtam a puskát, betöltöttem, egy fehér rakétát húztam a csövére, majd belelőttem a csűr fedelébe. Az rögtön lángra lobbant, de az őrségen kívül nem tudta senki, hogy mitől gyúlt meg a csűr. Amennyi katonaság volt a faluban, mind riadóztak, mert azt gondolták, hogy a partizánok gyújtották fel. Én az őrséggel megbeszéltem, hogy titok maradjon, és nehogy elmondják, hogy mi csináltuk. Amíg a csűr leégett, addig tartott a riadó, azután megszűnt. Másnap, mikor az őrséget átadtam és visszamentünk a szállásunkra, a szakaszparancsnok behívott, hogy mondjam el, hogyan gyúlt meg a csűr. Én nem tudok semmit – feleltem–, egyszer csak lángra lobbant. Gondoltam nem árulom még el, hogy, hogy volt. Mikor vége volt a vállalkozásnak, akkor megmondtam, és ő csodálkozott, hogy a raj milyen jól meg tudta tartani a titkot.

Két hét múlva elindultunk abból a faluból, de nem arra mentünk amerről jöttünk, hanem onnét nyugati irányba. Déltájt beérkeztünk egy Roghovice nevű faluba, de ott nem álltunk meg. Most is az én rajom ment az élen, legelöl két aknakutatóval. A falun túl 1 km-re volt egy vízlevezető árok, amin nem volt híd, mert el volt égetve. Az aknakutató botokkal mértük a víz mélységét, hogy át lehet-e menni a szekerekkel meg az ágyúkkal. Amint ott tárgyalunk, mert előjött a gyalogos századparancsnok is, egy főhadnagy, hát a túlsó faluból, ami 500 méterre volt, felénk lőttek aknavetővel. Szerencsére az úttól félre, vagy 50 méterre esett le az akna, és így nem lett senkinek semmi baja. Mi a gyalogosokkal rögtön tüzelőállást foglaltunk, majd kezdtünk lövöldözni a falu felé. Hátulról a tüzérek is tüzet nyitottak a falura, és foszforos lövedékkel lőtték a falut. Egy pár perc múlva már a falu fele lángokban állt. Mivel a falu felől már nem lőttek, bevonultunk a faluba. A falut Chahovicének nevezték. Amint beértünk a faluba, a gyalogosak észrevették, hogy a templom mellett friss földhányás van, és gondolták, hogy ott valami el

van ásva – erre parancs volt, hogy ha valahol látunk valamit elásva, azt rögtön ki kell bontani, hogy nem-e fegyverek vannak elásva. Amint kibontják az ásást, hát egy halott öregasszony volt, fehér lepedőbe csavarva, csupa véresen. Erre a gyalogosok visszatakarták. Amint elfoglaltuk a falut, elszállásoltunk, de egy árva lelket sem találtunk a faluban, a lakosság mind elmenekült. Amelyik házhoz mi szállásoltunk el, nagyon sok tyúk volt az udvaron. Nekifogtunk, és mind lelövöldöztük, a rajban minden emberre jutott három-négy. Nem kínlódtunk a megtépésével, hanem megnyúztuk és úgy sütöttük, főztük meg. Másnap pihenőben voltunk. Azután való nap a szakaszunkat előre küldték a falutól 12 km-re az erdőszélre, mert ott hiányzott két kicsi híd, hogy csináljunk hidat. Ott a közelben volt egy új ház, ami még nem is volt befejezve, mert tető még nem volt rajta. Szétszedtük és abból csináltuk meg mind a két hidat, senkit, idegent nem láttunk az egész környéken, és nyugton dolgoztunk. A munkánk végeztével visszamentünk a faluba. Másnap reggel indultunk az egész csapat – azon az éjjel jelentették az őrök, hogy az erdő irányában tűz van. Jött öt harckocsi is, amivel németek voltak. Mi a harckocsikkal mentünk előre. Mikor az erdő szélére értünk, nagy akadály volt előttünk. Az út szélén lévő nagy égerfák mind keresztül voltak vágva az útra, és a két híd, amit előző nap csináltunk, el volt égetve. A harckocsik hozzáfogtak, hogy csörlővel a levágott fákat félrehúzzák az útról, mi meg a leégett hidak helyét teleraktuk ágakkal, hogy lehessen átmenni. Amint ott dolgozunk, egész közelről ránk tüzeltek géppisztollyal a partizánok. Mi is kezdtünk lövöldözni, de csak vaktában, mert nem láttunk senkit. A harckocsik is géppuskákkal meg nehézpuskával lőttek. Hátul a tüzérek meghallották a lövöldözést, és ők is lőttek az ágyúkkal egy párat az erdőbe. Erre elcsendesedtek a partizánok és elmenekültek. Amint a hidak helyét járhatóvá tettük, megindultunk előre a harckocsikkal. Mentünk az erdő között vagy 10 km-t, és akkor beértünk egy nagy községbe, amit Divinnek neveztek. Amint a község szélére értünk, leszálltunk a harckocsikról, házról házra jártunk, minden házat fel kellett kutatni. Amint a község túlsó felére értünk, álldogáltunk az úton, és vagy 100 méterről, egy ház mellől reánk tüzelt géppisztollyal egy partizán. Mi is kezdtünk lőni a ház felé, a

tüzérek egy lövéssel a házat telibe találták, ami rögtön lángba borult. A község szélétől egy nagy mező volt az erdőig, kb 1 km. A partizánt jól láttuk a mezőn futni, tüzeltünk is utána még géppuskával is, de csak befutott az erdőbe. A tüzérek is odalőttek egy párat, ahová befutott, ezzel vége lett a lövöldözésnek, azután nyugton voltunk. Vagy három napig voltunk Divinben, azután visszamentünk vagy 30 km-re. Kobrin mellett egy kis faluban szállásoltunk el. Ott azt a parancsot kaptuk, hogy erődítéseket kell csináljunk, lövegállásokat, géppuska fészkeket és nehézpuska fészkeket. A falut Boriszevónak nevezték, és csak 3 km-re volt Kobrintól. Mi, az árkászszakasz kaptunk a munkálatok elvégzéséhez egy zsidó munkaszolgálatos századot, és azokkal dolgoztattunk. Én a szakaszunknál mint élelmező tisztes[18] is voltam, így minden tíz napban egyszer bejártam Kobrinba a hadosztályhoz élelmet vételezni. A munkálatok végzéséhez a civil lakosság is be volt fogva. Egy alkalommal jártam végig a vonalat, ahol a civilek dolgoztak, látok egy jó mozgású idősebb embert. Szóba álltam vele kevés orosz tudásommal. Kérdezem tőle oroszul, hogy hány éves. Azt mondja: „szorok". Én azt gondoltam, hogy csúfolkodik, mert nem értettem meg. Hívtam a tolmácsot, és azt mondja, hogy negyven éves, a civil helyesen mondta. Ezzel a civillel össze is barátkoztam. Másnap kellett menjek Kobrinba vételezni szekérrel, és azt a civilt hívtam, mert volt lova és szekere. A vételezésnél többek közt kaptunk egy kicsi hordó törkölypálinkát is. A raktáros szakaszvezetőtől kértem egy literes üveget, és megtöltöttem az üveget pálinkával, hogy legyen az útra, amint megyünk vissza. Amint kiértünk a városból elővettem az üveget és megkínáltam a civilt, jót húzott belőle és dicsérte, hogy „haraso magyarszki vodka". Addig harasózott, hogy a liter pálinka elfogyott. Én keveset ittam belőle, ő itta meg mind. Mire beértünk Boriszevóba, a civil tökrészeg volt, állandóan énekelt oroszul és mind dicsérte a magyarszki vodkát. Másnap reggel találkozok a civillel, nagyon beteg volt a tegnapi pálinkától. Mondom neki: „poigyom

[18] Tisztesek: a magyar honvédségnél az őrvezető, tizedes és a szakaszvezető tartozik a tisztesek közé. György Béla a szatmárnémeti tiszti iskola elvégzése után került feljebb a katonai ranglétrán.

pane”[19]. Elhívtam a konyhánkhoz, és még itattam vele a magyarszki vodkából. Nem akarta meginni, kézzel-lábbal magyarázott, hogy fáj a feje. Nem hagytam békét neki, előkaptam a géppisztolyomat és mutattam, ha nem iszik „kaput”. Erre megijedt és megivott egy deci formát, és mérgesen elment az emberem. Úgy egy negyed óra múlva elmentem a házához, hogy hadd lám, mit csinál az emberem. Kacagva jött elémbe és magyarázza, hogy már nem fáj a feje, meggyógyult. Volt két gyereke, 5–8 évesek, azoknak adtam cukorkát, egy jó csomót. Ezzel a civillel olyan szoros barátság lett, hogy amíg ott voltunk, addig állandóan engem őrzött, ahányszor mentem vételezni, mindig őt hívtam. Február közepe táján tiszta és hideg idő volt, sem eső, sem hó nem volt. A lövegállásokat kellett csináljuk, a föld úgy meg volt fagyva, hogy ásni nem lehetett, így robbantani kellett. Egy alkalommal az út mellett beszereltük a robbantást és be is gyújtottuk, akkor vettük észre, hogy jön egy civil egy szekér szénával, a tetején ült egy ember és egy asszony. A szekér pont akkor ért oda, mikor robbant a föld. A ló megijedt, a szekér feldőlt a sáncba és eldobta az embert és az asszonyt, de szerencséjükre nem történt komolyabb bajuk, csak egy kosár tojás tört össze.

Február 20-án este 11 órakor riadó volt. Azonnal kellett induljunk Chabovicébe, ami vagy 20 km-re volt. Hajnalra már ott is voltunk. Alighogy megérkeztünk, a tüzérektől jött egy küldönc, hogy menjek a tüzérekhez vételezni, valami pótadagot adnak. Kaptam egy kis hordó törkölypálinkát és még több minden élelmet. A pálinkát azonnal kiosztottam, mindenki kapott egy kulaccsal. Még sok maradt. Kerítettünk üvegeket, és ami maradt, azokba töltöttük. Kovács szakavezetőnek adtam egy üveggel, egyet megtartottam magamnak, a többit kiadtam a rajoknak. Az volt a parancs, hogy reggel be kell keríteni Divint, mert tele van partizánokkal. Indultunk is azonnal, de a faluból a civileket is hajtottuk aknakutatónak, mert több helyen az utakat a partizánok aláaknázták. Mikor az erdőszélre értünk, pont úgy volt, mint mikor előzőleg mentünk Divinbe, most is a fák rá voltak vágva az útra, de most nem

[19] Poigyom pane: valójában „pájgyom páné”. György Béla rendelkezett kis orosz nyelvtudással (pájgyom=gyerünk), de udvariasan a lengyel megszólítást használja (páné=uram).

volt harckocsink, és kézi erővel kellett az utat járhatóvá tenni. Amíg az emberek az utat takarították, azt mondja Kovács szakavezető, hogy kellene igyunk egy kicsi pálinkát, addig pálinkáztunk, hogy én berúgtam annyira, hogy egyedül nem is tudtam menni. Meglátott a szakaszparancsnok, Szabó zászlós, és két fiút mellém rendelt, hogy vezessenek. Meghagyta nekik, ha véletlenül meglát a zászlóaljparancsnok[20], mondják azt, hogy nagy beteg vagyok. Szerencsésen beérkeztünk Divinbe, most nem volt lövöldözés, mint előzőleg. Mi a szakaszunkkal az iskolában szállásoltunk el. Engem rögtön lefektettek és el is aludtam. Délután ébredtem fel, de nagyon rosszul éreztem magamat, szidtam Kovácsot, hogy ő a hibás, hogy berúgtam. Kovács elment a konyhára és hozott rántottát bő olajban, azt megettem, és attól helyre is jöttem, de felfogadtam, hogy többet velem nem tolnak így ki. A civilek azt mondták, hogy ők már tudták ezelőtt három nappal, hogy mi jövünk. Érdekes volt, mi későn este indultunk Boriszevoból. Nem tudtuk, hogy hová kell menni, csak azt, hogy Chabovicében kell lenni hajnalra, és reggel már mentünk is tovább Divinbe. Hogy a civilek honnan tudták, azt nem tudtuk elképzelni. Másnap mentünk tovább, mert Divinben nem voltak partizánok. Divintől nyugatra mentünk, mert azt mondták a civilek, hogy arra mentek a partizánok. A gyalogos zászlóaljnál volt egy főhadnagy segédtiszt, nagyon nagy gazember volt. A falvakon, ahogy mentünk át, minden ötödik házat felgyújtatott. Végigjártunk vagy öt falut és estére visszamentünk Divinbe.

A szakaszunknál egy raj azzal foglalkozott, mikor így vadászaton voltunk, hogy szerezzen élelmet. Marhákat, disznót és baromfit hajtottak el civilektől, a többi csapat is szintén így csinált. Most is 30 darab tyúkot hoztak, persze levágva. Nekiállítottuk a szomszédság asszonyait tyúkot pucolni. Vacsorára a szakács húslevest főzött a 30 tyúkból, minden ember kapott egy fél tyúkot megfőve. Ott Divinben az egyik ház padlásán egyik emberem kapott egy zsák papírpénzt, mutattuk a civi-

[20] Zászlóalj: feladattól függően 2–4 századból és esetleg több, a zászlóaljparancsnok közvetlen irányítása alá tartozó önálló szakaszból álló egység. Ez volt a legnagyobb kötelék, amelyet egy parancsnok még önállóan vezethetett.

leknek, hogy jó-e. Azt mondták, hogy régi pénzek, így mindenikünk tett el belőle emléknek, minden fajtából egyet-egyet. Én is hoztam haza egy csomót, mikor jöttem szabadságra. Két nap múlva Divinből visszamentünk Boriszevóba. Ott jött egy parancs, hogy a szakasztól mehet négy ember haza szabadságra. Rögtön kértem a zászlóst[21], hogy engedjen engem is, de nem engedett. Azt mondta, hogy akkor mész szabadságra, mikor szakaszvezető leszel. Én azt mondtam, hogy nem kell szakaszvezetői rang, inkább engedjen szabadságra. De nem engedett. Így most szabadságra ment Kovács szakaszvezető, Bunford tizedes és két honvéd. Mivel Kovács volt a szakaszparancsnok-helyettes és elment, engem tettek szakaszparancsnok-helyettesnek, egyben rajparancsnok is meg vételezőtisztes is voltam.

Úgy két nap múlva jött a gyalogos zászlóalj és mentünk tovább Bereza-Kartuska felé Kobrinon át. Zaprudinban megálltunk. Ott azt a parancsot kaptuk, hogy megint kell menjünk partizánvadászatra. Estefelé a zászlóalj segédtiszt, az a főhadnagy sorakoztatta az összes csapatot, és kiadta a parancsot, hogy reggel indulunk, és mindenki most este próbálja ki a puskáját és főleg az automata puskákat, nehogy valamelyik rossz legyen. Egyben azt is kiadta szigorúan, hogy amerre megyünk semmi élőlényt, sem embert, sem állatot élve hagyni nem szabad. Azonkívül mindent fel kell gyújtani, még a kerítéseket is. Ez a partizánvadászat egy nagy bekerítési haditechnika volt. Breszt-Litovszktól keletre a második állomás volt Zabinka, itt ágazott kétfelé a vasút. Egyik ment északkeletnek, Minszk felé, a másik délkeletnek, Pinszk felé. Ezt a háromszöget Bereza-Katuskáig kellett felhajtani, ami óriási terület volt. Három ezred három oldalról kerített, csak kelet felől nem kerített senki, mert arra nagyon mocsaras volt a vidék. Reggel a mi csapatunk elindult Zaprudinból, a századokat szétosztották, minden század külön vonalon ment. Mi a tüzérekkel mentünk, mert ha valahol híd kellett, az a mi dolgunk volt. Amikor mentünk egy pár kilométert, egyszer csak észreveszünk egy repülőgépet, de nagyon magasan, fehér ködcsíkot húzott kelet felé. Rögtön tudtuk, hogy mutatja az utat a partizánok-

[21] Zászlós: a tiszthelyettes és a tiszt között elhelyezkedő rendfokozat a honvédségnél.

nak, hogy merre meneküljenek. Ezután, úgy egy óra múlva megint jött egy repülőgép, de ez alacsonyan volt, meg is ismertük, hogy a mi hadosztályunktól van. Jeleztünk neki, hogy saját csapat. Úgy tíz óra tájt kiértünk egy nagy rétre, ami a partizánoknak volt a repülőterük, de semmit sem találtunk rajta. Ezen a réten túl volt egy ház, és ott találtunk három nagy disznót, leszúrtuk és feltettük a szekerekre. Estefelé beértünk egy kis erdőbe, az erdőn túl volt egy keskeny mező, azon túl megint erdő. Az előőrsök jelentették, hogy ott az erdőben sok földbeásott kunyhó van. Mivel már este volt, a kicsi erdőben szállásoltunk el, és a mező szélére erős őrség lett állítva. Fenyőágakból csináltunk kalibát, abban aludtunk. Elég jó hideg volt, mert február utolsó napja volt. Reggel, ahogy annyira virradt, hogy látni lehetett, kibújtunk a kalibából, hát jön az erdő felől két katona nagy énekszóval. Az egyik a mi kocsisunk volt, Tarjáni bácsi, olyan 45 év körüli, a másik gyalogos volt. Mind a ketten be voltak rúgva. Kérdeztük, hogy hol ittak. Azt mondják, hogy ott az erdőben sok földbeásott ház van, és ottan kaptak egy csomó vodkát. Ők úgy átmentek hajnalban a réten, hogy az őrség nem vette észre. Éppen arra jött a hadosztályparancsnok, egy tábornok, és meglátta az öreget, hogy részeg. Azt a parancsot adta nekem, hogy az öreget kössem ki két órára, de ott előtte azonnal ki kellett kötni. Az öregnek összekötöttem a két kezét hátul, a kötelet egy fenyőfa ágon átdobtuk és húztuk fel az öreget. Súgtam neki, hogy ordítson. Ordított is. Azt mondja a tábornok, úgy kell a vén gazembernek, miért ivott annyit, tartsuk ott két órát. Az öreg a fához volt állítva, de a lábán állt. Mind biztattam, hogy ordítson, hogy hallja a tábornok. A tábornok elment, de még visszakiáltott, hogy úgy kell neki. Ahogy a tábornok elment, előkerült a mi zászlósunk is. Meg volt ijedve, hogy valóságosan kikötöttük az öreget. De mikor látta, hogy mit csináltunk, elkacagta magát, és ő is biztatta, hogy ordítson, hogy hallják távolról is, hogy kínlódik. Ez az öreg katona nagyon becsületes és ügyes ember volt, sajnáltuk, hogy ki kellett kössük, de csak imitáltuk a kikötést. Úgy egy félóra múlva el is engedtük. Azután mi is átmentünk az erdőbe. Az erdőben egy egész falu volt, mind földbeásott kunyhók, szép sorban, mintha rendes lakótelep lett volna. Ez a település egy nagy partizántanya volt, de élőlényt nem lehetett látni benne, már

előző este mind elmentek onnét. Minden házat fel kellett kutassunk, de nem kaptunk semmi értékes dolgot, még fegyvereket sem. A tábortól távolabb találtunk egy temetőt, minden sírhanton fenyőkoszorú volt piros rózsával. Két sírt ki kellett ásni, hogy nem-e fegyverek vannak elásva, de nem fegyverek voltak, hanem halottak. A zászlóalj törzstől egy szakasz ki volt nevezve, hogy azok kell mindent felgyújtsanak. Ezt a tábort is felgyújtották, és onnét, ahogy mentünk visszafelé mindent felgyújtottak. Estére visszaérkeztünk Zaprudinba, ott az egész éjszakát azzal töltöttük, hogy a három nagy disznót megnyúztuk és a húst mind lesütöttük. Három nagy kádat töltöttünk meg velük, a disznók olyan 200 kg körüliek voltak. Másnap március elseje volt és indultunk vissza a századunkhoz, vége volt a vállalkozásnak. Meg kell említsem, hogy mikor mentünk a vállalkozásra, a századtól három szekérrel mentünk és három rossz lóval, mert egyes fogatok voltak, még a zászlós hátaslova is gebe volt. Most, mikor jöttünk vissza a századhoz, 18 szekérrel és 18 jó lóval jöttünk, és mind a 18 fehér ló volt, még a zászlós hátaslova is. Amerre jártunk két hónapig, mind összecseréltük a lovakat, hogy az árkászoké mind hófehér legyen. Mikor érkeztünk be Bereza-Kartuskára a századhoz, előre mentem, hogy a fogatokat irányítsam, hogy hol álljanak meg. A laktanyakapunál ott állt a mi századparancsnokunk, Morvai főhadnagy és kérdezi tőlem, hogy hány szekerünk van. Mondom, hogy 18. Azt mondja, hogy honnét szereztük, mert ő csak hármat adott, mikor elmentünk. Azt mondtam, hogy ajándékba kaptuk a partizánoktól, de ő tudta, hogy nem úgy van. A szekereket sorakoztattam a GH elé, és mondom a raktáros szakavezetőnek, hogy hívjon embereket és ürítsék le a szekereket. Hívott is embereket, és mikor hozzáfogtunk kirakni a rakományt, szeme-szája tátva maradt a csodálkozástól. A 18 szekérből négyen volt a műszaki felszerelés, kettőn a megspórolt élelem, amit a vételezett élelemből spóroltunk meg, ezt nem adtuk át a GH-nak. Azonkívül 12 szekérről nagyjából a következőket adtuk át a GH-nak: 12 darab szarvasmarhát levágva, öt disznót és a három kád sült húst. Azért kellett a marhákat levágva szállítsuk, mert másképpen a németek elvették volna. Volt nagy öröm a századnál, hogy annyi húst vittünk nekik, mert eddig nagyon gyenge volt a kosztjuk. A két szekéren ami volt,

azt a szakaszban osztottuk ki. Mindenik raj kapott egy veder zsírt, két nagy doboz ízet, egy nagy doboz halkonzervet. Azonkívül minden személy két kiló vajat, 10 darab negyedkilós margarint, azonkívül cukrot, konzervkávét és még más apróságot. Este a századnál parancskihirdetés volt, és megjöttek az előléptetések is. Kovács szakavezető őrmester lett, én és még két tizedes szakaszvezetők lettünk. Ahogy vége lett a parancskihirdetésnek, az embereim a zubbonyomat lehúzták rólam, majd pár perc múlva hozták is a szakaszvezetői ranggal. Másnap reggel kihallgatáson kellett jelenteni az előléptetést. Most megígérte a főhadnagy, hogy 12-én hazamegyek szabadságra. Még volt addig tíz nap, és kiküldték az egész szakaszt a vasúti erődítésekhez aknázni.

Március 11-én berendeltek a századhoz engem, Peller őrvezetőt és 3 honvédet a szakaszunktól orvosi vizsgára. Megkaptuk a szabadságos levelet is. Így másnap, 12-én a délutáni vonattal indultunk is. Estére megérkeztünk Zabinkára és ottan átszálltunk a magyar szabadságos vonatra, amivel Lavocsni-ig jöttünk. Pénteken indultunk és kedden reggel érkeztünk Lavocsniba. Ezen a napon ott voltunk a határállomáson. Ott szigorúan átvizsgálták mindenünket, a ruháinkat fertőtlenítették, megfürödtünk, és a puskákat is elvették a lőszerrel együtt. Este nyolc órakor ültünk fel egy fertőtlenített vonatra és indultunk be Magyarországra. Senki nem volt álmos, állandóan figyeltük a határjelző piros lámpát, hogy mikor lépjük át a határt. Reggelre, mire kivirradt Hatvanban voltunk. Ott vasutasok szálltak fel a vonatra, megjegyzem, hogy a kocsikon őrség volt és civileknek nem volt szabad felszállni, csak a vasutasoknak. A vasutasok jó barackpálinkát árultak, amit aktatáskában csempésztek fel a vonatra. Minden fülkében meg is vettek egy-egy üveggel. Délelőtt kilenc órakor érkeztünk Pestre, a Keleti pályaudvarra, az egész vonat nótaszótól volt hangos. Amint megállt a vonat, azt kiáltja egy zöldkarszalagos tiszt, hogy a pestiek balra és a vidékiek jobbra szálljanak ki. A pestiek mehettek haza, a vidékiek be kellett menjenek a katonai szállóba, ami a pályaudvar mellett volt. Mindenki kapott bőséges reggelit és egy üveg sört. Azután kinek mikor volt vonatja, akkor engedték ki. Mivel március volt, kezdett tavaszodni és szép idő volt, de nem engedtek ki a városba. Délben is kaptunk finom ebédet és szin-

tén egy üveg sört. Minden tíz percben mondta be a hangszóró a vonatok indulását. Nekem a vonatom este hatkor indult. Másnap reggel kilenc órakor voltam Kolozsvárt, ott felmentem Miklós sógorékhoz, és ott voltam délig. Délután két órakor a gyorsvonattal mentem tovább, este tizenegykor érkeztem haza. Remetén az autóbusz-állomáson, mikor megérkeztem, ott volt Turai Jóska és Cseresznyés Jóska, ők segítettek a csomagot cipelni hazáig – a zászlósnak hoztam valami vásznakat haza, hogy küldjem a szüleinek Győr megyébe. Otthon kopogok az ajtón. Édesanyám kérdezi, hogy ki az. Mondom, hogy én vagyok, ha megismernek. Az ajtót nagy nehezen kizárták, de már a lámpát nem tudták meggyújtani, annyira izgatottak voltak. Én elővettem a gyufámat és meggyújtottam a lámpát, a két öreg ült az ágy szélén és sírtak. Eszti[22] úgy aludt, hogy észre se vette, mikor bementem, azt mondja azután, hogy álmában látta, hogy hazajöttem. Majdnem egész reggelig beszélgettünk. Másnap lementem a csendőrőrsre jelentkezni, mert a jelentkezéstől számított a szabadság, a 14 nap. Az őrsön az őrmester leültetett. Sokáig eldiskuráltunk, mert ők is kíváncsiak voltak, hogy milyen Oroszország.

A 14 nap nagyon hamar eltelt és vissza kellet indulni. Reggel indultam és másnap délelőtt érkeztem Pestre. Amint leszállok a vonatról, azt mondja egy zöldkarszalagos katona, hogy: „Szaki bácsi menjen be a katonai szállóba, mert a szabadságokat hosszabbítják meg, nem lehet visszamenni a frontra". Azonnal be is mentem és ott találkoztam egy ismerős páncélos szakaszvezetővel. Kérdeztem, hogy ő beadta-e a menetlevelét. Azt mondta, hogy még az este beadta, de még nem kapta vissza. Bementem az irodába és látok az asztalnál egy szakaszvezetőt. Mondom neki, bajtárs a vonatom mindjárt indul és szeretnék menni haza, legyen szíves intézze el a menetlevelemet. El is vette, és még volt vagy négy ilyen szabadságos katona ott, azoktól is elvette. Azt mondta, hogy menjünk ki a terembe, és mikor kész lesz, szólítanak. Kimentem a terembe, kértem egy üveg sört és leültem a páncélos szaki mellé. Alighogy egy pohár sört megittam, szól a hangszóró és engem szólítanak elsőnek, hogy vegyük át a menetlevelet. A szakit a méreg ölte, hogy

[22] Eszter a György Béla felesége volt.

ő az este óta itten van és még nem kapta ki. Átvettem a menetlevelet és kimentem a városba sétálni, mert csak este volt vonatom. Így ismét hazajöttem hét napra. Azután még kétszer hosszabbították meg a szabadságot. Negyedszer, amikor ismét vissza kellett menni, már nem engedtek haza, hanem visszaküldtek a pótkerethez Komáromba. Ottan többen gyűltünk össze ilyen frontiak, és belőlünk alakítottak egy századot, de az egész csak egy szakasz volt. Ottan minden második nap be voltam osztva szolgálatba vagy ügyeletes altisztnek, vagy a századnál napos tisztnek. De onnét is vagy háromszor hazajártam szabadságra. Május 14-én utoljára ismét visszamentem. Másnap délután már mentünk is be Pestre. A következő nap indult a szabadságos vonat vissza a frontra. Azon az éjjel a katonai szállóban aludtunk és reggel nyolc órakor indult a vonatunk. A puskákat, amit hazajövet Lavocsniban elvettek, itt Pesten kaptuk vissza. Azért nem lehetett két hónapig visszamenni a frontra, mert a határállomást Lavocsniból átköltöztették Sátorújhelyre[23]. Most itten cseréltünk vonatot, viszont nem lehetett a Vereckei-hágó felé menni, amerről jöttünk, most az Uzsoki-hágó felé mentünk. Csütörtök volt, reggel nyolc órakor voltunk Hajasdon[24]. Ott a vonatot két részre osztották, és egy részt, öt kocsit két mozdony vitt ki a tetőre. Nagyon változatos vidék volt. Nyolc órától tizenkettőig értünk ki a tetőre, amit gyalog két óra alatt egyenes irányban meg lehetett volna tenni. Állandóan szerpentinen ment a vonat, alagútról hídra, hídról alagútba, s ez így ment a tetőig. A tetőn volt a magyar–lengyel határ. A tetőtől lefelé nagyon szép dombos vidék volt. Estére Samborba[25] érkeztünk és onnét mentünk tovább. Szombaton érkeztünk Bereza-Kartuskára, ahonnét hazajöttünk. A századunk nem volt Berezán, hanem mellette egy Bluden nevű faluban. Déltájt érkeztünk oda, a század kint volt gyakorlaton. Egyszer csak jön a század felől Morvai főhadnagy lóháton. Ahogy meglátott, azt mondja, hogy többet nem mész szabadságra, mert lefogytál. Le-

[23] Valójában Sátoraljaújhely, határállomás a trianoni magyar–csehszlovák határon. A keleti front 1944 júniusában már a bukovinai Cernowitzen is túl húzódott, valószínűleg ezért volt szükség határállomás módosításra.

[24] Hajasd: Település az ukrajnai Kárpátalján.

[25] Sambor: kelet-ukrajnai város.

szállt a lóról és jött kezet fogni. Jött Kovács őrmester is, mióta őrmester lett, én meg szakaszvezető, azóta nem találkoztunk. Meg kell említsem, hogy ezzel a Kovács János őrmesterrel olyan testvéri barátságban voltam, hogy édes testvéremmel sem lehetett volna jobb barátság. Amink csak volt, mindent megosztottunk egymás között. Ha valamelyiket valahová küldték, a másik is ment vele, akár én, akár ő. Minket elválasztani nem tudtak.

Ahogy visszaérkeztem a szabadságról, egy pár nap múlva a századunkat feloszlatták. A hadosztálynak három ezrede volt és minden ezrednek egy árkászszázada. Most az újabb parancs szerint egy ezrednél csak egy árkászszakasz lehetett, és így a három ezred árkászaiból alakítottak egy hadosztályt – közvetlen utászszázadot. Én meg Kovács is az utászokhoz kerültünk. Ő szakaszparancsnok lett a harmadik szakasznál, én meg a helyettese és egyben az első rajparancsnok, így továbbra is együtt voltunk. Kaptunk egy másik főhadnagyot századparancsnoknak, a neve dr. Rónai Hugó Rezső volt, egy gazember. Ludovikát[26] végzett tiszt volt. Az mást nem tudott, mint hogy toljon ki a századával. Ahogy megalakultunk, egy hét múlva engem és egy zászlóst elküldtek páncélromboló tanfolyamra. A pünkösd ünnepét az úton töltöttük és három napig egy kis városban voltunk Lengyelországban, a város neve Miedzirzecs[27] volt. Ottan a katonai étkezdében kosztoltunk. Pünkösd harmadnapján jött egy autóbusz értünk. Voltunk vagy húszan, mert más csapatoktól is voltak. Az autóbusz bevitt egy Radzin[28] nevű városba, ahol a tanfolyamot tartották. A tanfolyamot németek tartották, mi tolmács által értettük meg. Húsz napig voltunk ott, de nagyon jól telt. Minden nap kivonultunk, délelőtt 8-tól 11-ig és délután 2-től 4-ig, de nem gyalog, hanem egy T 34-es típusú orosz harckocsival. Délután 4-kor bementünk, megmosakodtunk, és mehettünk a városba este 9-ig. Ezen a tanfolyamon szakaszvezetőnél kisebb rangfokozatú nem volt. A húsz nap leteltével egy autóbusz visszavitt az állomásra, Miedzirzecsbe. Itten, amíg vártunk a vonatra, bementünk az állomás vendéglőjébe, egy

[26] Ludovika Akadémia: a magyar honvédség tisztikarát képző akadémia.
[27] A kelet-lengyelországi Miedzyrzec Podlaski városról van szó.
[28] A kelet-lengyelországi Radzin Podlaski városról van szó.

kövér lengyel asszony árult ott, de szeszes ital nem volt, csak limonádé. Ahogy meglátott minket, a pult alól elővett egy üveget, amiben pálinka volt, és mindenikünket megkínált egy pohár pálinkával. Az egyik szakaszvezető meglátta, hogy a falra fel van akasztva egy tangóharmonika és kérte a vendéglősnét, hogy adja oda – igaz, hogy kézzel-lábbal beszéltünk, mert egyikünk sem tudott lengyelül. Oda is adta a harmonikát, a szaki kezdett húzni egy keringőt, erre a vendéglősné kijött a pult mögül és elkapta az egyik hadnagyot, vagy hármat fordult vele, azután a másikkal, úgyhogy mind a húsz katonát megtáncoltatta – én akkor táncoltam utoljára. A tánc után megint mindeniknek töltött egy kis pohár pálinkát, de pénzt nem fogadott el érte. Két nap múlva visszaérkeztünk Bludenbe, de a századunk nem volt ott, utána kellett menjünk és Zaprudinban találtuk meg. Jelentkeztünk a parancsnoknál és utána a századnál maradtunk.

Egy hét múlva indultunk keletre vissza Ivancevicéig, ahol már a múlt ősszel jártunk. Ivancevice mellett egy Michnovici nevű faluban voltunk elszállásolva. Ottan a mezőn és erdőn erődítéseket csináltattunk öt falu civil lakosságával. Vagy három hétig foglalkoztunk ezzel, azután minket is kiküldtek éjjeli vasútőrségbe. Első éjjel, mikor kimentünk vasútőrségbe – csak 10 óra után lehetett kimenni, mert addig világosság volt, és éjfél után 1 órakor már be is mentünk, mert virradt, olyan rövid volt az éjszaka –, a vasúttól vagy 50 méterre, a műúton túl foglaltunk lesállást. Alighogy állást foglaltunk, jött egy vonat bentről kifelé, s pont irántunk felrobbant a vasút. Már az akna alája volt téve, mire mi lesbe mentünk. Volt alább a vasút mellett egy hetedfeles ágyú és két tüzér volt vele. Egyik este minket küldtek oda erősítésnek. Úgy éjfél fele, jött egy orosz repülőgép és Sztálin-gyertyával kivilágította az egész vasútvonalat. Az ágyút akarta megbombázni, de az annyira álcázva volt, hogy nem találta meg és helyette az erdőt bombázta. A vasút mentén minden ötszáz méterre volt egy erődítmény, ahol egy szakasz katona volt és egy ágyú vagy egy aknavető. Egyik éjjel a két erődítmény között voltunk lesben, a vasút melletti sáncban. Kovács egy rajjal lent volt az ágyúnál. Ez az ágyú az erődítményeken kívül volt, ahol mi is voltunk a múltkor. Amint a sáncban őrködünk, a raj jobb szár-

nyán kezdenek lövöldözni az út felé, annyira sötét volt, hogy nem láttam semmit. Egyszer csak valaki mellém jön. Hát az őrvezetőm a jobb szárnyról és jelenti, hogy besült a puskája. Kérdem, hogy mire lövöldöznek. Azt mondja, hogy jönnek a partizánok át az úton a vasút felé. Ebben a percben jött egy vonat bentről kifele, páncélos csapatot szállított. Mikor a mozdony irányunkba ért, én is kezdtem lövöldözni a géppisztollyal az út felé, nehogy a vonatról reánk lőjenek. A mozdony megállt, amint megállt a partizánok kezdték lőni a mozdonyt. Én erre egy piros rakétát lőttem ki a műút irányába, mire a két erődítésből kezdtek abba az irányba tüzelni. A mozdony megindult és a vonatról, a harckocsikról kétfelé szórták a tüzet. Amint a vonat elment, mi sem mertünk kint maradni és indultunk be az alsó erődítménybe. Mikor közel értünk, fellőttem egy zöld rakétát, hogy nehogy reánk tüzeljenek. Kérdezi az erődítmény parancsnoka, hogy mind meg vagyunk-e. Számolom az embereimet, és egy hiányzik. Nem tudtuk, hogy mi lett vele, vártunk tíz percig, de nem jött, telefonáltunk a felső erődítményre, de oda sem ment. Még vártunk egy fél órát és akkor két raj erősítéssel kimentünk a helyszínre. Ott egy kidőlt vagonban találtuk meg. Úgy aludt, hogy semmiről se tudott és nem akarta elhinni, hogy mi történt. Ezután mindjárt kezdett virradni és megvártuk az alulról jövő rajokat, hogy együtt menjünk vissza a faluba. Amikor megjöttek, Kovács őrmester kérdezi, hogy mi volt nálunk. Mondom, hogy mi történt. Kimentünk az útra és akkor láttuk a nyomokat, még lóval is voltak, és a nyomok szerint sokan voltak. Több helyen nagy vérfoltok voltak, biztos, hogy sokan megsebesültek. Vagy két nap múlva, mikor reggel jövünk vissza a felső erődítéshez, hát tovább nem tudtunk menni, mert a falu felőli erdőből a partizánok tűz alatt tartották az erődítményt. Azon az éjjel az erődítményen felül egy partizán felrobbant a vasúton az aknájával és azt el akarták vinni, azért nem engedtek minket arrafele. De azért úgy kilenc óra tájt mégis elvonultak. Akkor mi is mentünk tovább és megkerestük azt, aki felrobbant. Az egyik lábát találtuk meg, ami úgy nézett ki, mint egy nagy sonka, és a feje tetejét a hajjal, más részeit nem lehetett felismerni, csak bél és húscafat volt. A gyalogosok összeszedték és eltemették.

Ezután többet nem mentünk vasúti őrségbe, hanem megindultunk visszsza, nyugat felé.

Ismét Bereza-Kartuskán szállásoltunk el. Egy reggel kiküldték a századot Berezától keletre három km-re. Egy vonat ki volt robbantva, ami élelmiszert szállított. Nagy terület tele volt konzervvel, azt kellett összeszedni. Jött egy mozdony három kocsival, hogy azt rakjuk meg. A front innét csak egy pár km-re volt már csak. Először is konzervszüretet csináltunk, mindenki előbb jól lakott, csak azután dolgozott. A főhadnagy hiába kiabált, nem törődött senki vele, de azért összeszedtünk három vagonnal. Azonkívül a századunktól kijött öt szekér, és azokat is megraktuk. Személyenként is mindenki gyűjtött egy csomó apróbb konzervet, úgyhogy mindenkinek minden szereléke és még a zsebe is konzervvel volt tele. Ahogy ezzel végeztünk, nem volt időnk pihenni, kellett menekülni, mert jöttek az oroszok. Két hétig állandóan, éjjel-nappal jöttünk visszafelé, de még nem is az úton, hanem a mezőkön és erdőkön, mert minden út el volt vágva és állandóan félig be voltunk kerítve. Egyik nap minket is bevágtak a vonalba, védőállásba a gyalogosokkal együtt, de még két órát se voltunk ott, úgy jöttek az oroszok, hogy mind megfutamodtunk és egyfolytában 20 km-t jöttünk visszafelé, pihenő nélkül. Egy kisvárosban álltunk meg és ott pihentünk. Másnap ismét visszaküldtek oda, ahonnét elfutottunk, az oroszoknak híre-helye sem volt, csak a sok hadi szemét, kilőtt gépkocsik és páncélkocsik. Engem a rajommal kiküldtek jobbra, felderítőbe, ott volt egy kis házcsoport és azt kellett felderítsük, hogy nincsenek-e ott oroszok. A civilek otthon voltak és azt mondták, hogy a tegnap ott mentek át, délnyugati irányba. Amint jövünk visszafelé, keleti irányból ránk lőttek snapperrel[29] vagy háromszor, az egyik emberem gyengén megsebesült, de nem volt komolyabb baj. Amint visszaértünk az állásba, jelentem, hogy mi történt. Ott velünk volt két német harckocsi is, a Tigris nevezetű hetedfeles ágyúval. Amint hallották a jelentést, azonnal kezdték lőni azt a falut, ahonnét ránk lőttek. Foszforos lövedékkel lőtték és pár perc múlva már égett is a falu. Ottan állandóan lőtték fel a fehér rakétákat, ami saját csapatot jelent, de ezek annál jobban lőtték a falut.

[29] Snapper: páncélosok kilövésére használt lövedék.

Egyszer csak két alak jött ki a faluból felénk. Erre két német beült egy kis futárkocsiba és eléjük ment, hát német SS-sek[30] voltak, azok lőttek ránk, azt gondolták, hogy oroszok vagyunk. Egy SS-zászlóalj volt ott és felénél több odaveszett, azért mert ránk lőttek.

Már azon este kivontak minket és ismét mentünk visszafele. Két nap múlva elértünk a Bug[31] folyóhoz. Ott, ahol megálltunk volt egy dupla híd, közúti és vasúti híd. Itten hídfőállást kellett foglaljon a mi századunk. Este érkeztünk oda és másnap délután volt nagy csetepaté. Az oroszok egész közel voltak és minket át akartak zavarni a Bugon. A magyar hadsereg három hadosztálya menekült és ennél a hídnál mind összekeveredtek. Az oroszok állandóan lőttek, de úgy, hogy a hidat nem lőtték. Ha porrá akarták volna tenni a magyarokat, csak a hidat kellett volna lőjék, de ezt nem tették. Ahogy a csapatok mind átvonultak, akkor mi is átmentünk és többet nem lőttek az oroszok. Ahogy az átkelés megvolt, minket is beosztottak védőállásba a Bug-parton. Most a hadtest három hadosztályának az utászai mind összekerültünk. A védőállást németek adták át a parton és mi azonnal beástuk magunkat. Másnap este mikor már jó sötét volt, egyszer csak kezdtek lövöldözni a balszárnyon a géppuskával. Az is a miénk volt, egy továbbszolgáló[32] szakaszvezető kezelte. Attól a tüzelést átvette a mi szakaszunk is és tovább az egész vonal. Már kezdték dobálni a kézigránátokat is a vízbe, nem tudtuk elképzelni, hogy miért lőnek a mieink, mert túlról nem lőtt senki felénk. Mikor megszűnt a tüzelés, hívom az őrmestert, hogy nézzük meg miért volt ez a nagy lövöldözés. Előbb is a géppuskához mentünk és kérdezem a szakit, hogy miért kezdett tüzelni. Azt mondja, hogy nagyon locsogott a víz és azt hitte, hogy jönnek az oroszok csónakkal,

[30] SS: Schutzstaffel (magyarul védőosztag), a náci párt katonai és védelmi szervezete, itt valójában Waffen-SS-ről (magyarul fegyveres védőosztag) van szó, amely egy gépesített hadosztály volt, ellátását az SS-től kapta.

[31] A Nyugati-Bugról van szó, amely a Narewen keresztül a Visztulába ömlő ukrán–fehérorosz–lengyel folyó, egyik szakasza a mai lengyel–fehérorosz határt képezi. Megkülönböztetendő a Keleti-Bugtól, amely a Fekete-tengerbe ömlő ukrajnai folyó.

[32] Továbbszolgáló (téeszes): A katonai szolgálat befejeztével tisztesi vagy tiszthelyettesi beosztást ellátó, katonai végzettséggel nem rendelkező személy.

azért lőtt és a gránátot is azért kezdte dobálni. Kérdezem tőle, hogy nem vette-e észre, hogy nem lőtt vissza senki. Azt mondja, hogy nagyon meg volt ijedve és nem figyelte. Erre az őrmester nagyon lehordta, úgy, ahogy a katonaságnál szokás volt. Mondom neki, mit szól hozzá, ha az oroszok is átveszik a harcot, mi lett volna velünk? Az egész századunk, sőt még a többi század is mind odaveszett volna az ő gyávaságáért. Ő felettem rangidős volt, mint továbbszolgáló, de azután mindig tartott tőlem. Ez egy szombat este történt, másnap, vasárnap déltájt leváltott minket a 33-as gyalogezred.

Mi visszamentünk, estére egy kisvárosba érkeztünk, Sarniknak nevezték. Azon az éjjel ott szállásoltak el, másnap mentünk tovább. Ismét egy hétig gyalogoltunk éjjel-nappal, amíg Modlin mellett egy faluban megálltunk pihenőre. A falut Sztaniszlavónak hívták és közvetlen Modlin mellett, ami Varsótól, a lengyel fővárostól északra 30 km-re volt. Ottan hallottuk meg a hírt, hogy mikor minket leváltottak a Bugnál a 33-asok, másnap az oroszok azokat kinyírták, úgyhogy több mint fele odaveszett az ezrednek. Itten a faluban voltunk vagy két hétig pihenőben, de olyan pihenő volt, hogy minden nap ki kellett vonuljunk gyakorlatozni. A századparancsnok nem engedett pihenőt másképp. A mi szakaszunk mégis kifogott rajta, mivel minden szakasz más-más irányba ment gyakorlatozni, nemigen tudott ellenőrizni. Egyik nap mentünk a Narevre[33] fürödni. Ez egy folyó és ott ömlik a Visztulába. Másnap pedig mentünk az erdőbe és ott időztünk. Az erdőben volt egy kis mező és ott heverésztük el a gyakorlati időt. Egyik reggel a főhadnagy kiadta a parancsot, hogy 11 órakor versenydíszmenetet kell tartani a műúton a szakaszoknak, és mindenik szakasz azt gyakorolja. Mi most is elmentünk az erdőbe, gyakorolni a megszokott heverészést. Egyszer azt mondja Kovács őrmester, hogy nem-e kellene mi is egy kicsit gyakoroljuk a díszmenetet. Mondom neki, hogy teljesen felesleges, mert ha az emberek pihentek, úgy is meg tudják tenni, sőt még jobban. Mivel én voltam a szakaszparancsnok-helyettes, kérdeztem az embereket, hogy mit szólnak hozzá. Le tudják tenni a lábukat vagy gyakoroljunk?

[33] Narev: folyó Fehéroroszországban és Lengyelországban, Varsónál ömlik a Visztulába.

Azt mondták, inkább mondjon mesét, aki tud, mert mikor versenyezni kell, megmutatják, hogy mit tudnak. Mi távolról figyeltük a többi szakaszt, hogy azok mit csinálnak. Azok valóban gyakorolták a díszmenetet egész délelőtt, szünet nélkül. Eljött a 11 óra és a szakaszok felsorakoztak a műúton, egymás után az 1., 2., 3. szakasz és a századtörzs szakasz. Mi voltunk a 3. szakasz. Az 1. és 2. szakasznak zászlós volt a parancsnoka, a törzsnek pedig törzsőrmester, csak a miénknek volt őrmester. Azt mondja a főhadnagy, hogy a szakaszparancsnokok lépjenek ki és a szakaszokat vezessék a helyettesek. Megindult a verseny. Elment az első szakasz, nem volt jó, utána a második szakasz, az sem volt jó. Akkor mentünk mi. Mielőtt megindultunk, figyelmeztettem a szakaszt, hogy most aztán mindent bele, mert nem fáradtak. Kiadtam a vezényszót, és le is tették a lábukat, mert a főhadnagy megtapsolt. Utánunk jött a törzs, de azé volt a legrosszabb. Tovább vagy 100 méterre egy réten felállt a század díszoszlop-vonalban. Mikor odajött a főhadnagy, azt mondja, hogy a 3. szakasz öt lépést lépjen előre. Megdicsérte a szakaszt és az őrmestert is, hogy kitűnő a szakasza. A zászlósokat ölte a méreg és kérdezték az őrmestert, hogy mit tudott csinálni a szakasszal, hogy ilyen jól tudták a díszmenetet. Azt mondja Kovács őrmester, hogy kérdezzék meg tőlem, én jobban tudom. Nem akarta elárulni, hogy mi nem fárasztottuk az embereket. Én megmondtam tisztán, úgy ahogy volt. Mondom nekik, mit gondolnak az urak, ha már előre kifárasztották őket, milyen kedvvel tudták letenni a lábukat. Ők igazat adtak és csodálkoztak, hogy mi meg mertük tenni, hogy nem gyakorlatoztunk, de ezután ők is úgy csinálták, mint mi.

A pihenő leteltével ismét útra keltünk és mentünk Varsó felé. Mikor elértünk a város szélére északról, a városba nem mentünk be, hanem nyugat felől megkerültük és a város déli részére kerültünk. Ebben az időben Varsóba bementek az oroszok és a németek bekerítettek egy ezredet az oroszokból, akik a városba szorultak. Mi Varsótól délre mentünk vagy 25 km-re és ott erődítéssel foglalkoztunk. A frontvonal a Visztula[34] volt, az olyan nagy folyam, hogy hajózható. A Visztula nyugati felén a magyarok voltak és túlfelől az oroszok. Minden ilyen nagy

[34] Visztula: Lengyelország legfontosabb és leghosszabb folyója.

folyam mellett van árvédelmi töltés, egyik helyen közelebb, másik helyen távolabb a víztől. Azt a részt, ami a víz és a töltés között van, azt árterületnek nevezik. Augusztus elején kerültünk erre a vidékre.[35] Első héten a védőállás kiépítésével foglalkoztunk, azután pedig az árterületet kellett leaknázni. A mi csapatunk a vonaltól hátrább volt 3–5 km-re. Amíg a védőállással dolgoztunk, nappal jártunk ki a vonalba. Mikor aknázással foglalkoztunk, csak éjjel lehetett odamenni. Az én őrvezetőm, Peller István itt is folytatta a „beszerzést". Minden nap hozott friss, fehér kenyeret és vajat, hogy honnét szerezte be, azt nem mondta meg. Egyik nap előáll három pár tiszta új, férfi félcipővel. Egyet az őrmesternek hozott, egyet nekem és egyet magának, azt sem mondta meg, hogy honnét van.

Egész augusztusban ott voltunk a Visztula partján, a hónap vége felé lejjebb jöttünk Varsó felé, már csak 15 km-re voltunk Varsótól. A város be volt kerítve a németek által mindenféle fegyvernemmel. Egyik nap támadást intéztek a város ellen, ágyúkkal lőtték a várost egész körbe, és felülről a repülők bombázták, távolról úgy hallatszott, mintha nagyon sok kutya ugatott volna. A mi századunktól a századtörzs[36] járt be a városba, mert ottan szabadrablás volt. A németek csak házról-házra tudtak behatolni a városba, és ahol elfoglalták, ott fosztogattak, a mieink is sok mindent hoztak onnét, főleg dohányt és cigarettát zsákszámra. A cigaretta nagyon furcsa töltésű volt, hosszában csak egyharmadában volt dohány, a többi szipka volt, de nagyon erős és büdös volt, nekünk nem ízlett.

---

[35] Bár György Béla nem említi, a közelben ezekben a napokban a második világháború egyik tragikus eseménye bontakozott ki. A varsói felkelés 1944. augusztus 1-jén tört ki a lengyel fővárosban. A több hónapon át tartó fegyveres harcot a németek október 2-ára verték le. A varsóiak bukásában szerepet játszott az a körülmény, hogy a szovjet csapatok – bár elérték a Visztulát – a fővárostól 30 km-re megálltak, és megvárták, hogy a lengyel egységek elvérezzenek.

[36] A századtörzs 10–20 főből (felderítők, szolgálatvezető, írnok, hírvivők, rádiósok, távbeszélők) állt.

1944. augusztus 31-én este is kimentünk aknázni a Visztula-partra. Német gyártmányú botlódrótos aknát[37] raktunk le a fűzfabokrok közé. Ahogy aknáztunk – pont éjfélkor – ráléptem egy idegen taposóaknára és felrobbantam. A robbanást nem hallottam, csak egy nagy feketeséget láttam vagy másfél métert. A bal lábamat kapta telibe az akna és teljesen összeroncsolta a térd részét, úgy éreztem, mintha fejszével kettévágták volna a térdemet, többé még a lábujjamat sem tudtam mozgatni. A robbanásra odaszaladt a raj és hátravittek a védőállásba. Mire odáig vittek, vagy 50 méterre, derékig vérben voltam. Ahogy bevittek az óvóhelyre, mondom az őrvezetőnek, hogy vegye ki a nadrágszíjamat és kösse el a bal lábamat tőben, hogy több vér ne folyjon el. Mire ezt megcsinálták, ott volt az orvos is. Közben kérdezi az őrvezetőm, hogy hová lett a géppisztolyom. Mondom neki, ha kell, megkapja ott a bokorban, ahol felrobbantam, mert nekem már úgy sem kell. Megjegyzem, a géppisztoly úgy került a bokorba, hogy mikor felrobbantam, kikaptam a nyakamból és főbe akartam lőni magamat, mert tudtam, hogy nyomorék leszek, de egy pillanat alatt eszembe jutott az otthon, hogy a feleségem állapotos volt, így eldobtam a géppisztolyt. Mikor az orvos megérkezett, akkorra már el volt kötve a lábam és a ruha is le volt húzva róla. Az orvos adott két injekciót, azután már nem emlékeztem, hogy kötözött be, mert elaludtam.

Vármező, 1971. június 22.

György Béla

[37] Az indítás módja szerint az érintkezős aknák két nagy csoportját különböztetjük meg: taposó és érintőaknák.
A taposóaknákat általában a talajba rejtik és a ráhajtó harci gép vagy az ember súlya indítja el. Az érintőaknán érzékelő gombok vagy csápok váltják ki a robbanást, ide sorolhatjuk a botlódrótos gyalogsági aknákat is.

KELEMEN ENDRE

Arról, hogy a transzilvanizmus (miként) ideológia

Engedtessék meg egy hosszabb, a Forrás-generációkra vonatkozó idézettel indítanom. Martos Gábor írja, hogy „a Forrás-generációk fogalmát, a Forrás-kötetek alapján történő »skatulyázást« először Kántor Lajos vezette be – a Kántor-Láng-féle« – *Romániai magyar irodalomtörténet 1945–1970* című kötetben, s ennek nyomán terjedt el ez a felosztás az egész magyar irodalmi köztudatban; ahogy Mózes Attila fogalmazta: »Kántor […] kitalált két Forrás-nemzedéket és a többit már az ő Forrás-nemzedék felosztása hozta magával automatikusan«. A *Romániai magyar irodalmi lexikon* 1981-ben kiadott első kötete is e felosztás jegyében mutatja be »Forrás-nemzedék« címszava alatt az »egymást követő külön jegyekkel fellépő irodalmi csoportosulások«-at. A lexikoncímszó három Forrás-nemzedékről beszél: eszerint az első Forrás-generáció a sorozat indulásától nagyjából a hatvanas évek második felének közepéig tart, s ebbe olyan akkor induló alkotók tartoznak, mint Lászlóffy Aladár, Szilágyi Domokos, Hervay Gizella, Bálint Tibor, Köntös-Szabó Zoltán, Lászlóffy Csaba, Szilágyi István, Palocsay Zsigmond és mások; őket a hetvenes évek közepéig tartó időszakban jelentkező Király László, Kenéz Ferenc, Balla Zsófia, Bodor Ádám, Magyari Lajos, Molnos Lajos, Czegő Zoltán, Páll Lajos, Bogdán László, Kincses Elemér, Gálfalvi György, Markó Béla, Gittai István és mások első köteteivel fémjelzett második Forrás-generáció követi; a hetvenes évek közepén pedig »új, elkülönítő jegyekkel, egészen más irodalomeszményükkel megint új hullám jelentkezik: a harmadik Forrás-nemzedék«, melybe Szőcs Géza, Egyed Péter, Adonyi Nagy Mária, Kőrössi P. Jó-

zsef, Mózes Attila, Cselényi Béla, Palotás Dezső, Boér Géza, Bréda Ferenc, Darkó István, Sütő István és mások tartoznak."[1]

Persze jogosan merülhet fel a kérdés, hogy vajon valóban léteznek-e a fenti kategorizálás irodalmi nemzedékei – lévén ez vita tárgya napjainkban is. Mi mindenesetre fogadjunk el annyit, hogy „a kritikusnak, illetve az irodalomtörténet-írónak joga van […] az egyes alkotók műveiből kielemezhető közös jegyek alapján csoportosítani bizonyos szerzőket, s ezeket a – valójában csak általa »összerendezett« – csoportokat egységes nemzedékként, generációként kezelni. Különösen alkalma lehet erre akkor, ha az adott szerzők között valóban léteznek kimutatható »kapcsolódási« pontok, legyenek azok akár az indíttatás, az érdeklődési kör, a meghatározó olvasmányélmények, az (irodalmi-művészi) eszmények hasonlóságai, illetve ezeknek a művekben is megnyilvánuló hasonló megjelenései, artikulációja, formanyelve, stílusjegyei."[2]

Nos, ami a III. Forrás-nemzedéket jellemzi – ugyanakkor rokonítja azt a nyolcvanas évek román szerzőivel – az a teoretizáló hajlam, az elméleti beállítottság, a fejlett kritikai érzék és önreflexivitás (ezek jórészt a Bretter György és Gaál Gábor személye körül kialakult szellemi műhelyeknek tudhatók be), a közösségi témakör elutasítása, vagyis az egyéniségelvűség központba helyezése (pl. magánmitológiák kidolgozása), a nagyfokú tudatosság, az intertextualitás stb.

Én mégsem e közös jegyek kibontásával óhajtanák itt foglalkozni (létezik idevágó szakirodalom[3]), inkább azon hivatalos irodalomkriti-

[1] Martos Gábor: *Marsallbot a hátizsákban. A Forrás harmadik nemzedéke*. Kolozsvár, Erdélyi Híradó Könyv- és Lapkiadó, 1994. 133-134.

[2] Uo. 135.

[3] A teljesség igénye nélkül: Szemlér Ferenc (szerk.): *Az Erdélyi Helikon költői*. Buk., Kriterion, 1973; Pomogáts Béla: *A transzilvánizmus*. Bp., Akadémiai Kiadó, 1983; Cs. Gyímesi Éva: *Gyöngy és homok.* Buk., Kriterion Könyvkiadó, 1992; Martos Gábor: *Marsallbot a hátizsákban. A Forrás harmadik nemzedéke*. Kolozsvár, Erdélyi Híradó Könyv- és Lapkiadó, 1994; Láng Gusztáv: *Kivándorló irodalom*. Kolozsvár, Komp-Press, 1998; Pomogáts Béla (szerk.): *Jelszó és mítosz*. Marosvásárhely, Mentor, 2003; K. Lengyel Zsolt: *A kompromisszum keresése*. Csíkszereda, Pro-Print, 2007. De megem-

kai ellenállásra összpontosítanák, amely egy (kvázi)nemzedéki konfliktus formáját öltötte: az idősebb szerzők ugyanis bírálataikban főként az előző két Forrás-nemzedék alkotóira még jellemző történelmi tudatot, illetve a közéleti szerepvállalást hiányolták avagy kérték számon a harmadik generáció tagjaitól. Nos, erről a történelmi tudatról (implicite közéleti szerepvállalásról), pontosabban annak „gyökereiről" szeretnék a következőkben szólani – mely gyökereket mindközönségesen *transzilvanizmus* címszó alatt szoktak emlegetni.

A kezdeti nehézség mindjárt az, hogy a *transzilvanizmus* fogalmának pontos, világos, koherens, egyértelmű és mindenki által egyaránt elfogadott definícióját megadni képtelenség. Ízelítőnek hadd álljon itt – egy egyszerű internetes keresés eredményeként – néhány meghatározás!

1. A transzilvanizmus szűkebb értelemben az erdélyiek, az erdélyi népek együttes akaratának a kifejezéseképpen kibontakoztatható egységes politikai, de legalább kulturális egysége. Tágabb értelemben olyan törekvés, amely egy terület történetileg, geopolitikailag és kulturálisan kialakult tarka szövevényében megkeresi a közöst, és ebben a közösben olyan kohéziós erőt fedez fel, amely bármilyen kívülről érkező nyomásnak képes ellenállni, vagy pedig alkalmas arra, hogy azokkal felvegye a harcot. Másként: egy adott térség mégannyira különböző csoportjai, ellentéteiket félretéve és/vagy háttérbe szorítva, összefognak egy magasabb cél érdekében.

2. A transzilvanizmus ideológiája önmeghatározásként, közösségi és művészi hitvallásként, erkölcsi kánonként és cselekvési stratégiaként működött az első világháborút követően az erdélyi magyarság körében. Előbb lírai hangszerelésben szólalt meg Áprily Lajos, Reményik Sándor és Tompa László költészetében, majd tettre késztető felhívásként fogalmazódott meg a Kós Károly, Zágoni István és Paál Árpád által szerkesztett *Kiáltó szó* című röpiratban (1921), ittmaradásra, értékteremtésre és önépítkezésre biztatva a történelem tektonikus mozgása

líthetjük Kántor Lajos, Szász János, Gálfalvi György, Gáll Ernő, Mózes Attila, Balázs Imre József, Gál Andrea stb. témával foglalkozó írásait is.

által az anyaországtól elszakadt erdélyi magyarságot.

3. Ám misztikus és messianisztikus (szenvedésetika – ld. gyöngykagyló szimbólum – és értékteremtő) jellegénél fogva a transzilvanizmus sajátos vallásként is felfogható: erőt adó, a külvilág kedvezőtlen történéseivel dacoló, megtartó hitként.

4. A transzilvanizmus egy „meglehetősen ködös, romantikus és megfoghatatlan elmélet", amely nem nélkülöz pozitív vonásokat.

5. A transzilvanizmus írói és költői világkép, ami sok tekintetben különbözik, mondjuk a politikai transzilvanizmustól, de szoros kapcsolatban áll a XX. század elejének magyar polgári radikalizmusával.

6. Ennek ellenére nem a provincializmus melegágya. Ellenkezőleg: a transzilvanizmus nem helyi, nem kizárólag erdélyi hagyományokra épül, hanem az egész magyar múltat, az egész magyar irodalmat tekinti elődjének és előzményének. Nem előzmény akar lenni (nem is az), hanem folytatás. A transzilvanizmus egy olyan regionális identitás-meghatározás, amely kulturális értelemben közvetlenül az egyetemeshez kívánja kapcsolni nemcsak a kisebbség értéktudatát, hanem a magyarság egészét.

7. A transzilvanizmus demokratikus polgári humanizmussal erősen átitatott gondolatkör, mely a három vezető erdélyi népcsoport kultúrájának azonos vagy hasonló elemei alapján föltételezte a közös erdélyi tudatot, az „erdélyi lélek" meglétét. Ennek fő tulajdonságai voltak a gondolati és kulturális nyíltság, a nyugati műveltségáramlatok befogadása és közvetítése. Életben tartásuk és erősítésük Erdély – és természetesen a magyar nemzetiség – sajátosságai megmaradásának föltétele. A transzilvanizmus megteremtőit és formálóit erős historizálás, a történelem céljaik alátámasztását szolgáló átértelmezése jellemezte – mindezt pedig egy lehetséges európai modellként fogalmazták meg.

8. A transzilvanizmus mint ideológia jellegzetesen értelmiségi képződmény, amely időtlenként állít be aktuális, időleges dolgokat.

n. A transzilvanizmus fogalma azt feltételezi, hogy közel azonos módon kell/kellene feltűnnie az összes erdélyi etnikum szellemi életében – ha csak a magyarság esetében mutatható ki, akkor az voltaképpen magának a konstrukciónak a hibáját jelzi.

n+1. Különbséget kell tenni a szemléletként s a tudományos stúdium tárgyaként kezelt transzilvanizmus között. A kettőt összemosni hiba lenne.

Nos, véleményem szerint e vázlatos áttekintés is elegendő annak illusztrálására, hogy mennyire átfogó, szerteágazó jelenségről van szó. Én a magam részéről az ideológiai/ideológiakritikai megközelítést részesítem előnyben, a Láng–Gyímesi–Salat féle megközelítéshez csatlakozva.

Az ők kiindulópontja egyértelmű: a transzilvanizmus *ideológia*, s mint ilyen tudományos stúdium tárgyát kell/kellene képezze, nem pedig a szemléletét/szubjektív léthelyzetét.

Nézzük egyszer, mit is értünk *ideológia* alatt. Egy nagyon általános meghatározás szerint: az ideológia olyan mély és átfogó társadalmi reprezentáció (mondhatni, gnosztikus gondolkodásmód), amelynek alapértelme a világban való rendteremtés, az egységre törekvés, a társadalom belső kohéziójának a biztosítása (azaz egyfajta, tudományos igénnyel fellépő, megváltás-elmélet megalapozása).

Vagy ahogyan szűkebben – és ez az, amit vitathatónak tartok, mint majd később kiderül – Cs. Gyímesi Éva definiálja: „az ideológia egy adott társadalmi-történelmi helyzetben élő osztály, réteg, csoport válasza az adott helyzet kihívására: öneszmélés, amely a helyzetben foglalt adottságok és lehetőségek, a helyzet meghatározta érdekek tudatosítását és az utóbbiakból adódó célok programszerű megfogalmazását, valamint a cselekvés irányelveit tartalmazza. A helyzet a személyiség számára mindig objektíve adott, nem választja meg, hanem beleszületik."[4]

Ugyanis, vajon állíthatjuk-e azt, hogy minden társadalomnak szükségszerűen rendelkeznie kell egy állandó, változatlan/változtathatatlan helyzettel/struktúrával? Úgy tűnik, ezen álláspont tarthatatlanságát támasztják alá úgy a múlt század történelmi, politikai eseményei (világháborúk, antagonisztikus politikai nézetek ütközése, vallások közti villongások, stb.), mint a tudományok, az elméleti kutatás episztemikus alapjának elmozdulásai – tömören fogalmazva: a tudományos világkép

[4] Cs. Gyímesi Éva: *Gyöngy és homok*. Kriterion, Buk., 1992. 16.

mindenhatóságába vetett hit, a diszkurzív megismerésbe vetett bizalom megingása.

Ezeknek a tükrében kijelenthetjük, hogy a társadalom *egyrészt* objektív entitás: előzetesen adott, amibe az egyén beleszületik, aminek készen kapja intézményrendszerét, hagyományait, normáit, magatartásformáit stb. *Másrészt* viszont szubjektív valóság: az egyes individuum nem egy objektív entitásként tételezett társadalom tagja, hanem a konkrét társadalmi gyakorlatot konstituáló, abban résztvevő szubjektum. (Például, nősülésemmel újratermelek egy több száz éve létező és működő intézményt – a házasságét. Persze, csak ha úgy akarom.)

Ezen kettősség következtében a társadalomnak, mint totalitásnak a határai *a priori* nem definiálhatóak, hiszen azok állandó mozgásban, változásban vannak. A társadalom e mozgásának pedig szerves része, alrendszere, szférája – jó esetben – a politikán kívül az irodalom is, a maga diskurzusaival, „keményebb" és „puhább" összetevőivel.

Ennyiben viszont – és ez lényeges – a Cs. Gyímesi Éva-féle ideológiakritika maga is sokkalta inkább (mondhatni: óhatatlanul) ideologikus, semmint kritikus. Ugyanis az általa fölállított elméleti hipotézis, és a választott módszertan is már eleve intenciót feltételez. Hipotézise társadalmi, kulturális beágyazottságának, felkészültségének, érdeklődési körének, világképének, stb. a függvénye. S mint ilyen, szubjektív, merthogy szerzőnk úgymond involválva van – úgy érzelmi-affektív szinten, mint egzisztenciálisan. Hiszen „…nincs emlékezettel rendelkező lét, amely ne lenne egyben jövőre irányuló lét is […] akkor is, ha a tények kitörölhetetlenek, ha az ember nem csinálhatja vissza amit tett, és nem teheti meg nem történtté azt, ami megtörtént, mégis, annak az *értelme*, ami történt, *nem egyszer s mindenkorra szilárdan adott*."[5] Azaz, a (történelmi) tény/helyzet nem egy objektíve adott entitás, hanem értelmezés. A diskurzus (akárcsak az individuális vagy kollektív emlékezet elbeszélése) nem a valóságot/igazságot ragadja meg, csupáncsak vélemény – *doxa*, és nem *episztémé*.

[5] P. Ricoeur: *Emékezet – felejtés – történelem.* In: Történetlemélet I. Szerk. Gyurgyák János, Kisantal Tamás. Osiris, Bp., 2006. 117.

A fentieket történetfilozófiai analógiával megvilágítva: manapság anélkül, hogy az anakronisztikusság ódiumát ne idézné fejére, senki nem tagadhatja, hogy a múlt és az elbeszélt történelem radikálisan különbözik egymástól. Hiszen a történész a nyelv eszközeivel megjeleníti (reprezentálja) elbeszélésének tárgyát, így a vizsgálódás tárgyát a vizsgálódás nyelvjátéka konstruálja – az analitikus filozófiai iskolához tartozó Wittgenstein terminusával élve, ki ekképp egy „meleg mosoly" kíséretében, laza csuklómozdulattal romba döntötte az objektív tudás chimériáját. Vagy másik oldalról, ahogyan a kontinentális filozófiai vonulathoz tartozó gadameri hermeneutika nyomán Ankersmit mondja: múlt nincs, csak interpretáció. „Az, aki a szöveget a megértés szándékával elolvassa, a hatástörténet értelmében maga is benne áll a szövegben, amely éppen azért nyílhat meg éppen őelőtte, mert része (részese) a szövegnek. Természetes dolog tehát, […] hogy a következő nemzedékek másképp fogják érteni azt, amit ő a szövegben olvasott."[6]

Azaz: nem csak a személyes érintettségből kifolyólag, hanem úgy egyáltalán (nyelviség és történetiség – mondja Gadamer), a hermeneutikai/„ördögi" körnek köszönhetően egyszer és mindenkorra érvényes, örök, immanens és végső, Nagybötűs történelmi vagy egyéb igazság nem létezik. Nem Történelem, csak történelmek. Ugyanazokról a dolgokról, eseményekről, persze. A lyotardi nagy emancipatorikus elbeszélések lecsengése, és ami utána marad: az elcsépelt „posztmodern heterogeneitás és fragmentáció".

És végül: hogy mi köze mindennek a Forrás III. nemzedékéhez? Az, hogy a romániai magyar irodalomban egyértelműen felmutatható egy olyan szövegkorpusz, melynek központi témája éppenséggel a III. nemzedék tagjain számon kért (kisebbségi) nemzeti identitás, illetve annak vállalása (így implicite a közéleti szerepvállalás/történelmi tudat is).

Persze nem áll szándékomban belebonyolódni a „nemzeti identitás" (nacionalizmus) konstitúcióját, történelmi alakulását stb. taglaló, meg-

[6] Gyáni G.: *Miről szól a történelem? (Posztmodern kihívás a történetírásban)*. In: Uő: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése. Napvilág, Bp., 2000. 20.

lehetősen szerteágazó és könyvtárakat kitevő szakirodalmának összefoglalásába. Általános kiindulópontként elegendő annyit elfogadnunk, hogy „…mintegy kétszáz éve a nemzet jelenti Európa szerte a politikai közösség paradigmatikus formáját, bármit is értsünk egyébként nemzet alatt."[7] És éppen ezért a nacionalizmus „toposzai" óhatatlanul fellelhetőek a III. generáció írásművészetében is – csakhogy másként. Ugyanis itt már nem pátosszal átitatott, harsogó, a nemzeti közösséghez tartozást értékkritériummá konvertáló – kissé sarkítva: rossz értelemben vett/pejoratív patetikus nacionalizmusról van szó, hanem egy olyan típusú diskurzusról – helyesebben még annak is az átírásáról –, amit Gál Andrea „retorikus nacionalizmusként"[8] aposztrofál. Azaz: a III. Forrás-nemzedék szerzői (pl. Kovács András Ferenc, Szőcs Géza, Kányádi Sándor[9]) beemelik saját szövegeikbe a kisebbségi nacionalizmus szófordulatait, retorikai fogásait – így azok a kisebbségi nacionalizmusról szólnak ugyan, ám anélkül, hogy maguk részei lennének annak. Mindezt pedig elsősorban a parodisztika kelléktárával, az írásban avagy annak révén mintegy „eltávolodva/eltávolítva", és így kérdőjelezve meg a nacionalista beszédmód hitelét.

Mielőtt a fentieket konkrét példával illusztrálnám, szükségesnek tartom az „eltávolítás" terminus eredetét és/vagy magyarázatát megadni. A fogalom a XX. század eleji orosz formalizmus „osztranyenyije" szakkifejezésének magyarítása, ami alatt olyan művészi eljárást értettek, amely megtöri a felfogás automatizmusát, így teljesen új szem-

[7] Demeter M. Attila: *Politika és identitás (Bakk Miklós: Politikai közösség és identitás)*. In: Székelyföld, 2009. április, 171–180.

[8] Gál Andrea: *A transzilvanizmus átírásai és kritikája a kortárs irodalomban.* In: A romániai magyar irodalom története 1919–1945. Egyetemi jegyzet, 2008. 31.

[9] Példaként a következő köteteket említeném: Kovács András Ferenc: *Jack Cole daloskönyve.* Pécs, Jelenkor Kiadó – Kolozsvár, Polis Kiadó, 1996; Szőcs Géza: *A kisbereki böszörmények.* Kolozsvár, Erdélyi Híradó Könyv- és Lapkiadó, 1994; Kányádi Sándor: *Valaki jár a fák hegyén*. Bp., Magyar Könyvklub – Kolozsvár, Polis Kiadó, 1997.

szögből mutatja be az addig ismertnek érzett tárgyakat[10]. Vagy, ahogyan Borisz Eichenbaum fogalmaz: a formalisták „a művészetet úgy értelmezték, mint ami megsemmisíti az automatizmust a befogadásban, a kép céljául nem jelentésének megértését tűzték ki, hanem a tárgy sajátos érzékeltetését, »megláttatását«, nem pedig »felismertetését«.”[11]

Ez viszont a befogadás vonatkozásában akkor azt (is) jelenti, hogy az mindig más műalkotások közegében, azokkal mintegy ütköztetve, asszociatív kapcsolat útján történik. (Ennek a „műalkotás műalkotásra gyakorolt hatásának” jelölésére használjuk mi napjainkban az „intertextualitás” divatszót.) Azaz „…minden műalkotás úgy keletkezik, mint valamilyen minta párhuzama és ellentéte. *Az új forma nem azért jelenik meg, hogy kifejezze az új tartalmat, hanem azért, hogy felváltsa a régi formát, amely művészi jellegét már elvesztette*.” – ahogyan Sklovszkij írja[12]. És pontosan erről van szó a mi esetünkben is: ha a műalkotások specifikus mivolta nem magukban a műalkotásokba bekerülő elemeknek tudható be, hanem az elemek sajátos *felhasználásának* (márpedig éppen ezt állítják a formalisták), akkor így másként (is) értelmezhetővé válnak a transzilvanizmus kortárs átírásai. Azokban ugyanis az „elemek” a már ismert/megkopottnak érzett régiek – a transzilvanizmus *mi*-beszédmódjának szövegei. Ám a *láttatás* új: az eltávolító példáknak[13] köszönhetően (nem „kisebbségi erdélyi magyar”,

[10] A magyar szakirodalomban amúgy „különösítés”-ként vagy „különössé tevés”-ként is fordították.

[11] Borisz Eichenbaum: *A „formális” módszer elmélete*. In: Bókay Antal-Vilcsek Béla: A modern irodalomtudomány kialakulása. Szöveggyűjtemény. Osiris Kiadó, Bp., 2001. 254.

[12] Idézi Borisz Eichenbaum, Uo. 256.

[13] Ricoeur mondja, hogy az írás nem egyszerűen az emberek közötti kommunikációnak az egyik formája, hanem „a kommunikációban történő eltávolításnak a paradigmája”. Az írás-olvasás viszonya sem a dialógusnak egy esete. Annak ellenére, hogy mi kérdéseket intézünk a szövegekhez, aki azokat megválaszolja, az nem a szöveg és nem is a szerző, hanem mi magunk. Nincsen semmiféle referencia, hiszen az írás felfüggeszti azt – eltávolítja a környező világot. Az olvasás során pedig mi éppen ezt a hiányzó/elvesz(ít)ett referenciát helyettesítjük. Ezt nevezi Ricoeur „egy világ kivetítésének”, és

hanem néger, böszörmény, kazár, kopt, indián, cseremisz stb.) az általában vett (univerzális) kisebbség, illetve annak „létérzése" mutatkozik meg.

És akkor nézzük a példát – Kovács András Ferenc *Jack Cole daloskönyve*, valamint szintén neki, Tompa Gáborral közösen szerzett *Depressio Transsylvaniae* kötetekről van szó.

A KAF-heteronímák egyikeként Jack Cole dalai jórészt indiánokról szólnak, ám a néhol direkt, másszor csak vájtfülűek számára észlelhető finom utalásoknak köszönhetően tudjuk/érezzük, hogy itt tulajdonképpen nem csak/nem elsősorban indiánokról, hanem valami másról (is) – rólunk! – van szó. Csak másképp.

Íme a *Death Valley blues* című vers, amely már formailag is a populáris műfajhoz küld: az irodalmi igényű dalszöveg (*song*) mint *par excellence* ironikus beszédmód jelenik meg – beszédmód, mely egyszerre ignorálja és állítja az irodalmi tradíciót és ekképp (a kortárs román irodalom már említett „nyolcvanas nemzedéke" által művelt beszédmódhoz hasonlóan) a normalitásnak a reakciójaként azonosítható be.

Már sem fenyők sem borvizek
Csak él a sziú csak szuszog
Sziklák szívében por zizeg
Csökött öszvérek kaktuszok
Sziklák szívében por zizeg

---

ebben látja a hermeneutikai kérdés gravitációs középpontját. Ez a világkivetítés pedig, az irodalmi művek esetében nem más, mint a tényleges referensek fiktív referensekkel való helyettesítésének a művelete.

Ennek viszont filozófiai vonzatai vannak: a filozófiai szöveg ugyanis éppen „… ezen a *minthá*-n lép túl. Amennyiben az eltávolítás az írás lényegi effektusa, s amennyiben a filozófiai szöveg tovább radikalizálja az eltávolítási effektust, akkor az a *par excellence szöveg*" – mondja Kelemen János (a Világosság 1996/5. számában megjelent) *A filozófiai szöveg megközelítésének két módja. A nyelvészeti-logikai és a hermeneutikai elemzés* című tanulmányában.

A törzs hős hőket izzva izzad
Vaktában él ki félni blőd
Rézbőrű küzdj és bízva bízzad
Hogy elborít megélt időd
Rézbőrű küzdj és bízva bízzad

Borvíz fenyővíz nem foly ott
De lelked szárnyat bontogat
Mint szomjan kóborló kojott
Számláld az elhullt csontokat
Mint szomjan kóborló kojott

[…]

Nincs borvíz nem nő bölcs fenyő
Megél a líra mert lapos
Nem döbbenettől hökkenő
Dalod lovad ha megtapos
Kihalsz – ez itt a bökkenő[14]

A másik vers pedig a „Hej Idaho, Vércsorog és Utah!/Mérgezettek a konnekti kutak!" chicagói-csángó (ál)népköltés mottóval indító *Yankee rie eley son*.

Majd Pürkereczből is lesz Pasadena,
s eljő Tordára Bill, a hasadékba,
jár-kel, lovall az aranyerivel –
íródik róla vers, szépszerivel…

Költői véna, ne légy laza véna,
szonettedet ne szője haza-séma
[…]

[14] Kovács András Ferenc: *Jack Cole daloskönyve.* Pécs, Jelenkor Kiadó – Kolozsvár, Polis Kiadó, 1996. 39-40.

hisz egyre megy már Csíkszentpöcs
vagy Long Beach:

nincs arra mód, hogy végzeteden csonkíts…
Klementinád idők cementina:
mit ér a terc, ha sorvad már ina?[15]

Nos, az intertextuális áthallások könnyedén beazonosíthatóak – egyrészt. Nem véletlenül szokták KAF-ot bábeli könyvtárosnak, virtuóz formaművésznek, a nyelvi bravúr nagymesterének tartani: a madáchi *Küzdj, és bízva bízzál!*-tól Ady *Mit ér az ember, ha magyar?* kérdésén keresztül Shakespeare Hamletjéig (*Meghalni – elszunnyadni – és alunni!/Talán álmodni: ez a bökkenő*) minden/mindenki itt van. No meg a „sziklák szívében por zizeg" sorról sem nehéz a székely himnuszra asszociálni, főként, hogy erre a *Búcsú a fenyvesektől* című versben direkt utalás is történik: „Maroknyi szikla porlik,/ Fenyőkből szabnak deszkát./ Koporsó lesz a jelkép/ Szomorgó szép poézis,/ Én népem, *requiscat*!", ahogyan az első transzilvanista auktorok is fel vannak emlegetve: „Fásult fenyő dacol még,/S a szikla fölkeménylik – /Miként szavakba költé/Konok szimbóleumnak/Zord Tompa, tört Reményik."[16]

Másrészt viszont – és ez a fontosabb – nem lehet nem észrevenni a transzilván beszédmóddal való analógiát már az első vers „fenyő-borvizes" felütésében, és ez az (amúgy a gadameri hermeneutikára hajazó) előzetes megértés aztán a továbbiakban már óhatatlanul meghatározza a vers olvasatát/interpretációját. A hangvétel tragikus ugyan, hisz a pusztulásról/kihalásról szól – ám az ironikus hangnemnek (no meg az eltávolító példának) köszönhetően a szöveg elveszíti az önsajnálat pátoszát, és a kisebbségi diskurzus hiteles hangjává válik.

Ugyanez a hatása a *Minority blues*-nak is, amely mindenféle-fajta nemzeti kisebbségek avagy kis nemzetek neveit és „rém akut

[15] Kovács András Ferenc–Tompa Gábor: *Depressio Transsylvaniae.* Csíkszereda, Pallas-Akadémia Könyvkiadó, 1998. 28.

[16] Kovács András Ferenc: *Búcsú a fenyvesektől*. In: Kompletórium. Pécs, Jelenkor Kiadó, 2000. 363.

problemjeit”[17] sorolja fel, amelyek közt a magyar fel sem tűnik – egy a sok közül, épp hogy el nem sikkad… (Mit ér ha ír az üzbég / Breton ha balti észt / Mit ér török ha bolgár / Vagy Izmirben görög /…/ Mi ért ha nincs szavuk rám / Törvényük is kivet / Nem érti kopt agy ukrán / Mitől nyög úgy Tibet / Miért a jog ha osztják / Skót votják fríz vogul / Ha nyelvéből kifosztják / Majd boldogul s okul /…/ A glóbusz nem haza /…/ Lennék magyar kazah /…/ Krímben komancs tatár / Kiirtott nép vad omlék / Nemlétező határ /…[18]) Ami e mellérendelési viszonyt indokolja, az nem a „zsákutcás” történelmi sorstársság dimenziója, hanem a rím és ritmus.[19] Semmi több. És így az egész átesztétizálódik, *eltávolítódik* – így válik autentikussá és hitelessé.

Végső soron erről beszél maga KAF is egy interjúban: „Az állandó megmaradási görcs […] éppen a szellemiség hitelesebb, igazibb megmaradása ellen dolgozik. Mindez egy egész kultúrát degradálhat, tehet vészesen középszerűvé, kompromisszumaiban is vidékiessé. […] A tragikus dilemma tulajdonképpen az, hogy ami megtart – az eltipor, megfojt, maga alá temet… Nem velünk számol, hanem egy igazibb (akár transzilván) univerzalitás reményét számolja föl hosszú időkre […] Bizonyos – nyilvánvalóan nem azonnali honérzeményekre licitáló – »erdélyiség« talán tetten érthető az én verseimben is. Ez számomra természetes, sorsszerű, naponta megszenvedett, ám ugyanakkor nagyon ambivalens állapot is…”[20]

Fentiek fényében, még egyszer, összegzésképpen: ez a fajta költészet valóban úgy szól a kisebbségi nacionalizmusról, hogy nem válik annak részévé – elsősorban a parodisztikus-ironikus kelléktárának és

[17] Kovács András Ferenc: *Minority blues*. In: Uő: Jack Cole daloskönyve. Pécs, Jelenkor Kiadó – Kolozsvár, Polis Kiadó, 1996. 62.

[18] Uo. 61-62.

[19] Gál Andrea: *A transzilvanizmus átírásai és kritikája a kortárs irodalomban*. In: A romániai magyar irodalom története 1919–1945. Egyetemi jegyzet, 2008. 47.

[20] Kovács András Ferenc: *Egy majdnem középkori írástudó (Beszélgetés Csontos Erikával)*. In: Uő.: Scintilla animae. Kolozsvár, Komp-Press Korunk Baráti Társaság, 1995. 166-167.

az ún. eltávolításnak köszönhetően. Ezek révén mintegy megkérdőjelezi a nacionalista beszédmód hitelét, ugyanakkor az általában vett kisebbségről való beszélynek is a hiteles hangjává válik – egy jóval tágabb kontextusban. Ennyiben viszont az előző nemzedékek által számon kért nemzeti identitás nem-vállalásának vádjára csak annyit mondhatunk: stornó.

REZUMATE

ZEPECZANER JENŐ
Masa meşterului

Într-o perioadă determinată până la 1871, breslele au ocupat un rol important în viaţa economică a oraşelor din Transilvania. Pe lângă activitatea lor productivă au avut o înrâurire specifică asupra organizării lor interne şi sociale. Meşteşugarii, ucenicii şi calfele fiind organizaţi într-o structură aparte bine determinată, având un regulament riguros de afirmare şi de înaintare pe scara ierarhiei meşteşugăreşti, îşi organizau viaţa lor de toate zilele după canoane vechi întărite deseori şi de principii Transilvaniei. Un episod aparte în şirul manifestărilor festive nu puţine, constituie plata „mesei meşterului" a cărei conţinut gastronomic de epocă este relatat în lucrarea de faţă.

BICSOK ZOLTÁN
Sistemul judiciar din Transilvania în perioada principatului

Studiul îşi propune prezentarea sistemului de judecată din Transilvania secolelor XVI-XVII, cu o atenţie deosebită asupra teritoriului comitatelor.

Într-o primă şi principală parte a lucrării sunt prezentate organele centrale ale sistemului (principele, consiliul princiar, mica şi marea cancelarie, tabla princiară, dieta, scaunul prefectural), apoi forurile judiciare comitatense (scaunul comitatens de judecată, reorganizat după 1664 în scaun general şi parţial, respectiv scaunul filial), şi în fine principalii actori ai procesului de justiţie (comunitatea nobiliară respectiv oficialitatea comitatensă, formată din comiţi supremi, vicecomiţi, juzi şi vicejuzi nobiliari, notari şi juraţi) precum şi competenţele fiecăruia. Studierea contextului în care au apărut aceste instituţii au dus la

concluzia că sistemul judiciar din perioada principatului este creația secolului al XVI-lea, consecință a formării noului stat, instituțiile judiciare ale Principatul Transilvaniei nefiind continuatori ai celor din perioada voievodatului, ci organe nou înființate, care urmau să preia competențele instituțiilor judiciare ale Regatului Ungar, dezmembrat în 1541.

Subiectul studiului de caz din a doua parte a scrierii este statutul municipal din 1666 al orașului Turda, care aduce noi contribuții la studierea relațiilor dintre comitatul Turda și orașul nobiliar, precum și la studierea prerogativelor judiciare ale celor două entități.

HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY

„La legea şi libertatea noastră nu vom renunța"

(memorii de protest ale stărilor din Odorhei şi Ciuc la sfârşitul domniei lui Iosif al II-lea)

Studiul prezintă memoriile stărilor celor două scaune comasate în comitatul Odorhei, memorii prezentate în cadrul adunărilor comitatului din octombrie 1787 şi din noiembrie 1789, în prezența comisarului regal Michael Bruckenthal. Stările celor două scaune protestează împotriva restrângerii privilegiilor de stare secuieşti, precum şi a încălcării privilegiilor rămase în vigoare sub pretextul stării de război, dar şi împotriva excluderii limbii maghiare din administrație şi învățământ. Aceste memorii, bazate aproape exclusiv pe o argumentație istorico-juridică, nu aveau cum să influențeze opiniile pragmatice-mercantile ale suveranului, ele fiind totuşi verigi importante în procesul de închegare ale unui front puternic antiiozefin, front ce i-a inclus pe toți privilegiații, dar şi întreaga comunitate de limbă maghiară din imperiu, comunitate pornită pe calea transformării într-o națiune modernă (un proces mult înlesnit de efectele contrare ale decretului de limbă).

TÓTH LEVENTE
Ctitorii nobiliare în Dieceza Odorheiului (sec. XVII–XIX)

O importantă latură a patronajului din sânul Bisericii Reformate constituie ctitoriile de biserici şi parohii. În localităţile, unde reprezentanţii nobilimii calviniste aveau proprietăţi semnificative, ei s-au angajat să sprijine biserica reformată locală, ori prin diferite donaţii, ori prin ctitorii. Studiul de faţă prezintă în detalii implicarea familiilor nobiliare din Transilvania (Bethlen, Ugron, Borsai Nagy, Kis) în procesul de ctitorie în Dieceza Odorheiului din secolele XVII–XIX. Cele zece exemple prezentate şi documentate la finalul studiului ne conving despre ataşamentul nobilimii faţă de Biserica Reformată, totodată dovedesc faptul că în opoziţie cu idealurile politice şi a intoleranţei Curţii Vieneze în Transilvania realitatea religioasă era cu totul altceva, bazată pe toleranţă şi libertate religioasă. Studiul se bazează pe o vastă argumentaţie arhivistică, completată de bibliografia de specialitate.

KOVÁCS ÁRPÁD – MIHÁLY TIBOR
Date privind pelerinajul la „capela de munte" din zona localităţii Dealu

Studiul prezent doreşte să scoată în evidenţă circumstanţele pelerinajelor organizate cu ocazia Sărbătorii Înălţării Domnului la „capela de munte" din zona localităţii Dealu (jud. Harghita). La baza cercetării stă un protocol din secolul al XVIII-lea, care oferă o serie de date privind tradiţia şi desfăşurarea pelerinajului, un moment cu importanţă deosebită în viaţa religioasă a populaţiei de religie catolică din zona localităţii amintite. Protocolul de interogare întocmit la data de 4 iulie 1763 conţine 12 pagini şi se găseşte în Arhivele Arhiepiscopiei din Alba Iulia. Prima pagină a fost scrisă în limba latină. Cele şase întrebări puse martorilor confruntării desfăşurată în timpul pelerinajului au fost formulate în limba maghiară. Apoi urmează mărturiile celor

37 implicați, partea cea mai valoroasă a documentului care reflectă mentalitatea colectivă din anii ’70 ai secolului XVIII-lea. Din cauza conflictului dintre preotul satului şi credincioşi, sau mai precis din cauza incidentelor scandaloase în timpul pelerinajelor, episcopul catolic a interzis pelerinajul. Totuşi supraviețuirea acestei tradiții religioase poate fi urmărită aproape până în zilele noastre.

NOVÁK KÁROLY-ISTVÁN
Profesori şi elevi de altădată în oraşul Odorheiu Secuiesc

În 1868 a apărut legea învățământului în Ungaria dualistă, care își propunea o amplă reformă a sistemului de învățământ maghiar. În Secuime, în Scaunul Odorhei, procentul celor care ştiau să scrie şi să citească era relativ mare, în majoritatea localităților funcționau chiar mai multe şcoli elementare, de regulă confesionale. La Odorheiu Secuiesc situația era mai favorabilă, cele două licee, cea romano-catolică şi reformată aveau tradiții seculare. Pe lângă aceste licee confesionale, în perioada dualistă a fost înființat un liceu de stat cu profil real şi o şcoală profesională. Astfel în viața oraşului, care abia în 1910 ajunge la o populație de aprox. 10 000 de locuitori, profesorii şi elevii constituiau o parte marcantă a societății, şi chiar dacă existau dispute pe probleme educaționale, influența lor asupra calității vieții culturale şi ştiințifice era de necontestat.

GIDÓ CSABA
Muncitori şi antreprenori la construcțiile de căi ferate din Secuime

Privind construirea căilor ferate din Secuime putem distinge trei etape: 1) Calea Ferată Maghiară de Est (1868–1873), 2) construirea căilor ferate interurbane secuieşti (1886–1898) şi 3) finalizarea liniei ferate circulare secuieşti şi a căilor ferate Mureş–Turda (1904–1915). Inițiativele construirii căilor ferate din Secuime nu se diferă de celelalte

inițiative ale vremii. O parte a căilor ferate au fost construite de companii particulare, altele de către stat. Majoritatea antreprenorilor de căi ferate au venit din Budapesta, o parte dintre ei au participat şi la construcțiile publice. Dacă ne uităm la aria de recrutare ale muncitorilor care au lucrat la construcțiile de căi ferate, putem observa că ei au venit din diferite părți ale regatului Ungar. Elita secuiască spera că construcțiile de căi ferate vor crea noi locuri de muncă pentru secuii de rând. Însă localnicii au participat mai ales la lucrări auxiliare şi la transportarea materialelor de construcție. Lucrările de căi ferate au fost amenajate de către muncitorii străini cu experiență.

BALÁZSI DÉNES

Inițiative civile din zona oraşului Cristuru Secuiesc cu scopul salvării Gimnaziului Unitarian în anii 1930

În anii 1930, în condițiile crizei economice precum şi din cauza politicii de asimilare a minorității maghiare promovată de către autoritățile statului român, funcționarea şi existența Gimnaziului Unitarian din Cristuru Secuiesc a ajuns în primejdie. Situația era agravată şi de imposibilitatea Bisericii Unitariene din Transilvania de a suporta cheltuielile de întreținere a acestei unități de învățământ. În vederea salvării instituției seculare asociațiile şi organizațiile civile din zona oraşului au lansat inițiative de strângere de fonduri şi donații. Documentele care atestă această activitate s-au păstrat în arhivele Muzeului Molnár István din Cristuru Secuiesc.

GIDÓ ATTILA

Surse arhivistice privind Holocaustul din Secuime. Documente referitoare la persecuțiile antievreieşti din Odorheiu Secuiesc din anul 1944

Fondul arhivistic „Administrația Militară Maghiară din Nordul Transilvaniei", pus în cercetare de aproape doi ani de către *Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale,* este compus din dosare referitoare la județele Trei Scaune, Odorhei, Ciuc, Mureş-Turda, Bistrița, Cluj şi Bihor în perioada 1940–1944. Majoritatea dosarelor conțin diferite ordine emise de puterea centrală din Budapesta sau de organele județene şi locale, dar şi documente despre problema refugiaților, cazuri polițieneşti, sau tabele, statistici legate de viața economică. Nu în ultimul rând, materialul inedit conține şi un număr semnificativ de documente, care se referă la problema evreiască şi la Holocaust.

Studiul de față prezintă şase din aproape o sută de documente păstrate în fondul administrației maghiare referitoare la soarta evreilor din Odorheiu Secuiesc în 1944. Criteriul principal în alegerea documentelor a fost, pe lângă valoarea documentară, relevanța lor pentru istoria locală.

KÁPOLNÁSI ZSOLT

Memoriile unui sergent din al doilea război mondial

Lucrarea prezintă un fragment din memoriile fostului soldat maghiar György Béla din Eremitu (județul Mureş). Memoriile se referă la perioada dintre anii 1919–1970, însă pentru o analiză mai aprofundată am ales partea referitoare la anii 1943–44, timp în care György Béla a participat la luptele din Bielorusia de pe frontul de est.

Autorul povesteşte detaliat despre intrarea trupelor maghiare în Eremitu după arbitrajul din Viena din 30 august 1940. În decembrie ajunge şi el să îmbrace haina militară, făcând parte din compania a 27-a infanterie din Satu Mare. După absolvirea şcolii de gradație din Dej, a

fost avansat la gradul de fruntaş, devenind mai târziu caporal şi apoi sergent. În 1943 a ajuns la compania a 3-a infanterie din Komárom, şi de aici a plecat în septembrie spre frontul de est. Din fragmentul publicat cunoaştem experienţele autorului din Polonia şi Rusia. Evenimentele povestite au avut loc în zona graniţelor de azi dintre Polonia, Ucraina şi Bielorusia. Aceste teritorii în timpul celui de-al doilea război mondial aparţineau Uniunii Sovietice. Citind relatările lui György Béla, putem urmări pe hartă cu uşurinţă traseul evenimentelor.

În perioada respectivă Uniunea Sovietică a preluat iniţiativa pe frontul de est. György Béla nu a luat parte în bătălii mari de front, a participat doar într-o singură luptă mai importantă împotriva sovieticilor, apărând linia râului Bug. El şi camarazii lui au asigurat spatele frontului în aceste teritorii duşmănoase, au făcut expediţii împotriva partizanilor. Prezentarea cotidianului din umbra frontului reprezintă totuşi o sursă importantă pentru cercetătorii acestei perioade. Întâlnim elementele sistemului de relaţii complexe dintre forţele de ocupaţie şi populaţia locală.

KELEMEN ENDRE
Despre transilvanism ca ideologie

Eseul constituie o reflectare asupra ideii de *transilvanism*, în relaţie cu aşa-numita *generaţie Forrás* (în special cu generaţia Forrás III.). Scriitorii şi poeţii aparţinând acestei generaţii au fost acuzaţi de către unii reprezentanţi ai generaţiilor anterioare de lipsa conştiinţei istorice, a militantismului – într-un cuvânt a *transilvanismului*. Eseul îşi propune să dezmintă această acuzaţie. Înainte de toate oferă o serie de definiţii şi interpretări ale conceptului de *transilvanism* pentru ca mai apoi să fie acceptat ca punct de reper faptul că *transilvanismul* este o ideologie şi astfel trebuie să constituie obiectul cercetării ştiinţifice. Textul intră în polemică cu definiţiile acelora (date *mişcării transilvaniste*), care ignoră faptul că societatea este în permanentă schimbare (ceea ce caracteri-

zează şi literatura până la urmă, ca fiind constituent al societății) – prin urmare definițiile lor ni se par prea strâmte.

Orice discurs este o părere, o interpretare a realității. Altfel zis, aceeaşi realitate poate îmbrăca diferite forme. Astfel se ajunge la ideea că şi autorii *generației Forrás III*. includ în textele lor un anume *transilvanism*, dar acesta e lipsit în cazul lor de un naționalism patetic, iar ceea ce era cunoscut până la ei drept *transilvanism*, primeşte o altă coloratură, este văzut din alt unghi decât cel obişnuit. Această mutație se realizează mai ales prin utilizarea parodiei, textele *generației Forrás III*. caracterizându-se prin intertextualitate, prin ironie, ceea ce îi apropie pe aceşti autori de *direcția 80* din literatura română. Aceste afirmații sunt ilustrate cu exemple din poeziile lui Kovács András Ferenc, care transmit un discurs autentic al statutului de minoritar, fără a deveni însă patetice, tocmai datorită modalităților scriitoriceşti enumerate mai sus.

Prin urmare, a pune problema absenței de asumare a identității naționale la *generația Forrás III.* ni se pare lipsită de fond.

REPERTÓRIUM
AREOPOLISZ 2001–2010

1. ALBERT DÁVID: *A jogtudó értelmiség Udvarhelyszéken a XVI. század végén és a XVII. század elején.* In: Areopolisz I. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2001. 6–17.
2. ALBERT DÁVID: *Iskolamesterek javadalmazása Udvarhelyszéken a XVIII-XIX. században.* In: Areopolisz VI. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2006. 24–32.
3. BALÁZSI DÉNES: *Ürmösi József munkássága a szövetkezeti eszme következetes gyakorlati alkalmazásáért.* In: Areopolisz III. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2003. 183–202.
4. BALÁZSI DÉNES: *Társadalmi összefogás Székelykeresztúr gimnáziumának megmentéséért és önazonosságunk megőrzéséért.* In: Areopolisz X. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2010. 159–176.
5. BICSOK ZOLTÁN: *Torda városának fejedelemség kori kiváltságai*. In: Areopolisz IX. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2009. 7–32.
6. BICSOK ZOLTÁN: *Igazságszolgáltatás a fejedelemség kori Erdélyben.* In: Areopolisz X. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2010. 21–44.
7. CSÁKI ÁRPÁD: *Szigethi Gyula Mihály: „A Nemes Udvarhelly-Széki Rosás kertnek, vagy a Székel-Udvarhellyi Ref. Nemes Collégyom Historiájának folytatása”.* In: Areopolisz VII. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2007. 82–97.
8. CSÁKI ÁRPÁD: *Adatok a homoródszentmártoni református egyházközség megalapításának történetéhez.* In: Areopolisz VIII. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2008. 49–60.
9. CSUTAK ATTILA: *A Wesselényi mozgalom erdélyi vonatkozásai.* In: Areopolisz VIII. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2008. 23–34.
10. DEMETER CSANÁD: *Hargita megye kialakulása (1968)*. In: Areopolisz VI. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2006. 217–234.

11. DEMETER CSANÁD: *A „vasöntők városa”*. In: Areopolisz VII. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2007. 257–278.
12. DEMETER CSANÁD: *A szocialista sajtóról.* In: Areopolisz IX. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2009. 71–87.
13. DERZSI CSONGOR – NYÁRÁDI ZSOLT: *A Hodgyai Református Egyházközség levéltárának egyháztörténeti jelentősége.* In: Areopolisz VII. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2007. 98–112.
14. DÓCZY ÖRS: *Habsburg oktatáspolitika és helyi kultúraszervezés a XVI-II. században.* In: Areopolisz VIII. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2008. 61–98.
15. FORRÓ ALBERT: *Halmágy gazdasági élete a XX. század első felében.* In: Areopolisz I. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2001. 18–27.
16. FORRÓ ALBERT: *A székelyudvarhelyi polgári olvasókör*. In: Areopolisz II. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2002. 5–12.
17. FORRÓ ALBERT: *Török-tatár dúlások a XVII. századi Udvarhelyszéken*. In: Areopolisz III. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2003. 22–33.
18. FORRÓ ALBERT: *Adatok az udvarhelyszéki protestáns népoktatás történetéhez (1700–1850)*. In: Areopolisz IV. Hargita Megyei Kulturális Központ, Csíkszereda – Székelyudvarhely, 2004. 68–89.
19. FORRÓ ALBERT: *Templomi ülésrend a XVIII. századi udvarhelyi református egyházmegyében.* In: Areopolisz V. Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2006. 87–98.
20. FORRÓ ALBERT: *Diákélet a székelyudvarhelyi református kollégiumban.* In: Areopolisz VI. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2006. 33–57.
21. FORRÓ ALBERT: *Első világháborús emlékművek Udvarhely megyében.* In: Areopolisz VII. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2007. 315–336.
22. FORRÓ ALBERT: *Adatok a korondi katolikus egyház történetéhez*. In: Areopolisz VIII. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2008. 35–48.
23. FORRÓ ALBERT: *Udvarhely vármegye kialakulása*. In: Areopolisz IX. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2009. 59–70.
24. FORRÓ TIBOR: *Az első népképviseleti választó törvény és alkalmazása Erdélyben.* In: Areopolisz I. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2001. 28–50.

25. FORRÓ TIBOR: *A kiegyezés visszhangja az erdélyi magyar és román lapokban*. In: Areopolisz II. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2002. 13–28.
26. FORRÓ TIBOR – GIDÓ CSABA – NOVÁK KÁROLY ISTVÁN – RÓTH ANDRÁS LAJOS: *Forrásközlés (Az 1784-es parasztfelkelés székelyföldi dokumentumaiból*). In: Areopolisz II. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2002. 204–266.
27. GIDÓ ATTILA: *Székelyudvarhely zsidó közösségének identitásválasztása az impériumváltást követően.* In: Areopolisz IV. Hargita Megyei Kulturális Központ, Csíkszereda – Székelyudvarhely, 2004. 166–179.
28. GIDÓ ATTILA: *Öt forrás az erdélyi szombatosság XIX. és XX. századi történetéhez.* In: Areopolisz VI. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2006. 162–181.
29. GIDÓ ATTILA: *A holokauszt székelyföldi forrásai. Dokumentumok az 1944-es zsidóüldözések székelyudvarhelyi történetéhez.* In: Areopolisz X. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2010. 177–190.
30. GIDÓ CSABA: *Az 1902-es tusnádi székely kongresszus és a székely kivándorlás kérdése.* In: Areopolisz I. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2001. 51–67.
31. GIDÓ CSABA: *Udvarhelyszéki országgyűlési választások a XX. század elején*. In: Areopolisz II. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2002. 29–32.
32. GIDÓ CSABA: *Az udvarhelyszéki református felekezeti oktatás helyzete az impériumváltás korában.* In: Areopolisz III. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2003. 203–238.
33. GIDÓ CSABA: *Román–magyar határkérdés 1940–1944-ben, különös tekintettel a Székelyderzs és Kányád között húzódó határvonalra.* In: Areopolisz IV. Hargita Megyei Kulturális Központ, Csíkszereda – Székelyudvarhely, 2004. 180–204.
34. GIDÓ CSABA: *Vasútvonal tervek és építkezések Székelyföldön 1880–1895 között.* In: Areopolisz V. Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2006. 201–230.
35. GIDÓ CSABA: *Székelyföldi városok vasútforgalmi vonzáskörzete a XIX. század végén.* In: Areopolisz VI. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2006. 113–133.
36. GIDÓ CSABA: *A kis-Küküllő-völgyi vasút a Monarchia korában.* In: Areopolisz VII. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2007. 178–210.

37. GIDÓ CSABA: *A maros-tordai helyi érdekű keskenyvágányú vasút*. In: Areopolisz VIII. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2008. 133–154.
38. GIDÓ CSABA: *Néhány gondolat egy monográfia kapcsán.* In: Areopolisz VIII. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2008. 229–234.
39. GIDÓ CSABA: *Az 1916-os román betörés székelyudvarhelyi eseményei*. In: Areopolisz IX. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2009. 153–162.
40. GIDÓ CSABA: *Vasútépítő munkások és vállalkozók Székelyföldön.* In: Areopolisz X. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2010. 141–158.
41. GYARMATI ZSOLT: *Félnyilvánosság a XX. század eleji Kolozsváron.* In: Areopolisz I. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2001. 68–85.
42. GYÖRGY BÉLA: *Gróf Bethlen György és Székelyudvarhely*. In: Areopolisz IX. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2009. 163–177.
43. HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY: *Udvarhelyszék levéltára (történeti vázlat).* In: Areopolisz I. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2001. 86–96..
44. HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY: *Udvarhelyszék történetének kezdetei.* In: Areopolisz II. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2002. 53–72.
45. HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY: *Mária Terézia reformjainak hatása Udvarhelyszéken (1762–1780).* In: Areopolisz III. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2003. 66–87.
46. HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY: *Tutajozás a Nagy-Küküllőn.* In: Areopolisz IV. Hargita Megyei Kulturális Központ, Csíkszereda – Székelyudvarhely, 2004. 45–53.
47. HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY: *Az erdélyi felvilágosodás elfelejtett alakja: Zsombori József.* In: Areopolisz V. Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2006. 74–86.
48. HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY: *II. József reformjai Udvarhelyszéken*. In: Areopolisz IX. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2009. 33–50.
49. HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY: *„Törvényünkről, Szabadságunkról le nem mondhatunk" (Az udvarhelyi és csíki rendek tiltakozó beadványai II. József uralkodásának végén).* In: Areopolisz X. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2010. 45–59.

50. KÁPOLNÁSI ZSOLT: *A kollektivizálás folyamata Csíkcsicsóban (1949–1962)*. In: Areopolisz I. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2001. 97–113.
51. KÁPOLNÁSI ZSOLT: *A kolozsvári mozihálózat kiépülése (1896–1918)*. In: Areopolisz II. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2002. 73–95.
52. KÁPOLNÁSI ZSOLT: *Kollektivizálás Udvarhely rajonban a Vörös Zászló napilap tükrében (1952–1962) – Sajtójegyzék.* In: Areopolisz III. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2003. 254–274.
53. KÁPOLNÁSI ZSOLT: *Kollektivizálás Kadicsfalván*. In: Areopolisz IV. Hargita Megyei Kulturális Központ, Csíkszereda – Székelyudvarhely, 2004. 205–235.
54. KÁPOLNÁSI ZSOLT: *Egy udvarhelyi hetilap 12 éve.* In: Areopolisz V. Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2006. 187–200.
55. KÁPOLNÁSI ZSOLT: *Udvarhely vármegye és a millenniumi ünnepségek.* In: Areopolisz VII. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2007. 232–256.
56. KÁPOLNÁSI ZSOLT: *Egy székely szakaszvezető második világháborús emlékei.* In: Areopolisz X. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2010. 191–219.
57. KELEMEN ALBERT: *A Székelyudvarhelyi Kő- és Agyagipari Szakiskola fennmaradt művészeti emlékeiről.* In: Areopolisz II. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2002. 96–110.
58. KELEMEN ENDRE: *A teória visszakézből*. In: Areopolisz VIII. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2008. 235–242.
59. KELEMEN ENDRE: *És én melyik pályán játsszam? (Az értelmiség útja a „szkizofréniához", avagy a totalitarizmus politikai reflexeinek hatása a „nyolcvanas" nemzedék írásművészetére)*. In: Areopolisz IX. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2009. 89–102.
60. KELEMEN ENDRE: *Arról, hogy a transzilvanizmus (miként) ideológia.* In: Areopolisz X. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2010. 221–234.
61. KOLUMBÁN ZSUZSÁNNA: *Udvarhelyszék 1848-1849-ben.* In: Areopolisz III. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2003. 140–166.
62. KOLUMBÁN ZSUZSÁNNA: *Egyházi és világi értékrend-módosulások a XIX. századi Székelyföldön (a válóperes iratok fényében)*. In: Areopolisz IV. Hargita Megyei Kulturális Központ, Csíkszereda – Székelyudvarhely, 2004. 104–127.
63. KOLUMBÁN ZSUZSÁNNA: *Az erdélyi református egyházalkotmányi megújulás, különös tekintettel az 1868. évi, egyházmegyékre vonatkozó*

törvényre. In: Areopolisz V. Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2006. 126–143.
64. KOLUMBÁN ZSUZSÁNNA: *Nemi bűncselekmények a XIX. században.* In: Areopolisz VI. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2006. 67–92.
65. KOLUMBÁN ZSUZSÁNNA – RÓTH ANDRÁS LAJOS: *Forrásközlés. (Az 1848-1849. évi udvarhelyszéki forradalom és szabadságharc dokumentumaiból.)* In: Areopolisz III. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2003. 167–182.
66. KOVÁCS ÁRPÁD: *Adatok az erdélyi ferencesek XVIII. századi építő tevékenységéhez.* In: Areopolisz VIII. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2008. 99–118.
67. KOVÁCS ÁRPÁD – MIHÁLY TIBOR: *Adatok az oroszhegyi „erdei kápolnánál" tartott áldozócsütörtöki búcsúkról.* In: Areopolisz X. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2010. 103–114.
68. MIHÁLY JÁNOS: *Egy dokumentum az 1809. évi engedetlenségi mozgalom történetének előzményeihez.* In: Areopolisz II. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2002. 111–119.
69. MIHÁLY JÁNOS: *Adalékok egy elpusztult udvarhelyszéki falu, Tivadar/Tihadár kutatásához.* In: Areopolisz III. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2003. 6–21.
70. MIHÁLY JÁNOS: *Vasművesség a Kis-Homoród völgyében, a kezdetektől a XIX. századig.* In: Areopolisz IV. Hargita Megyei Kulturális Központ, Csíkszereda – Székelyudvarhely, 2004. 6–19.
71. MIHÁLY JÁNOS: *Kirulyi fürdőélet a XVIII. századtól az államosításig.* In: Areopolisz V. Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2006. 144–176.
72. MIHÁLY JÁNOS: *Földhasználat, földtulajdon egy Kis-Homoród vidéki nagyközségben.* In: Areopolisz VI. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2006. 182–216.
73. MIHÁLY JÁNOS: *Néhány udvarhelyszéki plébánia harangjáról I.* In: Areopolisz VII. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2007. 7–26.
74. MIHÁLY JÁNOS: *Néhány udvarhelyszéki plébánia harangjáról II.* In: Areopolisz VIII. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2008. 7–22.
75. MIHÁLY JÁNOS: *Ismeretlen összeírások a két Homoród mentéről.* In: Areopolisz IX. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2009. 105–118.

76. MIKLÓS ZOLTÁN: *Az agrárhagyományok éltetése Korondon.* In: Areopolisz VII. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2007. 279–314.
77. MIKLÓS ZOLTÁN: *Betelepedés vagy kolonizáció? Küküllődombó etnikai összetételének megváltozása.* In: Areopolisz VIII. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2008. 201–226.
78. NAGY RÓBERT: *Székelyudvarhely gazdasági fejlődése a XIX. század végén és a XX. század elején.* In: Areopolisz V. Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2006. 231–253.
79. NAGY RÓBERT: *Fejezetek Székelyudvarhely XIX. század végi és XX. század eleji urbanisztikai fejlődéséből.* In: Areopolisz VI. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2006. 134–161.
80. NAGY RÓBERT: *Külföldiek tőkebefektetései a Székelyföldön 1880–1918*. In: Areopolisz VIII. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2008. 119–132.
81. NOVÁK KÁROLY-ISTVÁN: *Kolozsvár város malmai a XVI. század végi számadások tükrében.* In: Areopolisz I. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2001. 114–123.
82. NOVÁK KÁROLY-ISTVÁN: *A székelyudvarhelyi iparosság helyzete a XIX-XX. század fordulóján.* In: Areopolisz IV. Hargita Megyei Kulturális Központ, Csíkszereda – Székelyudvarhely, 2004. 151–166.
83. NOVÁK KÁROLY-ISTVÁN: *Fürdők a dualizmuskori Székelyudvarhelyen és környékén.* In: Areopolisz V. Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2006. 176–186.
84. NOVÁK KÁROLY-ISTVÁN: *Tanárok, diákok egykor az iskolavárosban*. In: Areopolisz X. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2010. 115–140.
85. OLÁH SÁNDOR: *Földöröklés egy székely köznemesi családban a XVIII. század közepén*. In: Areopolisz IV. Hargita Megyei Kulturális Központ, Csíkszereda – Székelyudvarhely, 2004. 54–67.
86. OLÁH SÁNDOR: *Harc az anyagi javakért egy XVIII. századi falusi családban*. In: Areopolisz VI. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2006. 58–66.
87. OLTI ÁGOSTON – GIDÓ ATTILA: *A legfontosabb termelőeszközök 1948-as államosítása Udvarhely megyében.* In: Areopolisz III. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2003. 239–253.
88. PAKOT LEVENTE: *Halálozás és halandóság Szentegyházasfalván (1776–1895)*. In: Areopolisz II. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2002. 120–143.

89. PAKOT LEVENTE: *Az illegitimitás geográfiája. Házasságon kívüli születések négy székelyföldi településen, 1775–1850.* In: Areopolisz V. Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2006. 43–73.
90. RÓTH ANDRÁS LAJOS: *Néhány szó a magyar nyelv XVIII. századi dicséretéről*. In: Areopolisz I. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2001. 124–138.
91. RÓTH ANDRÁS LAJOS: *Adalékok egy gazdasági iskola történetéhez.* In: Areopolisz II. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2002. 144–168.
92. RÓTH ANDRÁS LAJOS: *Amíg egy templom felépül... A székelyudvarhelyi református templom építésének körülményei*. In: Areopolisz III. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2003. 88–139.
93. RÓTH ANDRÁS LAJOS: *Adalékok a székelyföldi mezőgazdasági ismeretek terjesztéséhez.* In: Areopolisz IV. Hargita Megyei Kulturális Központ, Csíkszereda – Székelyudvarhely, 2004. 128–150.
94. RÓTH ANDRÁS LAJOS: *„Székely kérdés" – elméletteremtés és megoldástalanság.* In: Areopolisz VI. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2006. 93–112.
95. RÓTH ANDRÁS LAJOS: *Mezőgazdasági gépkínálat Erdélyben a XIX-XX. század fordulóján.* In: Areopolisz VII. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2007. 145–177.
96. RÓTH ANDRÁS LAJOS: *Fehér vagy tarka szarvasmarha? Érvek és ellenérvek egy fajtaváltás kérdésében.* In: Areopolisz VIII. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2008. 155–200.
97. RÓTH ANDRÁS LAJOS: *„Idő járását mutató kalendáriom 1701-től fogva 1830-ig és tovább"*. In: Areopolisz IX. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2009. 119–152.
98. RÓTH ANDRÁS LAJOS – RÓTH EDITH: *Aranyosszék társadalmi fejlődése (1642–1821).* In: Areopolisz V. Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2006. 6–42.
99. SEBESTYÉN JÓZSEF: *Tanulmányok Énlaka történetéről és kultúrájáról.* In: Areopolisz IX. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2009. 181–193.
100. SÓFALVI ANDRÁS: *A sóvidéki (székelyföldi) sóbányászat kritikai története a kezdetektől 1562-ig.* In: Areopolisz I. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2001. 139–167.
101. SÓFALVI ANDRÁS: *A sóvidék középkori településtörténete.* In: Areopolisz II. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2002. 169–194.

102. SÓFALVI ANDRÁS: *Településszerkezeti kutatások a Sóvidéken. A székely településrend és gazdálkodás tanulságai.* In: Areopolisz III. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2003. 34–65.
103. SÓFALVI ANDRÁS: *Határhasználat és gazdálkodás a középkori és kora újkori Sóvidéken.* In: Areopolisz IV. Hargita Megyei Kulturális Központ, Csíkszereda – Székelyudvarhely, 2004. 20–44.
104. TÓTH LEVENTE: *Református népiskolai reformok nyomai Udvarhelyszéken (1780–1848).* In: Areopolisz IV. Hargita Megyei Kulturális Központ, Csíkszereda – Székelyudvarhely, 2004. 90–103.
105. TÓTH LEVENTE: *Reformkori adatok Udvarhelyszék református népoktatásáról.* In: Areopolisz V. Hargita Kiadóhivatal, Csíkszereda, 2006. 99–125.
106. TÓTH LEVENTE: *Udvarhelyszéki schola-mesterek a XVII-XVIII. századi bíráskodási jegyzőkönyvekben.* In: Areopolisz VI. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2006. 6–23.
107. TÓTH LEVENTE: *Varga Mihály halála.* In: Areopolisz VII. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2007. 27–81.
108. TÓTH LEVENTE: *Nemesi családok által alapított gyülekezetek az Udvarhelyi Református Egyházmegyében (XVII–XIX. század)*. In: Areopolisz X. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2010. 61–101.
109. VERES PÉTER: *Veress Mátyás Székelyudvarhelyen és környékén.* In: Areopolisz I. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2001. 176–184.
110. VERESS EMŐD: *Az 1948-as román alkotmány.* In: Areopolisz I. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2001. 168–175.
111. VERESS EMŐD: *Az 1950-es néptanácsi képviselőválasztás mechanizmusa.* In: Areopolisz II. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2002. 195–203.
112. VOFKORI GYÖRGY: *A székelyudvarhelyi kórházról.* In: Areopolisz I. Litera Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 2001. 185–205.
113. VOFKORI LÁSZLÓ: *Adalékok Székelyudvarhely népi árucsere földrajzához a XIX-XX. század fordulóján.* In: Areopolisz VII. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2007. 211–231.
114. ZEPECZANER JENŐ: *A székelyföldi fürdők látogatottsága*. In: Areopolisz VII. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2007. 113–144.
115. ZEPECZANER JENŐ: *Orbán Balázs illusztrátorai*. In: Areopolisz IX. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2009. 51–58.
116. ZEPECZANER JENŐ: *Udvarhelyi mesterasztal.* In: Areopolisz X. Udvarhelyszék Kulturális Egyesület, Székelyudvarhely, 2010. 7–20.

CONȚINUT

Drum greu, dar accesibil… 5

ZEPECZANER JENŐ
Masa meşterului 7

BICSOK ZOLTÁN
Sistemul judiciar din Transilvania în perioada principatului 21

HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY
„La legea şi libertatea noastră nu vom renunța”
(memorii de protest ale stărilor din Odorhei şi Ciuc
la sfârşitul domniei lui Iosif al II-lea) 45

TÓTH LEVENTE
Ctitorii nobiliare în Dieceza Odorheiului (sec. XVII–XIX) 61

KOVÁCS ÁRPÁD – MIHÁLY TIBOR
Date privind pelerinajul la „capela de munte”
din zona localității Dealu 103

NOVÁK KÁROLY-ISTVÁN
Profesori şi elevi de altădată în oraşul Odorheiu Secuiesc 115

GIDÓ CSABA
Muncitori şi antreprenori
la construcțiile de căi ferate din Secuime 141

BALÁZSI DÉNES
Inițiative civile din zona oraşului Cristuru Secuiesc
cu scopul salvării Gimnaziului Unitarian în anii 1930 159

GIDÓ ATTILA
Surse arhivistice privind Holocaustul din Secuime.
Documente referitoare la persecuțiile antievreieşti
din Odorheiu Secuiesc din anul 1944 177

KÁPOLNÁSI ZSOLT
Memoriile unui sergent din al doilea război mondial 191

KELEMEN ENDRE
Despre transilvanism ca ideologie 221

Rezumate 235

Repertoriu (Areopolisz 2001–2010) 243

TARTALOMJEGYZÉK

Néha nehéz, de járható út… 5

ZEPECZANER JENŐ
Udvarhelyi mesterasztal 7

BICSOK ZOLTÁN
Igazságszolgáltatás a fejedelemség kori Erdélyben 21

HERMANN GUSZTÁV MIHÁLY
„Törvényünkről, Szabadságunkról le nem mondhatunk”
(Az udvarhelyi és csíki rendek tiltakozó beadványai
II. József uralkodásának végén) 45

TÓTH LEVENTE
Nemesi családok által alapított gyülekezetek
az Udvarhelyi Református Egyházmegyében
(XVII–XIX. század) 61

KOVÁCS ÁRPÁD – MIHÁLY TIBOR
Adatok az oroszhegyi „erdei kápolnánál” tartott
áldozócsütörtöki búcsúkról 103

NOVÁK KÁROLY-ISTVÁN
Tanárok, diákok egykor az iskolavárosban 115

GIDÓ CSABA
Vasútépítő munkások és vállalkozók Székelyföldön.....141

BALÁZSI DÉNES
Társadalmi összefogás Székelykeresztúr gimnáziumának
megmentéséért és önazonosságunk megőrzéséért 159

GIDÓ ATTILA
A holokauszt székelyföldi forrásai.
Dokumentumok az 1944-es zsidóüldözések
székelyudvarhelyi történetéhez 177

KÁPOLNÁSI ZSOLT
Egy székely szakaszvezető második világháborús emlékei 191

KELEMEN ENDRE
Arról, hogy a transzilvanizmus (miként) ideológia 221

Rezumate 235

Repertórium (Areopolisz 2001–2010) 243

DTP Stúdió
Székelyudvarhely